

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

An aerial photograph of a rural landscape. The top half shows several large, rectangular fields in various shades of green and yellow, separated by dark lines representing roads or ditches. A dense forest of green trees runs along the top edge. In the lower half, a dark river or stream flows through the landscape. A small, green island in the foreground features a prominent red circular building, possibly a water tower or a small structure, and is surrounded by trees and a path leading to the water.

FRA VIBORG-EGNEN 2016

FRA VIBORG-EGNEN

FRA VIBORG-EGNEN 2016

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg-egnen

81. årgang

FRA VIBORG-EGNEN 2016

er redigeret af

Ole Degn

under medvirken af

Steffen Elmer Jørgensen, Finn Højbjerg og Mikkel Kirkedahl Nielsen

Forsidebillede:

Ruinen Hald Slot og slotsøen, set fra luften. *Viborg Museum.*

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres rettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Layout og tryk: Specialtrykkeriet Viborg a-s

Trykt i 700 eksemplarer

ISBN 978-87-87235-55-6

Indhold

OLE DEGN	
Stiftslensmænd og lensmænd på Hald og deres bolig 1536-1662	7
HANS LANGBALLE, METTE IVERSEN, MARIANNE BRO-JØRGENSEN, TOVE BORRE, FRANK BIRKEBÆK OG TORKIL FUNDER	
Seminar i Viborg på 90-årsdagen for Peter Seebergs fødsel 22. juni 2015	39
INGE DEGN	
Da franskmændene kom forbi. De (næsten) glemte franske og belgiske frigivne krigsfanger i Haldlejren 1918-19	68
HANS J. BLOKMANN	
Brudstykker af en gammel Viborgdrengs erindringer	94
MAGNE JUHL	
To jordemoderskæbner fra Viborg-egnen Retssager om rufferi og svindel med eksamensbevis og en arbejdsskade i form af syfilis	104
DAN ERSTED MØLLER	
Dyrlæge Ole Pedersen Pyndt – gedeavl og folkesundhed, to sider af samme hjertesag	121
METTE ELISABETH BRUUN	
Heden som den var og blev – gennem Hedeselskabets mænd. Daniel Bruuns erindringer om den jyske hede og om de venner, der stiftede Hedeselskabet	154
Årsberetning for 2015	174
Regnskab for 2015	178

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG-EGNEN

Bestyrelse:

Erik Jørgensen, formand, Viborg.

Ole Degn, næstformand, redaktør, Viborg.

Karen Elisabeth Stub, kasserer, Bruunshåb.

Steffen Elmer Jørgensen, sekretær, Viborg.

Erling Greve Kristensen, Dollerup.

Jesper Overgaard, Viborg.

Lars Agersnap Larsen, Viborg.

Roar Ploug, Viborg.

Finn Højbjerg, Viborg.

Samfundets hjemmeside: www.historisksamfundviborg.dk.

Samfundets ekspedition:

Roar Ploug, Gefionsvej 6, 8800 Viborg,

tlf. 86 62 91 60.

Bidrag til årbogen:

sendes til *Ole Degn*, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Stiftslensmænd og lensmænd på Hald og deres bolig 1536-1662

Haldområdet og forskningen

I disse år foregår et stort arbejde med udforskning og undersøgelser af det store Haldområde med de mange borganlæg. Baggrunden er blandt andet en meget stor bevilling fra A.P. Møller Mærsk og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til Almene Formål til undersøgelser og tilgængeliggørelse af området, arkæologisk, naturvidenskabeligt og historisk. Mange er inddraget i arbejdet, ikke blot Viborg Museum, Naturstyrelsen og Slots- og Kulturstyrelsen, men også Foreningen De fem Halder, private forskere og flere.

Et af forskningsområderne er den omfattende administration, der blev etableret på slottet Hald, efter at kongen med Reformationen 1536 havde inddraget kirkens store godsmasse og dermed tredoblet krongodset. Lensadministrationen landet over blev reorganiseret, og Hald Len blev et af de største len og lensadministrationen dermed af betydning for et større område.

Lenene

Ved et len forstod man et landområde eller en indtægt, der blev bortforlenet til en person.¹ Den danske form var med en enkelt undtagelse en anden end den, man så i middelalderens Europa, hvor kongen, lensherren, til sine vasaller bortforleuede landområder ofte med arveret og således, at han kunne give afkald på overhøjheden, økonomisk, judicielt og politisk. Denne form fik man i Danmark blot en kort tid med Holstenervældet 1332-40 og i et længere tidsrum i forbindelse med Sønderjylland eller Hertugdømmet Slesvig, der bortforleuedes til yngre linjer af

kongehuset. Ellers var lenene blot en forvaltningsform, udviklet med baggrund i den tids naturalhusholdning, hvor kongemagtens indtægter bestod af godsindtægter, udbyttet af krongodsets landbrugsproduktion. Hertil kom i den senere del af middelalderen behovet for at kunne udnytte en del af landbrugsproduktionen og opkrævning af skatter til underhold af militærbesætninger på de kongelige slotte, nødvendiggjort af den udenrigspolitiske og militære udvikling.

Reformationen og lenene

Ved Reformationen i 1536 og kongens inddragelse af kirkens gods blev kronens gods tredoblet. Tidligere havde kronen ejet en sjettedel af kongerigets godsareal, kirken to sjettedele og adelen tre sjettedele, idet bondeselvejgodset i forhold hertil var ret ubetydeligt.

Det omfattende krongods skulle derefter struktureres og administrativt organiseres.² Meget gods var strøgods, spredt omkring i landet. Centralstyret kom til at stå over for store opgaver. Ikke blot bispernes herreder, men også deres befæstede borge skulle lægges under kronen. Der var tale om i alt 20 sådanne borge med jordegods, heraf i Nørrejylland foruden Hald borgene Silkeborg, Åkær, Voergård (Dronninglund Herred), Sejlstrup (Vendsyssel), Bøvling (Vestjylland) og Møgeltønder (det sidste i en kongerigsk enklave i Sønderjylland). Dette meget betydelige jordegods skulle indordnes i det allerede eksisterende krongods, lagt under eksisterende eller nyoprettede hovedlen, idet dog mange af de små bispelen blev stående. Hertil kom endda domkapitlernes, hospitalernes og klostrenes gods, som i omfang muligvis var større end bispegodset.

Det var hensigten, at forholdene omkring dette gods skulle ændres, men det blev de imidlertid ikke. Kapitlernes gods blev opretholdt i den gamle form som præbender for kannikerne, men efterhånden som disse døde, blev de givet til protestantiske lærde mænd, eksempelvis til universitetet. Hospitalernes og tiggerklostrenes ejendom tog byerne i stort omfang til sig, med eller uden kongens billigelse. Af de 54 herreklostre i landdistrikterne havde allerede i 1536 de 22 verdslige forstandere, og efterhånden som de øvrige blev tømt, blev de forandret til kronlen, således at der i 1559 kun var ti under gejstlig styrelse.

Lenene med navne efter klostre var Sebber Kloster, Viborg Sankt Hans Kloster, Mariager Kloster, Odense Sankt Knuds Kloster, Ringsted

Kloster, Maribo Kloster og Halsted Kloster Len, som i deres navn meget tydeligt røber baggrunden for en del af kongens store godsforøgelse.

Krongodset blev struktureret i hovedlen, hvortil der hørte et eller flere herreder, og i mindre len, godslen, og hertil kom så som nævnt klostrene, efterhånden som disse blev sekulariseret. Ved de mindre len foregik hyppigt ændringer, og mange gik i løbet af 1500-tallet ud af kronens eje, ved salg eller mageskifte, enkelte ved gaver. Tilmageskiftet gods, det vil sige gods, som kongen byttede sig til, mageskiftede mod adeligt gods eller krongods andetsteds, lagdes næsten altid under regnskabslenene, hvis omfang derved voksede. Ikke mindst kirkegodsets inddragelse, helt gennemført ved 1500-tallets slutning, betød en gennemgribende ændring af lensvæsenet.

I 1545 var der derefter 56 hovedlen, mens tallet af smålen i 1559 var 153.

Lenenes indtægter var dels visse, nemlig bøndernes landgilde leveret i korn, smør, dyr eller penge, dels uvisse som indgæld (en betaling ved gårdfæste), sagefald (retsbøder), oldengæld (afgift for at have svin på olden, agern og bog), told med mere. Lenenes udgifter var løn og kost til lensmanden og hans folkehold, til gejstlige personer, retsbetjente med mere, udgifter til vedligeholdelse af slottet, gejstlige bygninger, broer, ladebroer og færger med mere.

Lenene faldt i tre forskellige hovedklasser: Regnskabslen, afgiftslen og tjenestelen, men fælles for alle lensmænd var forpligtelsen til rostjeneste, det vil sige pligten til at møde med et antal heste i forhold til lenets størrelse. Hertil kom ofte ydelse af nathold, forplejning af kongen og hans følge på rejse gennem riget, og borgeleje, det vil sige ophold for kongens hofsinder, det vil sige unge adelsmænd, der gjorde tjeneste ved hoffet, eller skytter.

Ved regnskabslenet aflagde lensmanden regnskab for alle indtægter og udgifter. Han oppebar enten løn og/eller en angivet mængde landbrugsvarer, kaldet genanten, nemlig det i lensbrevet nævnte, korn, smør og så videre samt et pengebeløb og klæder til et vist antal svende og foder til egne og svendenes heste. Han modtog sædvanligvis også 1/10 af de uvisse indtægter, rigsråder halvdelen. Overskuddet ifølge regnskab indbetales til rentemesteren. Denne lensform anvendtes især frem til slutningen af 1500-tallet, men ustabile konjunkturforhold efter 1570 medførte efterhånden ved adskillige len en ændring til afgiftslen, hvor det økonomiske ansvar gik fra kongen over til lensmanden.

Ved afgiftslenet afholdt lensmanden selv alle driftsudgifter og indbe-

talte en årlig afgift til kongen, fastsat i penge og naturalier. Lenets visse indtægter tilfaldt lensmanden, ligeledes 1/10 af de uvisse.

Ved tjenestelenet var lensmanden helt fritaget for andre ydelser end rostjenesten, pligten til at stille til mønstringer og i krigstilfælde med et fast antal ryttere, afhængig af lenets størrelse. Lenets indtægter var hans løn for embedstjeneste. Det samme gælder for de len, der på en særlig måde var tjenestelen, nemlig som aflønning af rigshofmesteren, når en sådan fandtes, af kongens kansler, rigskansleren, rigsmarsken og rigsadmiralen, ligesom også af en række landsdommere. Det gælder således Asmild Kloster og Viborg Sankt Hans Kloster Len, forenet 1606, der tjente som landsdommerlen.

Hertil kunne dog i særlige tilfælde komme en fjerde form, pantelenet, hvor et len blev udlagt som pant, oftest brugeligt pant, for en kongelig gældspost, idet gælden blev forrentet af lenets indkomster. Det var en form, der blev stadig mere almindelig i den sidste tid før Enevældens indførelse i 1660. Det gælder således for Skanderborg Len, som den københavnske storkøbmand Henrik Müller (1609-92) i 1660 fik som pantelen.

Af en opgørelse fra 1642 ses, hvorledes forholdet var mellem kongens og adelens andel af de da 54 hovedlens faste indtægter: kongen fik blot 59 %, 41 % gik i de adelige lensmænds lommer.³

Adelen havde frem til Enevældens indførelse monopol på lensmandsstillingerne, og rigsråderne, der ikke fik løn for rådsarbejdet, blev aflagt med gerne store len, som de fik på fordelagtige vilkår. Den økonomiske betydning af lenene for lensmændene får man et indtryk af gennem en opgørelse fra 1650, idet rigsrådet havde vedtaget, at alle lensmændene til afbetaling af rigets gæld skulle indbetale et års indkomst af deres len, fordelt på treåret 1650-52.⁴ De danske lens indtægter svingede mellem 300 (idet nogle få meget små len her er udeladt) og 6.370 rigsdaler, det sidste svarende til omkring 64 årslønninger for en håndværker, med Skanderborg lens indtægter som de største, fulgt af Hammershus med 4.939, Odense Sankt Knuds Kloster med 4.408, Sæbygård med 4.018 og Stege med 3.898 rigsdaler. Hald Len stod med 2.128 rigsdaler og dermed som nr. 24 ud af i alt da 62 len.

Af lensregnskaberne og af *Kancelliets brevbøger* fremgår proceduren ved en lensmands overtagelse af et len. Han fik et lensbrev, hvoraf vilkårene for overtagelsen af lenet fremgår, de funktioner, han skulle udøve, og hvad han måtte beholde eller skulle indbetale af lenets indkomst, således som det vil fremgå nedenfor. Der blev udsendt et følgebrev til

lenets beboere med angivelse af navnet på den lensmand, de nu skulle lyde. Med lensbrevet fulgte en inventariejordebog og en inventarliste med beskrivelse af slottet og af det indbo, der fulgte med ved lensoverdragelsen. I jordebøgerne anførtes kronens fæstere med navn og angivelse af deres landgildeydelse i rug, byg, havre, smør, svin og så videre, ligesom også mere tilfældigt selvejerne, »jordegne bønder«, med deres afgifter. I forbindelse med lensoverdragelsen blev det i 1600-tallet almindeligt, at et par nærboende adelsmænd fik tilsendt et overleveringsbrev, der pålagde dem at indfinde sig ved og overvære embedsoveleveringen.

Derefter skulle lensmanden på et regnskabslen hvert år til 1. maj, dagen med navnet Philippi Jacobi, til Rentekammeret indsende regnskab med bilag, herunder ofte også et skattemandtalt, bilagt en ekstrakt, det vil sige en overskuelig oversigt over regnskabet. Da kun mænd kunne beklæde en lensmandspost, måtte en enke ved en lensmands død straks overlevere lenet, men kunne dog med henblik på en afvikling sidde til den følgende 1. maj, i praksis dog i mange tilfælde noget længere.

Hald Len

Hald Len omfattede ved dannelsen efter Reformationen herrederne Mors Nørre og Mors Sønder, Fjends og Nørlyng, hvortil 1542 kom Rinds og 1575 Middelsom. Mors hørte dog i gejstlig henseende til Vendelbo Stift, det senere Ålborg Stift. Hertil kom det spredtliggende stiftsgods eller kirkegods, det gods, især bispegods, kongen havde inddraget ved Reformationen. Det blev først efterhånden indordnet i de gamle len eller udlagt som smålen.

Hald len var et hovedlen og hørte med et areal på 1.700 km² til de største danske len, kun overgået af Ålborghus på 4.100 km², Lundenæs på 4.000 km², Koldinghus på 2.400 km² og Riberhus på 2.000 km².⁵ Straks fra starten var lenet i en periode et regnskabslen. For os er det en fordel, for dermed foreligger netop et stort regnskabsmateriale. Fra 1573 og frem til 1656 var lenet et afgiftslen, dog flere gange med regnskab for visse områder, 1656-58 var lenet frit og 1658-62 et tjenestelen.

Lensmanden på Hald havde sin bolig og administration på borgen i lenet, hvori også lå stiftets bispeby, Viborg, Han var dermed stiftslensmand, og derfor kom udover administrationen af krongodset i Hald

Lensregnskaberne

I Rigsarkivet. København, findes under Regnskaber 1559-1660 en meget stor samling af regnskaber fra lenene.⁷ Kongerne holdt meget nøje øje med deres embedsmænds regnskabsaflæggelser, og lenenes regnskaber blev indsendt til Rentekammeret til revision. Ved revisionen blev regnskabet sammenholdt med det foregående års regnskab, og der blev gjort bemærkninger, såkaldte antegnelser, vedrørende mangler eller uoverensstemmelser. Antegnelserne blev kommenteret af lensmanden eller hans slotsskriver eller lensskriver, og efter afgørelsen blev regnskaberne henlagt i Rentekammeret.

Lensregnskaberne omfatter regnskaber og tilhørende bilag, indtægtsbilag litreret (det vil sige mærket med bogstaver) og udgiftsbilag nummereret samt revisionens antegnelser eller bemærkninger. Hertil kan i arkivvæsenet være føjet kvittanser og lensbreve hentet i lensarkiverne, ligesom også for en del overdragelsesforretninger med tilhørende inventarier og en endelig afregning, en kvittance, ved lensmandsskifte.

Under de enkelte len er arkivmaterialet opstillet på følgende måde:

- a. Regnskaber, som består af ekstrakter og indtægts- og udgiftsregnskab med en varierende mængde bilag.
- b. Jordebøger over de budgetterede landgildeindtægter, i virkeligheden bilag til indtægtsregnskaberne.
- c. Ekstraskattemandtaller, der udgør ligningsgrundlaget for de efterhånden årligt tilbagevendende ekstraskatter. Regnskabet for skatterne kan enten ligge sammen med mandtallene eller være indført i hovedregnskabet. Hertil kommer en række løse bilag i form af skattebreve og tingsvidner i forbindelse med nedsættelse af eller fritagelser for ydelser med mere.
- d. Kvittansiarumbilag, hvis hovedindhold er rentemestrenes årlige kvitteringer for aflagt regnskab, og hertil lensbreve, inventarier og arkivdesignationer.

Hald Lens regnskaber

Fra Hald Len foreligger regnskaber eller regnskabsekstrakter fra flere år i perioden 1541-46 og 1570-1592-93 samt et par jordebøger 1594 og 1599/1600.⁸ Fra perioden 1601-1660/61 foreligger for adskillige år regnskaber med ekstrakter, jordebøger, skattemandtaller og forlenings-

breve og kvitancer. Vigtige er en række synsforretninger med beskrivelser af slottet, fra 1601, 1612, 1637, 1648, 1660 og 1662, foretaget i forbindelse med lensmandsskifter og efter Svenskekrigene 1657-60.

Indtægts- og udgiftsregnskaberne fortæller med deres detaljerede oplysninger topografisk, bygningsmæssigt og kulturhistorisk ganske meget om livet på Hald Slot og i slottets len og oplandet herudover, herunder ikke mindst Viborg. Regnskabsførere som slotsskriveren og hans medhjælpere ønskede at sikre sig nøjagtig dokumentation, således at regnskaberne kunne stå sig i den meget nøjeregnende revision. Vi får derfor mange detaljer, der også kan oplyse om biomstændigheder. Indtægtsregnskabet og dets bilag fortæller om lenets landbrugsproduktion, rug, byg og havre, mel og malt, køer og kalve, får og lam, gæs, høns og æg, smør, honning, fisk og så videre, og hertil gårdfæste, sagesfald, det vil sige retsbøder, med mere. Og udgiftsbilagene fortæller om lensmandens og slottets og ladegårdens personales løn og dermed om slottets beboere, løn til håndværkere, slagtere, smede og så videre, til skippere for fragt til blandt andet Proviantgården i København, køb af øksne, flæsk, tørrede fisk, tjære, jern, bly og så videre, udgifter til byggearbejder, og dermed ikke blot oplysninger om håndværkere, men også om byens købmænd med deres leverancer af tømmer, mur- og tagsten, jern, søm, hertil bespisning af adelsfolk og andre, der kom til slottet eller rejste gennem lenet.

Hald Len og Viborg i 1630'erne

Vi skal se nogle konkrete eksempler fra årene 1634-40.⁹ Vi træffer i disse regnskaber seks købmænd fra Viborg, heraf en forhenværende borgmester og en rådmænd. Vi træffer hele 14 håndværkere, heraf fire tømmermænd, tre murmestere, to snedkere og en glarmester, en billedsnider, en klejnsmed, en blytækker og en stenpikker, det vil sige brolægger. Og vi træffer syv skippere, fra Nykøbing, Randers, Læsø, Ålborg (to), Århus og en norsk fra Sandnæs.

Viborgs købmænd ser vi som leverandører af mursten, bjælker, spigre og loftssøm, og Ålborg-købmænd leverer tagsten og gulvfliser, de sidste til bispegården.

To fremtrædende københavnske købmænd, Rasmus Jensen Hellekande og Jakob Madsen, fik fra lenet af kongen som betaling for leverancer leveret store mængder korn, 1.100 tønder rug, 3.300 tønder byg og 600 tønder havre, sejlet af de nævnte skippere til København.

Af håndværkerne skælnede (understrøg tagsten indvendigt med kalk for at tætte fugerne) og tækkede en murermester kornloftet på slottet, en anden kalkede og skælnede fruerstuen over porten. En tømrermester tilrettede ridestalden. En snedker forfærdigede loftet i bispegården. En billedsnider lavede egedøre og vindueskarmer i bispegården. En glarmester lavede nye vinduer på slottet med bly og tin. En gennemgang af disse lensregnskaber for hele perioden vil kunne give mange oplysninger om Hald Slot, indretningen og bygningsudviklingen.

Vi ser en skipper fra Sandnæs i Norge fragte savdæler (brædder) fra Langesund til Randers, hvorefter der blev betalt pramleje ad Guden (altså Gudenåen) til Bjerring Mølle, så kronens bønder des mageligere kunne »vogne« dem til Viborg. Og vi ser en Læsø-skipper med sin skude sejle tømmer fra Drammen ladested til Hjarbæk.

Vi får et indblik i bygningen af to nye færger til Sallingsund og Vilsund med angivne antal af forbrugte egebord, indholter, bjælker, bølgeplanker, dæler, bundspiger og så videre, anvendt af en skibsbygger i Nykøbing. Senere kommer hertil fire 16 alen lange fyrretræer (10 m!) til årer til færgerne.

Vi ser også bønder i Daugbjerg og Mønsted få betaling for levering af kalk fra kalkminerne dér.

Man får således fra lensregnskaberne på mange måder glimt af livet på Hald, i Viborg og på Viborg-egnen, og regnskaberne oplysninger kan i mange tilfælde uddybes ud fra *Kancelliets* brevbøger, idet meget sker og udføres efter kongens ordrer. Derfor ligger også mange af kongens breve som bilag i lensregnskaberne, ofte vigtige nøgler til forståelse af dem.

Lensregnskabet 1639-40 oplyser også om en usædvanlig sag. Der anføres udgifter til fire-fem fanger på slottet, fængslet for – trolddom, nemlig Anders i Fussøe [=Fusager], Gammelstrup Sogn, med kone og tre børn, dermed fem personer fra 16. juni, fra 22. juni fire, idet den niårige pige blev sendt til København, fra 25. juli igen fem personer, idet Christen Lassen i Kragsgård,¹⁰ var kommet til, 13. september blev Anders i Fussøe fridømt til landstinget, så var der igen fire personer indtil 11. marts, da de blev frikendt af en landsdommer. I alt blev det til 3.396 måltider mad à 4 skilling = 141½ rigsdaler.¹¹

Af kongens brev af juni 1639 til herremanden Verner Parsberg på Sødal (Nørlyng Herred) forstår man den nærmere historie.¹² Det fremgår, at kaptajn Niels Munk – der var adelsmand og løjtnant i Skanderborg Len – har berettet, at hans to »fattige, umyndige børn« efter den almægtige Guds tilladelse af et sammenrottet parti troldfolk er blevet forgiort, så de daglig plages af den onde ånd, og at han har fængslet en del af disse

folk, som har vedgået gerningen og har udlagt andre, som har været med i denne ukristelige og uhyrlige gerning, herunder en kvindeperson, som kort tid forinden var draget til adressatens stavn, således at hun hørte under hans myndighed. Han skal lade hende pågribe og fængsle og tage dom over hende efter vidnesbyrd, som Niels Munk erhverver over hende, og lade ske eksekution eller lade ham få hende.

Ved et lignende brev bliver lensmand på Hald Jørgen Seefeldt inddraget i sagen.¹³ En del folk har upint til tinge udlagt nogle af kronens bønder i Hald Len som medskyldige, nemlig to mænd og en mand i Fusager og hans kone, søn og to døtre og yderligere to kvinder. Jørgen Seefeldt skal straks lade manden, hans kone, sønnen og den ene af døtrene fængsle og holde velforvaret, tage dom over dem, efter de rigtige vidnesbyrd, som Niels Munk kan erhverve over dem, og lade ske eksekution. Den anden datter, som kun er ni år gammel, skal han straks sende til tugthuset i København med en sikker karl. Dersom flere i hans len udlægges, og Niels Munk begærer, at de skal hæftes, skal han også lade dem anholde, tiltale og straffe, om de findes skyldige, og i øvrigt ellers hjælpe Niels Munk.

Endnu ved årets slutning var sagen ikke nået videre, end at kongen ved brev af december til Jørgen Seefeldt meddelte, at han endnu ikke havde erfaret, hvorvidt der var procederet i sagen, og han kræver en erklæring snarest.¹⁴

Det er ret usædvanligt, at se en niårig anklaget for trolddom, og kaptajn Niels Munks fremfærd kunne synes brutal. Det gik da også helt galt for ham. Ved brev af maj 1640 fik Jørgen Seefeldt meddelelse om, at kongen havde erfaret, at Niels Munk havde brugt »utilladte og af kongen, den højeste øvrighed, forbudte midler med sigtelse, maning og troldfolks besættelse.«¹⁵ Jørgen Seefeldt skulle derfor lade ham tiltale for denne hans store forseelse, med største flid undersøge sagen og siden forfølge den, »eftersom der befandtes at være omgåedes med den«, og tage dom i den, da kongen ingeniende ville, at sådant skulle hengå upå-talt og ustraffet. To dage senere hed det så i et kongebrev, at Niels Munk var kasseret fra sin kaptajnsbestilling.¹⁶

Lensmændenes embede og deres betydning

Mens lensmændene på de førømtalte mange mindre len blot var forvaltere af krongods, havde lensmændene på hovedlenene ud over godsforvaltningen en længere række øvrighedsfunktioner.¹⁷ Med disse opgaver

stod lensmanden på et hovedled på et regionalt niveau som et mellemlid mellem centraladministrationen, Danske Kancelli, i København og administrationen på det lokale niveau, lokalforvaltningen på købstads-, herreds-, sogne- og gods niveau.

Som bestyrer af krongodset og dermed godsforvalter skulle lensmanden værne om både fæstebøndernes bygninger og jordernes dyrkning og sikre, at gårdene var besat og ikke stod øde. Han skulle sikre, at skovene ikke blev forhugget. Han repræsenterede kongen ved mageskifter og retssager. Han skulle holde bønderne ved lov og ret og værne dem mod forurettelser. Og han opkrævede kongens faste indtægter, vigtigst bøndernes landgilde, der blev betalt i naturalier og penge, og de varierende indtægter, kaldet de uvisse, herunder stedsmål, en afgift ved gårdovertagelse, retsbøder (sagefald), told og de efterhånden stadig hyppigere såkaldte ekstraordinære skatter. Skatterne opkrævede han fra lenets egne bønder og de mindre lensmænds og gejstlighedens bønder og fra de adelige godsejeres bønder og selvejerbønderne.

Med sin stilling som mellemlid mellem kongen og regeringen og lokalområdet og dets forskellige øvrigheder kunne lensmanden forsyne kongen med informationer i form af breve og indberetninger, som han indhentede lokale oplysninger til. Man ser her en meget effektiv administration, således som den er afspejlet i Danske Kancellis brev-bøger og dermed i den trykte udgave af disse. Han havde også en vigtig rolle indtil 1628 som opkræver af de førnævnte skatter ikke blot hos kronens bønder, men også hos adelens, men derefter fik adelen ret til selv at ligne dens bønder, idet pengene dog fortsat skulle leveres til lensmanden, som sendte dem til Rentekammeret eller andetsteds. Lensmanden havde hertil tilsynspligt vedrørende ligning og skatteoppebørsel både på kronens og adelens gods, og han havde ligeledes tilsyn med købstæderne og med besættelsen af borgmester- og rådmandsposterne. Han offentliggjorde kongelige forordninger for lenets beboere og tilså deres efterlevelse, således når det gælder retsvæsenet. Han udnævnte eller godkendte valg af herredsfogeder og sørgede for, at lovovertrædelser blev retsforfulgt, domme eksekveret og bøder ind-drevet.

Hertil havde han militære og gejstlige funktioner, således i forbindelse med rostjenesten, det vil sige rytterhold, adelens førnævnte pligt til at stille beredne ryttere. Her skulle lensmanden på Hald stille med otte ryttere, og hestene har været blandt dem, der stod i lensmandens stald i området ved vindebroen. Med de otte ryttere var lenet overgået af 10

len, heraf i Jylland Ålborghus, Dronningborg og Riberhus, mens yderligere seks len skulle stille med samme antal.

Snart efter Reformationen oprettedes et nyt embede som stiftslensmand, længe også ofte kaldt stiftshøvedsmand, til varetagelse af den tidligere katolske kirkes opgaver med at have alle kirker og præster i stiftet i forsvar, have tilsyn med, at kirkernes indtægter anvendtes på rette måde, og være det verdslige supplement til de rent gejstlige bisper. Han oppebar kongens del af den tidligere bispetiende, kongetienden, og havde pligt til at værne kirkens gods. Stiftslensmanden havde sæde i det len, hvor stiftskirken lå, og var tillige lensmand i dette.

Stillingen som lensmand var eftertragtet, både økonomisk og som status. Stillingen var forbeholdt adelige, og adelen bestræbte sig på at få indflydelse på rekrutteringen til embederne. Således fik adelen også indført adelig medbestemmelse ved udnævnelsen af udenlandske adelige til lensmænd. Kongen måtte ved afslutningen af perioden med lenene ifølge håndfæstningen 1648 ikke afskedige lensmænd uden landsdelens rigsråders samtykke, og forleningsvilkårene måtte ikke forringes.

Forleningsvilkårene fremgår i de enkelte tilfælde af det lensbrev, som lensmanden modtog, således som det ses af følgende tilfælde, hvor Mogens Arenfeldt får lenet på afgift, efter at der forud var sendt et følgebrev til lenets bønder og et brev om overlevering af lenet.

Følgebrev 30. marts 1655 til bønderne i Hald Len

Følgebrev 30. marts 1655 til bønderne i Hald Len at svare Mogens Arenfeldt. Kongen hilser kronens bønder under Hald Slot. De befales at rette sig efter til førstkommende Philippi Jacobi at svare Mogens Arenfeldt, givende ham på kongens vegne deres årlige landgilde og al anden rente og rettighed, som de plejer at gøre og har givet af arilds tid. Han skal igen holde dem ved lov, skel og ret.¹⁸

Forleningsbrev 1. juli 1656 for Mogens Arenfeldt til Rugård

Forleningsbrev 1. juli 1655 for Mogens Arenfeldt til Rugård på Hald Slot og Len fra Philippi Jacobi 1655 med vist og uvist, dog skal han give i årlig afgift 2.600 rigsdaler uden nogen afkorting, men godtgøres det gods, som herefter bliver pantsat af lenet eller udlagt efter denne dag. Anlangende det, fru Dorete Friis, enke efter Johan Barchstedt, så vel

Han skal ikke tilskrive kongen nogen fortæring på sine folk og tjenerne, hvorhen han i riget sender dem på kongens vegne, og han skal befordre kongens brevdragere og andre, som har kongens fri pas, gennem lenet med god befordring og forsørge dem med frit nødtørftigt underhold til mad og øl og en nats husly og ikke henvise dem til borgerne i købstæderne om befordring.

Han skal have godt tilsyn med kongens og kronens ejendom i lenet, at den ikke med urette hævdes eller fravendes derfra, og hvis han formærker, at jord eller ejendom, lidt eller meget, med urette er kommet derfra, skal han tale det ind igen med lov, dom og ret.

Han må ikke tilskrive kongen eller anmode om noget flikkeri med tag, døre, låse, vinduer eller andet til vedligeholdelse af slottet, og ingen bygning foretage på huset eller på ladegården uden kongens bevilling og befaling.

Han skal have den gejstlige jurisdiktion og lenets præster i befaling og forsvar. Han skal, når det behøves, foredige og forsvare præsterne til al rette. Hvad angår den gejstlige rente og stiftets indkomst af lenet, skal han gøre regnskab for stedsmål og tiender, sagefald af præster og degne og for anden vis og uvis indkomst, kongen alene til bedste.

Han skal have indseende med, at kirkernes rente og indkomst bliver gavnligt anlagt og anvendt til kirkernes bedste og ved hver kirkes kirkeværger lade kirkens korn sælge til formuende købstadborgere og ingen andre. Han skal årligt gøre regnskab i Rentekammeret, så det kan erfares, hvad hver kirkes årlige indkomst og forråd er.

Han skal frede skovene og intet lade hugge til upligt eller skovskade.

Han skal have opsyn med kongens vildtbane og intet deri jage eller lade jage, skyde eller lade skyde, undtagen hvor han på kongens og kronens har lod og del og fælled med adelen og er adelens eget arvegods.

Han skal have indseende med, at veje og broer holdes vedbørligt vedlige.

Han skal årligen gøre regnskab for afgiften, så vel som skatterne og lade sig kvittere af rentemestrene.

Thi forbyde vi etc.¹⁹

Brev om overlevering af Hald Len

Jørgen Marsvin og Jens Kaas fik brev 30. marts 1655 om at levere Mogens Arenfeldt Hald. Kongen har til Philippi Jacobi forlenet Mogens Arenfeldt med Hald. De befales og får fuldmagt til, når fru Hilleborg

Krafse leverer lenet fra sig, at være til stede og til Mogens Arenfeldt overlevere inventarium, breve, registre, jordebøger og andet, deslige at besigtige bygningerne, hvorledes de forefindes og er holdt ved magt, så og at begive sig til skovene, forfarende, hvorledes de er fredet og holdt ved magt, og give det beskrevet fra sig under deres hænder og signeter og overlevere det til Mogens Arenfeldt.²⁰

Stiftslensmændene og lensmændene på Hald 1536-1662

Rækken af lensmænd i perioden omfatter 18 personer.

1. 1536-40 Henrik Rantzau (ca. 1501-61) til Nienhus og Eskildsmark, holstener, og bror til biskop Balthazar R. 1530 hofstjeneste, deltog i Grevefejden, 1534 fanget af de grevelige, senere sat fri. Han havde fået et stort tilgodehavende hos kongen og fik derfor en række forlener, først Fjends og Nørlyng herreder med Mors i pant, 1537-38 Ørslev Kloster, 1537-40 Hald og 1537-47 Viborg Sankt Hans Klosters gods, 1538-39 Skive. 1539-40 Lønborg og 1540-42 Riberhus. 1540-56 amtmand på Gottorp og 1560 hertug Adolfs statholder.²¹

2. 1540-41 Henrik Blome (død efter 1543) til Schönhorst, holstener, søn af godsejer til Warleberg. Fanget under Grevefejden 1534 og i fangenskab i Nyborg. Lensmand på Hald 1540, efter tidligere at have været foged. Foged på Spøttrup og Halkjær 1541. Kort efter overtagelsen af Hald Len kom han i klammeri med herremanden Frans Dyre i en jagsag. Dyre overfaldt Blomes skovfoged på Hald, hvorefter Blomes folk søgte hævn og muligvis opsøgte Frans Dyre, sikkert på hans herregård Skovgård i Tapdrup sogn. Det endte med et overfald på en af Frans Dyres nære venner, herremanden Henrik Bjørnsen Bjørn til Stenalt, som døde af sine sår. Henrik Blome valgte at flygte til Holsten for at unddrage sig retsforfølgelse. Herfra sendte han lejesoldater for at sikre sin adkomst til Hald Slot (og lenets indtægter), men de blev afvist af den nye lensmand Christoffer Rosenkrantz.²²

3. 1541-44 Christoffer Ejlersen Rosenkrantz (-1565) til Lynderupgård. 1532 køgemester hos fætteren Børglumbispen Stygge Krumpen, 1535 i fangenskab hos grev Christoffer, 1536 hofsinde hos Christian 3. og deltager i den store reformationsrigsdag, 1537 forlenet med Sæbygård nær Sæby, fratrukket 1552. 1538-39 lensmand på Gotland, 1541-44

lensmand i Viborg Stift og forlenet med Hald Slot, hvortil hørte Nørlyng og Fjends herreder, hele Mors samt Spøttrup, Haldkær og Lynderupgård med flere, fra 1542 tillige Rinds og Han herreder. Ved sin afgang fra lenet købte han af kronen den gamle bispegård Lynderupgård, hvor han 1556 opførte den endnu bevarede hovedbygning. Tjente under Nordiske Syvårskrig som søofficer, men døde 1565 af sine sår efter deltagelse i et søslag ved Bornholm.²³

4. 1544-69 Otte Krumpen (1480-1569) til Skøttrup (Gjerlev Herred). 1514 bar han kronen ved Christian 2.s kroning og var 1515 chef for et af de skibe, der hentede den unge dronning Elisabeth (Isabella) til Danmark fra Bruxelles. Han var 1520 overanfører sammen med en nordmand på toget til Sverige, hvor danskerne efter to sejre kunne erobre landet. Efter oprøret mod Christian 2. og dennes flugt 1523 gik han over til de nye magthavere og blev optaget i rigsrådet. Under Frederik 1. blev han betroet militære og diplomatiske opgaver, og ved en ekspedition 1525 til Gotland reddede han øen for Danmark til lybækkernes store forbitrelse. Ved slægtskabsforbindelser tilhørte han det gammelkatolske parti, og han deltog i beslutninger imod Reformationen på herredagen i København 1533. Under Grevefejden 1534-36 sluttede han sig til greven, blev senere taget til fange af lybækkerne og af Jürgen Wullenwever ført til Lybæk og sad som fange på et slot i Mecklenburg. Efter Københavns overgivelse 1536 blev han udleveret til Christian 3., men var en af de første, der blev sat på fri fod nogen tid efter statsomvæltningen, og han mistede sine forleninger. Da kongen senere udsonede sig med den danske adel, blev han som en af de sidste i 1542 genoptaget i rigsrådet. 1544 blev han forlenet med Hald Slot. Snart kom han atter i forgrunden. 1554 blev han rigsmarsk, og han deltog i diplomatiske sendelser, til Polen, i forhandlinger med Hansestæderne og Sverige. Han var i gunst også hos Frederik 2., og fik 1559 livsbrev på Hald og endda yderligere Spøttrup Len. I 1560'erne blev forholdet dog af ukendte årsager rokket. Han anvendtes vel fortsat i diplomatiske hverv, men kunne på grund af sin høje alder ikke leve op til kongens krav til hans militære ledelse, og kort før sin død fik han frataget Hald.²⁴

5. 1569-73 Corfitz Tønnesen Viffert (-1592) til Næs (nu Lindenberg). 1560-62 hofjunker. Efter en rejse til Frankrig blev han 1563 skænk og beholdt dette hofembede til 1569. I Nordiske Syvårskrigs sidste år var han proviantmester ved hæren. 1565-74 lensmand på et lille skånsk len, 1569-73 Hald Len, 1573-76 Helsingborg Len, 1578-80 Odensegård Len, 1580-91 Malmøhus Len og 1591-92 Kalundborg Len. 1581 rigsråd. 1585 landsommer i Skåne.²⁵

Gravsten over Corfitz Tønnesen Viffert til Næs (nu Lindenberg) og Anne Gyldenstjerne. Blenstrup Kirke i Himmerland.

6. 1573-83 Niels Jonsen Viffert (1532-95) til Torstedlund og Brusgård. Født på Torstedlund. Gik i skole i Hobro og Ålborg. I tjeneste hos blandt andre en landsdommer og kansler Johan Friis. 1566 under Nordiske Syvårskrig indkaldt til tjeneste til søs, men kom dog til at følge landhæren. 1571 tilbudt Gotland som len, men undslog sig. 1573 lensmand på Hald, fra 1575 med Middelsom Herred, men trak sig 1583 tilbage til Torstedlund.²⁶

7. 1583-85 Niels Skram (1555-1601) til Urup (Vor Herred). Født på Helsingborg Slot, søn af søhelten Peder Skram. Studerede i udlandet, blandt andet i Rostock. 1576-81 hofjunker. 1581 lensmand på Bygholm, i 1583 ombyttet med Hald, idet han tillige var stiftslensmand i Viborg. 1585-97 lensmand på Dronningborg, så 1597-1601 igen Bygholm. Ved sit ægteskab med Kirsten Rosenkrantz erhvervede han Lynderupgård. Han havde en gård i Viborg.²⁷

8. 1585-92 Jørgen Skram (Fasti) (1534-92) til Tjele. Søn af landsdommer. Var 1557 hofsinde hos hertug Frederik, den senere Frederik 2. Han havde da i nogen tid gjort tjeneste hos den fangne Christian 2. på Kalundborg Slot. 1564 deltager i Nordiske Syvårskrig. 1569 lensmand

på Bohus, 1572 lensmand på Dronningborg Len og 1585 på Hald, som han beholdt til sin død. 1578 rigsråd. Var som faderen retskyndig og var 1582-88 jysk landsdommer. Lod 1585 opføre den vinkelformede hovedbygning på Tjele.²⁸

9. 1592-96 Henrik Below (1540-1606) til Spøttrup. Født på godset Klincken i Mecklenburg og tilhørte en gammel mecklenburgsk adelslægt. Studerede tre år ved universitetet i Rostock. 1555 i tjeneste hos hertug Johan Albrecht af Preussen. Deltog som hvervet i den franskspanske krig 1556-59. Blev 1564 hofsinde hos hertug Johan Albrecht af Mecklenburg, tjente derefter et par år under en greve i krigen mod tyrkerne og blev efter sin hjemkomst mecklenburgsk hofmarskal. Under en diplomatisk sendelse til Danmark vandt han Frederik 2.s gunst, blev 1575 hofsinde og kort efter hofmarskal. 1577 fik han skøde på et par len i Skåne, 1579 mageskiftet til Spøttrup. 1579-85 lensmand på Koldinghus, 1584-92 på Skivehus, 1592-96 på Hald, 1596-97 på Tranekær og 1597-1606 på Kalø. 1581 rigsråd. Virkede i talrige diplomatisk hverv, blandt andet til England og Skotland, og udnyttede her, at han talte og skrev latin.²⁹

10. 1596-1601 Jørgen Friis (af Haraldskær) (-1616) til Krastrup, Hal-kær og Vår. 1578 hofjunker, 1581-1601 forlenet med Sebber Kloster, 1589-95 med Vinderslevgård og Lysgård Herred, 1595-96 Skivehus, 1596-1602 Hald, 1601-08 Akershus og dermed statholder i Norge og 1608-16 Sejlstrup. 1595 landsdommer i Nørrejylland. 1596 rigsråd.³⁰

11. 1601-11 Christen Holck (1558-1641) til Højgård og Bustrup. Født på gården Rønhave på Als. Studerede et par år i Strasbourg. 1582 sekretær i Danske Kancelli, 1589-95 som øverstesekretær. 1596 rigsråd, 1590-96 forlenet med domprovstiet i Roskilde. 1598 lensmand på Tryggevælde, 1601 ombyttet med Hald Len, dette igen 1611-41 med Silkeborg Len. 1602 ledsagede han med flere rigsråder kongens bror hertug Hans på hans rejse til Rusland. Han benyttedes flere gange ved sendelser og var flere gange under kongens fravær beskikket til at deltage i regeringen.³¹

12. 1611-12 Kjeld Krabbe (af Østergård) (1583-1612) til Brusgård. Født på Vesløgård. Studerede i Helmstedt 1597, i Wittenberg 1598-1600, derefter i Italien og Frankrig til 1603. Kancellijunker 1604-10, 1606 med kongen til England, 1607 med ambassade til Nederlandene. 1611-12 lensmand på Hald. Død 1612 på Hald Slot, begravet i Viborg Domkirke, enken satte ham et epitafium i Domkirken og skænkede til hans minde altertavlen.³²

13. 1612-27 og 1629-37 Knud Axelsen Gyldenstjerne (1573-1636) til Tim. Fødested uangivet. Hofjunker 1596-1600, herunder 1599 med på Christian 4.s rejse til Nordnorge. Under Kalmarkrigen løjtnant ved den jyske rostjeneste, 1612 med på et tog fra Varberg over den svenske grænse, brændte tre sogne og en herregård. 1612 lensmand på Hald, her 1618 i strid med Viborgs borgere. 1625 en af de kommissærer, der skulle taksere kronens bønder i Viborg og Vendelbo Stifter til at svare arbejdspenge. Flygtede 1627 ved fjendens besættelse til København, men fik 1629 nyt lensbrev. Han var flere gange af den jyske adel befuldmægtiget til at forhandle på dens vegne med kongen.³³

14. 1637-48 Jørgen Enevoldsen Seefeldt (1606-66) til Visborg, Stenalt og Ovegård (Hindsted Herred). Født på Skærvad. Studerede i udlandet, blandt andet 1618 i Rostock og Wittenberg, 1619 i Leipzig, 1623 i Leyden. 1630-32 og 1633-37 hofjunker. 1637-48 lensmand på Hald, 1648-51 på Nedenæs i Norge, 1651-53 på Koldinghus, 1653-57 på Holbækgård og 1657-60 på Dueholm. 1640 løjtnant ved ritmester Iver Krabbes kompagni af den jyske rostjeneste, 1641 selv ritmester ved dette.³⁴

15. 1648-55 Franz Pogwisch (-1653) til Ravnholt. Efter hjemkomsten fra dannelsestog i udlandet 1636 blev han hofjunker og 1639-41 skænk og fik Rakkestad Len i Norge. Ledsagede 1643 som marskal et gesandtskab til Osnabrück. 1644 bestalling som generalproviandmester. 1646 lensmand på Bygholm og 1648 på Hald, som enken efter hans død beholdt 1653-55.³⁵

16. 1655-56 Mogens Arenfeldt (1604-71) til Rugård. Født på Rugård (Djurs Sønder Herred). Studerede 1620 i Heidelberg og Tübingen, 1624-25 hofjunker, 1633 kornet, 1636 løjtnant, 1640 ritmester, 1656 oberstvagtmester i Jylland. 1641-53 lensmand på Mariager Kloster, 1653-54 Nedenæs i Norge, 1655-56 Hald og fra 1656 Skivehus, hvor han efter Enevældens indførelse var amtmand til 1663.³⁶

17. 1656-58 Ulrik Christian Gyldenløve (1630-58), Født på Jægersborg, Christian 4.s søn med Vibeke Kruse. 1648-51 deltog han i spansk tjeneste i krigene mellem Spanien og det i to lejre delte Frankrig. Da det i 1653-54 truede med krig mellem England og Danmark, blev han hjemkaldt. 1656 fik han Hald Len, 1658 ombyttet med Skanderborg Len. Han deltog som generalløjtnant i Svenskekrigene, men døde 1658.³⁷

18. 1658-62 Ove Giedde (1594-1660) til Tommerup. Født på Tommerup i Skåne, gik 1609-12 i Sorø Adelige Skole, 1612-14 studier ved forskellige tyske universiteter, 1613 i Leipzig og 1615 i Holland og

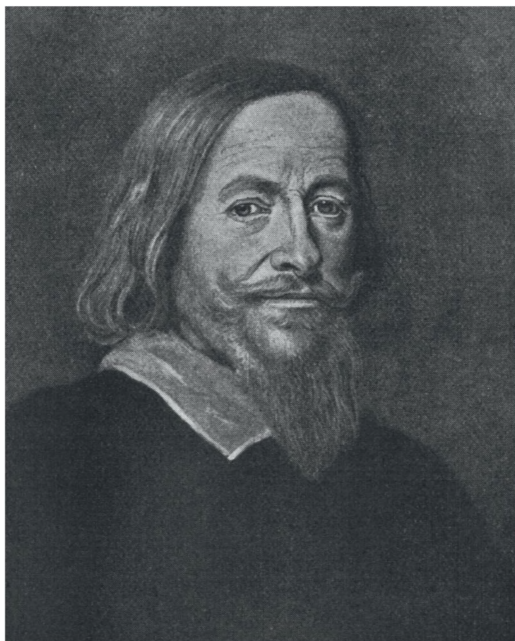
Ulrik Christian Gyldenløve. Af Karel van Mander. Rosenborg.

Tyskland for at uddanne sig militært. 1616 sekretær i Danske Kancelli. 1618 af kongen beordret til at lede en ekspedition til Ostindien med det formål at få overladt en station til støtte for det i 1616 oprettede Ostindisk Kompagni. Eskadren ankom 1620 til Ceylon, og efter vanskelige forhandlinger med kejseren af øen fik han overdraget en lokalitet på Ceylons østkyst.³⁸

Han fortsatte til Tranquebar, som han fik overdraget til den danske konge. På hjemrejsen nåede han Norge i februar 1622. Samme år lensmand i Brunla og Numedalen i Norge, 1637 i Tønsberg og 1640 i Bratsberg. 1640 oberstløjtnant ved Akershusiske Regiment. Fra 1630 direktør i Kongsberg Sølvværk. 1644 admiral og virkede under Torstenssonskrigen. 1645 rigsråd og rigsadmiral. 1646 lensmand på Jungshoved, 1649 på Herrevad Kloster i Skåne og 1650 på Helsingborg. 1658 fik han efter fredsslutningen i Roskilde Hald Len i erstatning for det afståede Helsingborg. 1650 mistede han Bratsberg Len.³⁹

Ser man på rækken med de 18 lensmænd som helhed, bemærker man, at mens flere var fremtrædende personer også i Danmarkshistorien, var en del mindre betydelige. Dette afspejles også i værket *Dansk*

Ove Giedde til Tommerup. Stik af Albert Haelwegh fra 1650'erne efter maleri af A. Wuchters.

biografisk leksikon, udgivet i en første udgave i årene 1887-1905 og i en tredje udgave i årene 1979-84. Af de 18 lensmænd var der otte, der blot optræder i første udgave og to, der slet ikke blev omtalt overhovedet.

En gennemgang af lensmændenes fødesteder, baggrund og karriereforløb viser følgende hovedtræk.

De i alt 18 stiftslensmænd og lensmænd sad i tidsrum på mellem et og 25 år, med et gennemsnit på godt syv år. I deres karriereforløb som lensmænd var de mellem 26 og 41 år, da de fik deres første len, og mellem 28 og 64 år, da de blev lensmand på Hald. For syv af lensmændene var Hald deres 1. len, for tre var det 2. len, for fem var det 3. len, for tre var det henholdsvis 4., 5. og 7. len. At Hald Len for så mange var deres første len, kan måske have en sammenhæng med, at de selv stammede fra landsdelen, ikke at lenet var ubetydeligt. Ved lensskifterne kom flere andre af lensmændene fra de andre landsdele eller Norge, og de kunne blive forflyttet tilsvarende. En betydelig ekspertise kunne dermed blive tilført lenet.

I modsætning til den senere række af stiftamtmand og amtmænd var langt de fleste født i nærliggende områder, flest i Himmerland, en enkelt

eller enkelte i Salling, Hardsyssel, Øst- og Syddjylland, Fyn, Sjælland, Skåne, Holsten og Mecklenburg, og næsten alle skrev sig til en hovedgård i nævnte nærområde. Alle var adelige, én dog en uægte søn af Christian 4., de tilhørte 15 adelige slægter, hvoraf de 12 hørte til den fornemme rigsrådsadel, og syv af lensmændene var medlem af rigsrådet i den tid, de sad på Hald. Man må altså konstatere, at det i mange tilfælde var fremtrædende adelsmænd, der beklædte disse poster.

I deres karriereløb havde ni i deres ungdom været i hof tjeneste, som skænk, hofsinde, hofjunker eller lignende. Otte havde gjort tjeneste i militæret, og seks af dem havde deltaget i periodens mange krige, ligesom yderligere fire, der var blevet indkaldt til krigstjeneste. En havde 1556-59 deltaget i den fransk-spanske krig, en 1564-66 i krigen mod tyrkerne og en 1648-51 i den fransk-spanske krig. De levede også i en periode, der var meget præget af krige.

Syv af lensmændene havde været på uddannelsesrejser i udlandet, i Tyskland, Nederlandene, Frankrig og Italien, og tre havde virket i centraladministrationen i Danske Kancelli.

Med enevældens administration ændredes de gamle len i 1662 til amter, den tyske betegnelse, der da tidligere havde været benyttet til de administrative områder i Sønderjylland.

Lensmændenes embedsbolig på Hald

Det Hald Slot, der var embedsbolig for stiftslensmændene 1536-1662, var bygget på et næs i Hald Sø.⁴⁰ En tidligere borg, kendt som Niels Bugges (-1359) Hald var en tid ejet af dronning Margrete, men hun skænkede i 1393 borgen med gods til bispen i Viborg på betingelse af, at borgen blev nedbrudt og materialerne anvendt til byggeri på Domkirken. Borgen blev senere genopbygget af biskop Jørgen Friis (1493-1547) på det førnævnte næs i søen, og han forlagde i 1529 sin residens hertil. Han var til stadighed i konflikt med borgerne i Viborg, som i 1536 sammen med Johan Rantzau drog mod bispen. Denne skulle ifølge sagnet selv være blevet den første fange i det nye fangetårn. Med reformationen kom slottet til kronen og blev sæde for lensmændene over Hald Len og stiftslensmændene over Viborg Stift.

I dag er der ikke meget bevaret af Hald Slot, ud over det runde, stærkt rekonstruerede tårn med en indvendig diameter på ca. 5,5 m og ca. 3,5 m tykke mure, en vandport eller udfaldsport gennem volden mod øst,

Jørgen Friis' Hald set fra luften.

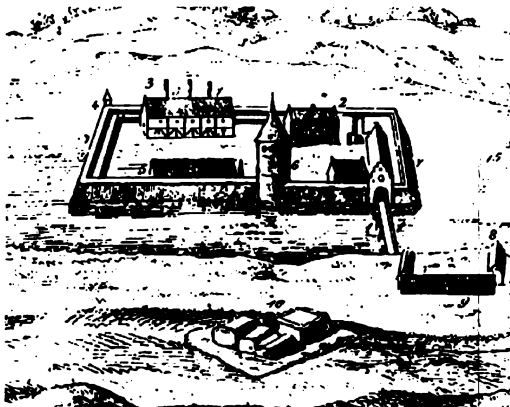
et par murede rum med rekonstruerede tøndehvælvinger, rester af portbygningen med skydeskår i voldens sydvesthjørne, skudt en smule frem foran voldflugten, samt de store volde, der omgiver borgpladsen. Man ser på stedet et imponerende voldsted med indtil 8 m høje og 30 m brede volde, der omgiver en ca. 30 x 80 m næsten rektangulær borgplads. I syd og øst når voldene ud til søens vand.

Til trods for de svære og høje volde har Hald flere gange været indtaget, således i 1627 af kejserens folk i Kejserkrigen og 1658-60 af svenskerne.

Borgen står som et tidligt eksempel på senmiddelalderens ændring i befæstningskunsten, fra et vertikalt system med tårn til et horisontalt system med kraftige jordvolde til beskyttelse mod nye kanoner af sværere kaliber.

På grund af, at borgens bygninger gennem senere tider for størstedelen er blevet fjernet til genanvendelse andetsteds, kan det være vanskeligt at få et indtryk af, hvorledes borgen har været indrettet og set ud. Man kommer til at tænke på Blichers linjer om Hald-området i novellen *Jøderne på Hald*: *Intetsteds findes så talende mærker af tidens ødelæggende valde, eller rettere af menneskets foranderlighed.*

Man har dog en række synsforretninger fra 1600-tallet, fra 1601, 1612, 1637, 1648, 1660 og 1662, samt en tegning i Hans Hansen Resens *Atlas Danicus* fra ca. 1677.⁴¹ Synsforretningerne er i flere tilfælde ganske detaljerede, men også indimellem noget hjælpeløst formuleret, så det kan være vanskeligt at se sammenhængene og bygningernes placering i forhold til hinanden. Bygningerne synes også ofte at forfalde og blive udskiftet, og anvendelsen af dem og rummene ændres også indimellem. At mange af bygningerne flere gange i synsforretningerne omtales som så forfaldne, forrådnede og så videre, at de måtte nedtages og genopbygges på ny, vidner også om mulighederne for stadige bygnings-

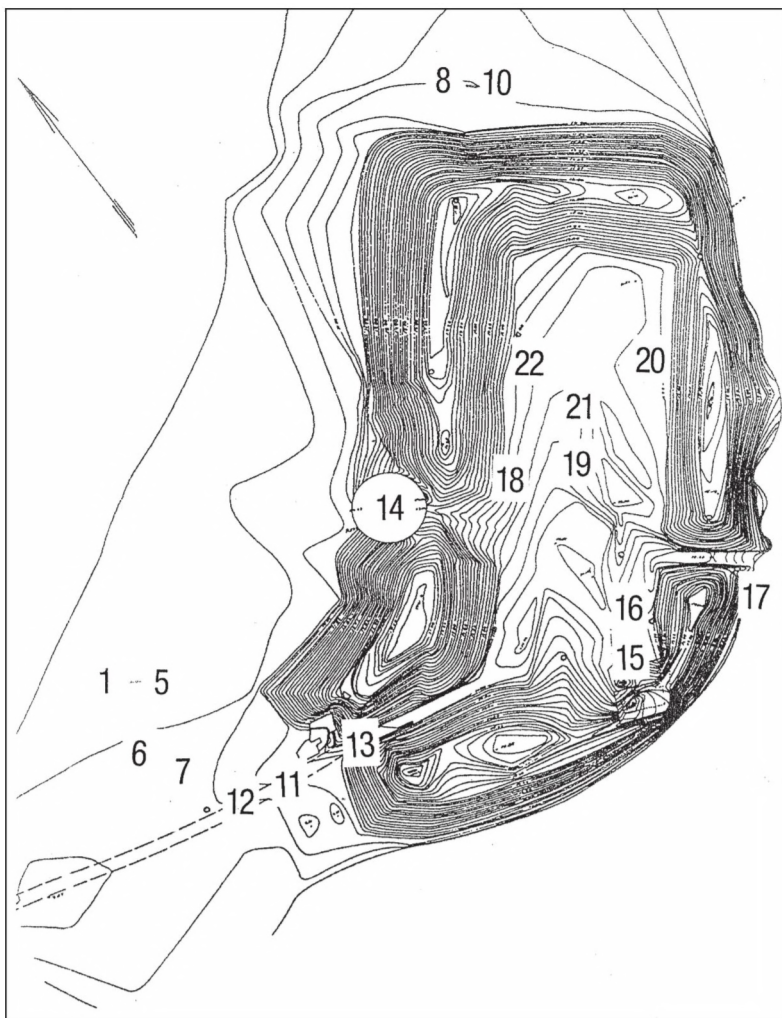
Resens tegning af Hald ruin, ca. 1677. Tallene angiver 1. Porthus med vindebro. 2. Det gamle bryggers. 3. Den gamle fruerstue. 4. Lysthus. 5. Den nye fruerstue. 6. Det store tårn. 7. Volde. 8. Smedjen. 9. Stalden. 10. Brattingsborg.

ændringer. Allerede svingninger i bygningernes størrelse, angivet i tallet af fag eller bindinger, viser dette.

Med udgangspunkt i disse synsforretninger og stikket fra *Atlas Danicus* vil vi forsøge at gå en tur gennem bygningerne foran denne og bygningerne bag volden.

På vores vej fra landevejen ved Niels Bugges Kro når vi kort før broen til borgens portbygning først til nogle bygninger, staldgården, der blandt andet rummede stald og smedje. (Resens stik nr. 8. Smedjen og 9. Stalden, stikket kender dog ikke omfanget af ladegårdsanlægget).

Først nævnes i staldgården det østre hus [1], i længden 22 fag – rummet mellem to bindinger i et bindingsværkshus – et fæhus med båse og skillerum og med mange døre og tækket med stråtag. [2] Det nørre hus, 19 fag langt, med 11 døre, det har været brugt som kornhus, i 1612 kaldet det nordre hus, øksenhuset med båse, da 29 fag langt med et porthus på to fag i vest, bindingsværk og tækket med strå. [3] Ladehuset, 13 gulve eller fag, der kunne bruges til korn, måske det hus, der i 1612 kaldes det vestre hus, som er laden, og da på 30 fag, tækket med strå. [4] Det søndre hus, 22 fag langt, med skorsten og med tre døre og med to kammerer i den østre side med en dobbelt skorsten og i vestenden spiltov og krybber; væggene er foroven af ler, forneden muret med sten mellem stolperne, og taget er stråtag. [5] Et hus kaldet Morsstald, 8 fag, til at sætte bønderheste i. [6] En stald til lensmandens heste, 18 fag lang og med et kammer med skorsten i vestenden, i 1601 placeret således, at der løb vand ind under hestene, i 1612 placeret næst nedenfor broen, i bindingsværk med et udskud mod øst ved de 12 fag og tækket

Kotekort over voldstedet Hald Slot, tilføjet tallene fra gennemgangen af bygningerne her. Tegning i Fem gange Hald giver hele historien. De fem Halder.

med sten. Hertil så [7] også en smedje på 5 fag, vendt vest-øst, tækket med sten.

I området, muligvis nord for volden, nævnes i 1601 også [8] stalden ved »Randershus«, 24 fag lang, med et loft, som kongens korn skulle ligge på, vistnok den bygning, der i 1612 nævnes liggende næst ved la-

Ruiner på Hald. I forgrunden ses den nuværende plankebro på stedet, hvor vindebroen førte over til borgen. I baggrunden mellem de to volde stedet, hvor engang stod porthvælvingen med det grundmurede toetages hus ovenpå. Foto Ole Degn 2016.

degården og kaldes Langstald, af bindingsværk på 22 fag med stråtag og kornloft og fire bindinger lukket til et kammer. [9] Randershus eller Rannishus, 12 fag langt, to lofter, det vil sige etager, højt, tækket med strå, med den østre side ud til søen, i 1612 også kaldt kornhuset for slottet, 28 fag, 2 loft højt, de 6 fag tækket med stentag med skorsten og kammer på det øvre loft, de andre 22 fag tækket med stråtag, i 1637 på 29 bindinger med gæstestald og dobbelte kornlofter, tækket med strå, undtaget 6 fag, der er tækket med sten, over rustkammeret. [10] Hertil et halvtagehus, tækket med lyng.

Derefter kom så [11] vindebroen til slottet med et [12] porthus på to fag i bindingsværk med stentag foran. (Resens nr. 1 ifølge hans tekst, men hans porthus svarer ikke til det følgende her anførte).

I [13] porten efter vindebroen var en hvælving med indgange til forrådsrum inde i voldene, og på denne bygning stod ifølge synsforretninger 1601 og 1612 et grundmuret hus, 1637 det store stenhus, to lofter højt, med tre skorstene og porte. Den vestre ende kaldtes Kongens

Stue⁴¹ og var omdraget, det vil sige væggen var beklædt, med rødt engelsk klæde og udstyret med et tresur, et skab, med et lille urteskab med sprinkelværk, tremmestværk, og med en fyrrertrappe til kælderen. Ved den nørre side af denne stue var på volden udbygget en kvist, tre fag lang og et loft høj, af bindingsværk, tækket med sten, med skorstene og vinduer. Tværs over for denne fandtes en kvist udbygget på volden, bindingsværk på fire bindinger og et loft høj, med skorsten. På nordsiden af denne stue fandtes udgangen til kammeret på den nordre kvist. Den østre ende af dette stenhus rummede en stue, kaldet Dronningens Kammer, omdraget med rødt engelsk klæde. Mellem de to stuer var to små kamre, kaldet Kongens og Dronningens Sengekammer, og fra det ene kammer en gang ud til kammeret i en kvist på den søndre side, med en skorsten og en gang ud på volden. Sydsiden af stenhuset vendte i 1648 ud mod søen. Kongens stue og Dronningens kammer må i 1648 være de rum, der kaldes lensmandens skrivekammer og fruerstuen eller fruens kammer. Af rum i stenhuset nævnes i 1648 foruden nævnte også pigernes kammer, amnestue, fadebur, saltkælder og svendekælder. I dette stenhus fandtes også et lille hvælvet kammer og ved det en badstue.

[14] På denne plads nævnes i synsforretningen 1612 det store trinde tårn (Resens nr. 6) op mod volden, to etager (syn 1637) over jorden og to under, med artilleripjecer, det vil sige kanoner, og med tag og gang ned til den nederste del.

Derefter mod øst ved volden [15] bryggerhuset (vistnok Resens nr. 2), bindingsværk, 8 fag langt, to lofter højt, tækket med sten, med to skorstene. 1648 nævnes bagerovn og kedelgrue og skriverstuen der ovenpå med to sengekamre ved. På den søndre side drev vandet fra volden til skade for mur og bjælkehoveder.

Ved siden af dette hus var et [16] andet, 12 bindinger, fag, langt og to lofter højt, bindingsværk. Det oplystes i 1601, at det tidligere havde stået uden for volden, men var blevet flyttet ind af Jørgen Friis. I østen den var stegerst med en stor skorsten og borgestuen med kakkelovn, borde og bænke, og foroven i huset to skorstenskamre, hvor dog i det ene loftet var så lavt, at der ikke vel kunne lægges nogen fremmed i det.

Omtrent her er i 1601 placeret ved volden mod øst [17] slagterhuset uden for volden ved vandporten, 6 fag langt, et loft højt, med skorsten. I 1612 er slagterhuset placeret her.

I 1648 nævnes [nord for tårnet] Knud Gyldenstjernes Hus [18], vistnok det, Resen kalder Den nye fruerstue, tækket med sten, og vel det hus, der i Knud Gyldenstjernes lensmandstid (1612-37) på kongens or-

Den restaurerede vandport, der førte ud til slagterhuset på området uden for volden mod øst. Foto Ole Degn 2016.

dre blev opført lige inden for vestvolden. Huset rummer sønderste kammer, skriverstuen, kammer mellem det sønderste kammer og skriverstuen, lille kammer op til denne, norderste kammer, den gamle borgestue, fiskerens kammer, sadelmagerens kammer, mælkehuset, smørkælder og kældre.

I den gamle borggård, det vil vistnok sige på borgbankens nordlige del, stod vistnok før 1615 [19] en stor bindingsværksbygning på tværs. Senere stod i den nordlige slotsgård tre gamle huse, to lofter høje, [20] det østre hus, 18 fag med to skorstene og jordkælder under, [21] det søndre hus med port igennem, 8 fag og med to skorstene, og [22] det vestre hus, 16 fag, alle tre bindingsværk og tækket med stentag, alle tre ganske bygfældige. Der havde i 1601 været et loft over den gamle borgestue til maltloft, i dårlig stand, ligesom også loftet over ølkældereren.

Endelig kommer vi til voldene, der nogle steder var forfaldne, ligesom blokhuset og stakitter udenfor.

Uddrag af Synsforretning over Hald Slot 1662

Et trin på vejen mod Halds forfald og til sidst ophør som bolig ser man afspejlet i synsforretningen fra 1662. Den giver et godt billede af ødelæggelserne med Svenskekrigene, således som følgende linjer viser.

Her omtales den store stue i samme hus, hvor gulvet, som er gammelt, skal forbedres, vinduerne er overalt ganske udtagen og borte. For nedgangen til samme stue er der dør og hængsel for, uden lås. Imellem samme stue og røgkammeret tvende dørrum, uden døre og lås.

Rustkammeret er ved magt med dør og lås for, vinduerne ganske borte.

Næst op til er borgestuen med dør og haspel for, uden lås. Vinduerne er ganske borte og udtagne.

Fiskerens kammer der indenfor er med dør, hængsel og haspe for, mens vinduerne ganske øde.

Skorstensvangen er udfalden på de øverste stuer, dog intet korn på loftet kan forvares, førend det ganske igen blive omskælnet og med nye sten forbedret. Den sønder ende af samme hus, som tilforn var skriverstue, er vinduerne ganske borte af, uden nogle få, som endnu sidder og er ganske forrådnede og utjenlige. Hængsler og låse af fjenden bortstjålet.

De her omtalte bygninger er præget ikke blot af forfald, men også af, at fjendtlige tropper har taget for sig af træværket, vel til opvarmning, og metaldele, der har kunnet omsættes til penge.

Vi ser et skridt på vejen hen imod slottets endelige ødelæggelse. Med salget af Hald 1662 stod så de nye stiftamtmand i Viborg uden embedsbolig.

Stiftamtmandene og amtmændene og deres i et længere tidsrum skiftende boliger i Viborg vil blive behandlet i en artikel i næste års årbog.

Kilder

Arup, Erik: *Danmarks historie, 2, Stænderne i herrevælde 1282-1624*, 1932, re-proudg. 1961.

Bang, Thomas B.: *Lensregnskaberne og deres benyttelse som historisk kilde, Fortid og Nutid*, 1914-16, s. 141-60.

Christensen, William (udg.): *Registratur over breve på Hald 1612, De ældste danske arkivregistraturer*, 5.1, 1919, s. 71-96.

Damkjær, Orla: *Lensregnskaber og lensadministration 1610-60, Bol og By*, 2. rk. 4, 1982, s. 9-30.

Eller, Poul: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, 1971.

- Erslev, Kr. (udg.): *Danmarks len og lensmænd i det sextende aarhundrede (1513-1596)*, 1879.
- Erslev, Kr. (udg.): *Danmark-Norges len og lensmænd 1596-1660*, 1885.
- Erslev, Kr.: *Konge og lensmand i det sextende aarhundrede. Studier over statsomvæltningen i 1536 og dens følger for kongemagt og adelsvalde*, 1879; reproed. 1970.
- Erslev, Kr., og W. Møllerup: *Danske kancelliregistranter 1535-1550*, 1881-82. *Folkemængden 1. februar 1911 i Kongeriget Danmark, 1911.*
- Frandsen, Karl-Erik: *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*, 1-2, 1984.
- Fussing, Hans H.: *Stiernholm Len 1603-1661. Studier i krongodsets forvaltning*, 1951.
- Heise, A.: Henrik Blome, lensmand paa Hald og hans stridigheder med den danske adel, *Danske Magazin*, 5. rk. 2, 1887-89, s. 355-72.
- Heise, A.: *Diplomatarium Vibergense, Breve og aktsykker fra ældre viborgske arkiver til Viborg bys og stifts historie 1200-1559*, 1879.
- Jespersen, Leon: *Lens- og amtsforvaltningen*, Ole Degn (red.): *Vor Gunst Tilførn. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1500-1750*, 2007, s. 303-07.
- Jexlev, Thelma (udg.): *Lensregnskaberne – en oversigt*, 1978. (Optryk af artikler i *Fortid & Nutid* 1974-76).
- Jørgensen, Poul Johs.: *Dansk retshistorie*, 1940.
- Jørgensen, Harald: *Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse, og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt*, 1985.
- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1660*, 1885-2004. *Koldinghus lens regnskab 1610-11*. Ved Birgitte Dedenroth-Schou i samarbejde med Anemette S. Christensen, 1-2, 1984.
- Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En Oversigt*, 1, ved Hans H. Worsøe, 1980, s. 21-22 og 37-38.
- Neergaard, Carl: Hald. *Danske slotte ved aar 1920*, 1920, s. 665-73.
- Registratur over breve paa Hald 1612, *De ældste danske arkivregistraturer*. Ved William Christensen, bind 5.1, 1910, s. 71-96.
- Resen, Peder Hansen: *Kobberstikkene fra Peder Hansen Resens Atlas Danicus 1677*. Udg. af Ib Rønne Kejlbo, 1974.
- Rosén, Jerker: Län, *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, XI, 1966, spalte 104-08.
- Tamm, Ditlev (red.): *Kongens Retterting 1537-1660*, 1-2, 2003.

Noter

Forkortelser: DBL: Dansk biografisk leksikon. KBB: Kancelliets brevbøger.

1. Jespersen 2007.
2. Om lenene, se Erslev 1879. Erslev 1885. Arup 1932, s. 532-35.
3. *Danmarks riges historie*, 4, 1899-1905, s. 322-23.
4. Erslev 1885, s. 95-98.
5. Opgjort på grundlag af Erslev 1879. *Folkemængden 1. februar 1911 i Kongeriget Danmark*.
6. Erslev 1879, s. 445-47.
7. Jexlev 1974-76, s. 291, 300-03.
8. Lensregnskaber, Regnskaber indtil 1559 og Lensregnskaber, Regnskaber 1559-1660, Rigsarkivet, København.
9. Lensregnskaber, Regnskaber 1559-1660, Rigsarkivet, København.
10. Kragsgårds placering er usikker. Ifølge Henrik Pedersens *De danske landbrug 1688* fandtes der kun ét sted en Kragsgård, nemlig i Tyregod Sogn, Nørvang Herred.
11. Hald lensregnskab 1639-40, bilag 10. *Kancelliets brevøger 1637-39*, s. 844-45. Her også Christian 4.s bilagte breve af 7. juni 1639.
12. KBB 1637-1639, 1944, s. 844-45.
13. KBB 1637-1639, 1944, s. 845.
14. KBB 1637-1639, 1944, s. 968-69.
15. KBB 1640-41, 1944, s. 152.
16. KBB 1640-41, 1944, s. 162.
17. Jespersen 2007. Erslev 1879, s. 101-02.
18. Danske Kancelli, Jyske Registre, 12, s. 350, KBB 1655, 2002, s. 84.
19. Danske Kancelli, Jyske Registre, 12, s. 518, KBB 1656, 2002, s. 234.
20. Danske Kancelli, Jyske Registre, 12, s. 351. KBB 1655, 2002, s. 84-85.
21. DBL, 1. udg., 13, 1899, s. 437. Erslev 1879, s. 56.
22. Heise 1887-89. Erslev og Møllerup 1881-82, s. 208-09. Heise 1879.
23. DBL, 1. udg., 14, 1904, s. 197-98. DBL, 3. udg., 12, 1982, s. 329-30.
24. DBL, 1. udg., 9, 1895, s. 552-55. DBL, 3. udg., 8, 1981, s. 350-52.
25. DBL, 1. udg., 18, 1904, s. 567-68. DBL, 3. udg., 15, 1984, s. 519. Relief (gravsten) i Blenstrup Kirke.
26. DBL, 1. udg., 18, 1904, s. 568-69.
27. DBL, 1. udg., 16, 1902, s. 83.
28. DBL, 1. udg., 16, 1902, s. 82. DBL, 3. udg., 13, 1983, s. 486. Epitafiemaleri ca. 1583 i Tjele Kirke.
29. DBL, 1. udg., 2, 1888, s. 44-46. DBL, 3. udg., 1, 1979, s. 551.
30. DBL, 1. udg., 5, 1891, s. 436-37.
31. DBL, 1. udg., 7, 1893, s. 541-42. DBL, 3. udg., 6, 1980, s. 437-38.
32. Ikke i DBL, 1. eller 3. udg.
33. DBL, 1. udg., 6, 1892, s. 376-77. KBB 1609-15, s. 134, 194, 216, 225, 268-69, 483, 490, 638.
34. DBL 1, udg., 15, 1901, s. 470). KBB 1637-1639, s. 106-07.
35. DBL, 1. udg., 13, 1899, s. 198-99.
36. DBL, 1. udg., 1, 1887, s. 317-18. DBL, 3. udg., 1, 1979, s. 277.
37. DBL, 1. udg., 6, 1892, s. 340-47. DBL, 3. udg., 5, 1980, s. 404-05.
38. DBL, 1. udg., 6, 1892, s. 30-34. Rosenkrantz 1936, s. 66-67. DBL, 3. udg., 5, 1980, s. 179-81. Stik af Haelwegh fra 1650'erne efter maleri af A. Wuchters,
39. Hald i Trap Danmark, 5. udg., 17, 1962, s. 312-15. Neergaard 1920.
40. Synsforretningerne i Lensregnskaberne, Regnskaber 1559-1660, Rigsarkivet, København, og Resen 1677.
41. Selv om kongen således havde værelser på Hald, var det ikke ofte, han kom til Hald

eller til Viborg i det hele. 1523-32 og 1535-1550 er der kun én datering med Hald, og det er et brev udstedt af Jørgen Friis! Slottet havde besøg af Christian 3. 1558 8. august og af Frederik 2. 1567, 1578 og 1587.

Viborg som dateringssted er der en del af, så man kan sige, at kongen var i byen 1523 27. -29. marts, 1524 7. okt., vel i klosteret 1535 7. -10. marts, 1537 28. april-7. maj, 1542 28. april, 21. maj og 3.-12. juni, 1545 6.-10. februar og 1546 1.-11. februar, derefter ingen til 1550.

De slotte, kongerne foretrak, fremtræder klart. Det er, Københavns Slot, Koldinghus, Riberhus, Haderslev Slot, Nyborg Slot, Odense Sankt Knuds Kloster, og Roskildegård,

Ole Degn. Født 1937 i Frederikshavn. Tidligere arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Har arbejdet med dansk forvaltningshistorie og økonomisk og social historie 1550-1800, herunder søfartshistorie og toldhistorie. Dr. phil. 1981 på afhandlingen *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, 1981. Redaktør af *Fra Viborg Amt/Fra Viborg-egnen* 2002. Adresse: Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Seminar i Viborg på 90-årsdagen for Peter Seebergs fødsel 22. juni 2015

Seminaret var arrangeret af Hakon Brandt i Folkeuniversitetets regi og fandt sted i Domsognets Sognegård, hvor omkring 60 personer deltog. På programmet var først en præsentation af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs arbejde med en videnskabelig udgave af Peter Seebergs forfatterskab, fremlagt af udgavens redaktører Anders Juhl Rasmussen og Jeppe Barnwell. Efter frokost gav Anders Juhl Rasmussen et indblik i sit forskningsprojekt om, hvordan Peter Seeberg havde læst Friedrich Nietzsches værker og var blevet påvirket af denne tyske filosof. Derefter fortalte ni personer om deres oplevelser af og samarbejde med Peter Seeberg i forskellige sammenhænge, ikke mindst fra museumsverdenen. Endelig havde Ditte Marie Seeberg arrangeret en billedudstilling, som hun også selv fortalte om. Og Ursula Seeberg havde også en udstilling (af originalakvareller til hendes og Peters bøger), og hun fortalte om deres samarbejde.

Fire af erindringsbidragene gengives i det følgende, hvortil sidst også er føjet to bidrag af lignende karakter.

HANS LANGBALLE

Epistel om Peter Seeberg skrevet i forbindelse med festligholdelsen af hans 90-års dag 22. juni 2015

Det er lidt svært at tale om Peter Seeberg og oplevelserne med ham, for der er så uendelig mange. Jeg har derfor valgt at sige lidt om, hvad Peter har betydet for mig, siden vi traf hinanden.

Jeg arbejdede som arkitekt i Århus og med arkæologi på amatørbasis

for Aarhus Universitet, og da der blev en stilstand med gravningerne, talte jeg med min gamle skolekammerat fra bygmesterskolen i Århus Palle Friis. Palle var blevet inspektør på Hjørring Museum og vidste lidt om, hvad der rørte sig inden for arkæologien i Danmark. Han havde været sammen med Peter på de store udgravninger på øen Failaka i Kuwait og vidste, at Peter havde fået tilbudt stillingen som inspektør på Viborg Stiftsmuseum, da de var dernede. Han kontaktede Peter, som bad mig komme op til gravningerne på Hvolris.

Det var starten på vort samarbejde. Jeg gravede et par år i weekenderne og i ferierne på Hvolris sammen med museumsassistent Anders Olsen, som jeg dengang havde et udmærket forhold til. Jeg gravede også af og tilovre på Asmildkloster, og her var jeg ofte inde til middag hos Peter og Hanne, Peters kone. Engang var jeg inviteret til en middag hvor professor Glob var med. I aftenens løb kom vi til at tale om The Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia (1961-64). Ekspeditionen var et projekt, hvor museer fra en stor del af verden sendte folk til Sudan for at redde, hvad der var muligt af genstande fra oversvømmelserne, som ville komme ved opførelsen af en stor dæmning over Nilen ved Assuan i Egypten. Her stod Glob og manglede en mand, der kunne grave og tegne. Peter mente, at det var en god ide at sende mig derned, og det gik Glob ind for. Peter sagde også, at vi måske senere kunne tale om, at jeg kunne få et mere fast arbejde på Viborg Stiftsmuseum.

Jeg sagde ja, opsgav mit arbejde på tegnestuen i Århus og rejste om efteråret til Sudan sammen med Klaus Randsborg, som senere er blevet professor på SAXO-Instituttet, Københavns Universitet.

Jeg kom nu ikke til at grave i særlig lang tid, for det viste sig, at der i vores område i den 2. katerakt af Nilen var et meget stort område med klippeistninger, som alle ville gå tabt ved oversvømmelserne med den nye Nasser Sø. Formålet med ekspeditionen var jo også at redde så meget som muligt fra oversvømmelserne.

Det blev så bestemt, at jeg sammen med svenskeren Pontus Hellström skulle tegne og fotografere alt det, vi kunne finde. Det blev et omfangsrigt arbejde med tusindvis af tegninger og fotografier.

Efter hjemkomsten blev det aftalt med Glob, at jeg sammen med svenskeren skulle lave en bearbejdning af materialet, noget, der tog flere år og resulterede i et par bøger om emnet. Det passede Peter godt, da han ikke lige havde økonomi til mig på museets budget på det tidspunkt.

Imens jeg arbejdede i Sverige, planlagde jeg en privat tur til Nepal og havde aftalt med museumsinspektør Werner Jacobsen fra Nationalmu-

seet, at jeg kunne låne hans hus i Katmandu, imens jeg var derovre. Jeg købte til formålet en Folkevognsbuss i Norge på grænseplader, og mens jeg indrettede bilen og lavede det afsluttende arbejde på bøgerne, arbejdede jeg på udgravninger i Norge med en norsk forsker, Karl Vibe Muller, som jeg kendte fra ekspeditionen i Sudan. Han havde i øvrigt gravet sammen med Peter i Failaka.

Da jeg var klar til at rejse til Nepal, besøgte jeg Peter i Viborg. Han havde da fået en ny idé, som han mente, jeg måske kunne udnytte. Han havde i USA mødt en museumsmand fra Tunis, han ville gerne have besøg af en dansk udgraver, og Peter mente, at det kunne være mig. Det måtte jeg tænke lidt over, men endte med at sige ja, kastede al tidligere planlægning bort, startede Folkevognen og kørte ned gennem Europa til Spanien over Gibraltar til Marokko og hele vejen gennem Algier til Tunis.

Jeg havde jo været i et arabisk land før, og burde have tænkt på arabernes noget diffuse tankegang, når det gjaldt aftaler. Jeg havde af Peter fået et mødetidspunkt, men da jeg kom til museet i Tunis på den aftalte dag, var fuglen fløjet. Han var taget på en to måneders ferie i Europa. Jeg var noget gal, men hvad kunne jeg gøre. I døren ud fra museet faldt jeg i snak med en schweizisk pige og beklagede mig over livets genvordigheder. Hun var den rette at tale med. Det viste sig, at hun kendte et andet museum i Tunis og godt ville introducere mig for lederen.

Jeg fik ansættelse og arbejdede rundt omkring i hele Tunis med opmålinger af romerske mindesmærker og af udgravninger. Jeg havde gjort det klart for museet, at jeg havde en aftale med Peter Seeberg i Danmark, så opholdet var på lånt tid. Den tunesiske direktør var så tilfreds med mig, at han ville have mig fastansat. Jeg blev kaldt ind på hans kontor mange gange, og hver gang var lønnen, han tilbød, steget, og til sidst var der også tilføjet to betalte rejser om året til Danmark. Jeg vedblev at sige nej, og han endte med at blive lidt gal på mig. Det kunne jeg senere godt forstå, for han havde været i ministeriet for at få sat lønnen op. Det viste sig, at jeg havde sagt nej til en løn, som lå langt over, hvad en inspektør fra Tunis med mange års anciennitet kunne få. Hvad bildte sådan en ung knøs sig ind, når han havde gjort sig så store anstrengelser for at få mig ansat? Da jeg fra mit arbejde ude i landet havde erfaret, hvor svært det var at træffe bindende aftaler med tuneserne, holdt jeg fast i mit afslag til ansættelsen.

En italiensk professor, som jeg arbejdede en del sammen med, mente også, at det ville være den rette beslutning at tage. Og så havde jeg også aftalen med Peter at tage hensyn til. Da jeg kom hjem, blev det dog ikke

til en fast ansættelse i første omgang. Der var stadig ikke penge nok på budgettet, men jeg blev ansat til alt det løse på museet, og det var ikke så lidt. De første år var der ikke fast tilknyttede arkæologer som i dag, så jeg havde hovedparten af udgravningerne i museets ansvarsområde.

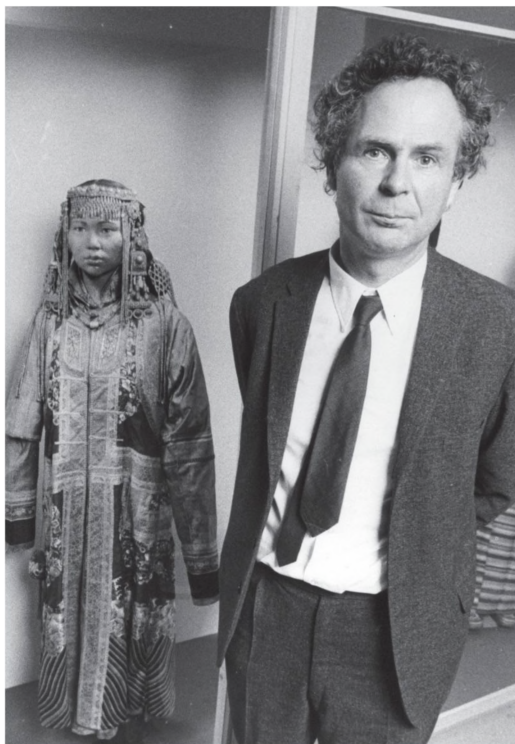
Efterhånden blev jeg af Peter sat i gang med flere og flere arkitektopgaver, som museet fik ansvaret for.

Der var den begyndende istandsættelse af Ørslev Kloster, en opgave, som skulle løses næsten uden økonomiske midler, i øvrigt noget, som kom til at præge mange af mine opgaver. Jeg blev sat til at forestå opbygningen af et nyt Blicheregnens Museum i udbygningerne af Thorning Præstegård. Samtidig skulle der laves en restaurering af Grønbæk gamle hospital til brug for dialysepatienter fra det meste af Viborg Amt. Jeg fik også til opgave at istandsætte dele af Hald Hovedgård, da Peter havde sit forfattermæssige tilhørsforhold dertil via Arkiv For Ny Litteratur og Forlaget Arena. På Hald kom det mig for øre, at Statsskovvæsnet ville rive Halds gamle bindingsværkslade ned, da de tilbud, de havde fået på istandsættelse, var alt for høje. Jeg foreslog statsskovrideren, at jeg kunne forsøge at gøre det billigere, og kom med et tilbud, som gjorde, at laden blev reddet. Man anmodede mig også om at lave en udvidelse af Museumstjenestens byggeri i Lysgård, da der ikke var plads nok i de bestående bygninger.

I Viborg fik vi efterhånden travlt med at istandsætte museets hjemsted, Det gamle Rådhus på Domkirkepladsen. Her skulle der også tegnes montrer og inventar til fornyelse af vores udstilling. Nogle år senere bestemte kommunen, at Skovgaard Museet skulle flytte hen i Hedeselskabets fraflyttede domicil på Hjultorvet. Peter foreslog, at vi lavede et mageskifte, så vi flyttede derhen, og Skovgaard Museet overtog vores gamle Rådhus. Da vi også kunne få deres kontorfløj, kunne den indrettes til vores nye magasin og kontorer i stedet for den magasinbygning, jeg på det tidspunkt havde lavet et skitseprojekt til.

Det blev travle år med ændringen af bygningerne på Hjultorvet. Vi skulle også lave de faste udstillinger og de mange særudstillinger i samarbejde med museets øvrige personale. En udstilling, som Peter så store muligheder i, var den store Kina-udstilling som flyttedes fra Nationalmuseets udstilling i Brede til Tinghallen i Viborg. Peter så for sig, at alle Nationalmuseets store udstillinger senere kunne flyttes til Viborg. Det blev en katastrofe. Den dag, udstillingen blev åbnet, fik Danmark én af de største snestorme i mands minde, og der kom næsten ingen besøgende, de kunne ikke komme frem for sne. Det var slutningen på det

*Peter Seeberg på Kina-udstillingen i Tinghal-
len 1975. Foto i Viborg
Lokalhistorisk Arkiv.*

eventyr, og det gav i øvrigt Peter store problemer med at få økonomien afklaret.

Jeg fik også ansvaret for udviklingen af Hvolrisområdet, både udgravningerne og den arkitektoniske opbygning. Årsagen var, at Peter ikke ville finde sig i, at Anders Olsen agerede over for publikum, som om Peter var en medhjælp for ham, og da Peter altid havde været lidt konfliktsky, ville han ikke sige noget til ham og mente, at jeg kunne tage over, fordi jeg på daværende tidspunkt havde et godt forhold til Anders. At det så senere blev lidt anstrengt på grund af en episode, hvor Anders slog mig i gulvet, er en helt anden sag.

En af Peters store forcer som arbejdsgiver var hans eminente evne til at involvere medarbejderne i museets mange gøremål. Havde vi en spændende udgravning eller et godt fund eller andet, brugte han en halv dag på at tage medarbejderne med ud på åstedet. Det gjorde, at vi alle fik mange nye kontaktflader og lærte noget nyt.

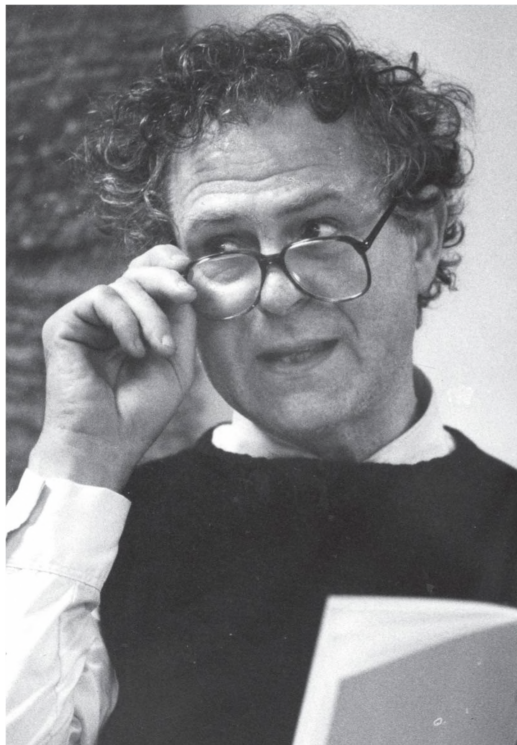
Ved aftensamtalerne i museets kælder køkken over en flaske vin løstes mange af dagens problemer, og afklaredes indholdet af mange af udstillingerne. Peter havde en enorm kreativ hjerne. Idéerne sprøjtede ud fra ham i rig mængde, og vi andre måtte så tage det af snakken, som vi mente kunne bruges i det aktuelle øjeblik. Det gjaldt også på udgravningerne. Her var det ikke lidt, Peter kunne få ud af det foreliggende materiale. Det var ofte min kone Susanne, der havde fornøjelsen af at grave med Peter. Hun læste dengang arkæologi på Moesgård, og efter dagens gravninger var hun helt blæst i hovedet på grund af de mange indtryk, forslag og idéer, som Peter var kommet med om udgravningen i dagens løb. Hun havde en tilbagevendende kamp for at få sin madpakke i fred. Han så ofte gerne, at han kunne få halvdelen af hendes mad, da han aldrig havde sin egen med. Han havde dog altid husket at tage en øl med til hver.

Nogle af kommunens embedsmænd påstod, at Peter var alkoholiker, og at det gik ud over hans embedsførelse, men det var helt forkert. Der er forskel på at være alkoholiker og så på godt at kunne lide vin, og det kunne Peter, men det gik aldrig ud over hans hjernes klarhed. Til hver en tid kunne han sætte modstanderen til vægs, hvad han nu var for kultiveret til at gøre på den grove måde. Han kunne altid komme ud af en disput med æren i behold. I øvrigt var han også fantastisk til at holde en tale eller et foredrag, hvor man sad og tænkte på, hvordan han ville komme tilbage til emnet igen, men det gjorde han altid på en så strålende måde, at mange måtte sidde og sunde sig lidt over, hvad det var, der var sket. Det var blandt andet det, mange af politikerne og embedsmændene ikke forstod, så hellere bagtale ham.

Vi havde i mange år haft et samarbejde med Jens Velle, der var kommet til museet som ung interesseret student. Via sit arbejde på Aarhus Universitet og Moesgård Museum blev Jens optaget af saltsyderierne på Læsø. Det var en ting, som også havde museets interesse, så Peter sagde god for, at jeg sammen med Jens beskæftigede mig med de arkæologiske udgravninger af sydehytter på Læsø, et projekt, som kom til at strække sig over næsten 15 år. På grundlag af udgravningsresultaterne kunne jeg tegne den sydehytte, der blev starten på den saltindustri, der i dag har udviklet sig til én af Læsø's store industrier. Over samme grundplan tegnede jeg også en sydehytte til saltmuseet i Mariager, men her blev tagkonstruktionen en helt anden med spidst tag. Problemet med at udføre et byggeri på grundlag af en grundplan er, at man ikke aner noget om, hvad der har været over jorden og derfor må trække på fantasi og erfaringer fra sydebygninger i udlandet.

Et andet projekt, som Peter var fødselshjælper til, var genstarten af dansk ICOM, International Commission of Museums. Ved den stiftende generalforsamling blev jeg indvalgt i bestyrelsen og fungerede i en år-række som kasserer. Jeg blev tilknyttet den internationale arkitekt- og udstillingsgruppe. Her blev jeg senere valgt ind i deres bestyrelse, hvilket medførte, at jeg kom med til årsmøder og kongresser rundt om i hele verden. Så det var Peters og ikke at forglemme kommunens skyld, at jeg kunne rejse til blandt andet Australien, Canada, Mexico, Spanien, Østrig, Holland og flere gange til de skandinaviske hovedstæder med mere.

Min gruppe holdt også et møde i Viborg og besøgte flere museer rundt i landet. Her tog Peter internationale kegler, da det lykkedes ham at overtale DSB til at lade os rejse med den da sejlene Kalundborgbåd på en sådan måde, at vi var kaptajns gæster med fri adgang til broen, maskinrummet og frokost på skibets regning. Peter havde også sørget for besøg på flere af de københavnske museer for til sidst at slutte af med

*Peter Seeberg. Foto
1983 i Viborg Lokalhi-
storisk Arkiv.*

en større middag i Forfatterforeningens lokaler i Strandgade. Det blev et møde, der taltes om længe.

Engang, da vi holdt et møde med nogle politikere, jeg husker ikke om hvad, kom en af dem med en udtalelse om, at jeg kun var bygningskonstruktør og altså ikke kunne udtale mig om arkitektur. Det generede mig en del, da jeg jo havde lavet en arkitekts arbejde i mange år. Peter var også ærgerlig over den urimelige udtalelse, og vi aftalte, at jeg skulle forsøge at tage en akademisk afgang fra arkitektskolen i Århus, sideløbende med, at jeg passede mit arbejde på museet i Viborg. Johannes Exner, professoren på arkitektskolens restaureringsafdeling, var skeptisk, men syntes, jeg skulle prøve. De næste tre år gik med at passe mit arbejde og så ræse til møder og forelæsninger på skolen. At jeg imod min vilje blev valgt ind i de studerendes råd gjorde det ikke nemmere. En del af opgaverne på skolen klarede jeg ved at løse de ting, jeg havde som arbejde på museet, så det lykkedes at blive færdig. At jeg så efter afgang fik mere i løn, var ikke med i beregningerne.

Peters velvilje var også skyld i, at jeg kunne sige ja til at deltage i Inuit-Nordbo-ekspeditionen og for Nationalmuseet tage på udgravning og opmåling to sommerkampagner i Grønland.

Peter døde som han altid havde været bange for at dø, hans hjerte stoppede, ligesom hans fars og broders hjerter stoppede. Havde der været nogle af dem omkring ham, som havde lært lidt om genoplivning, eventuelt med en hjertestarter, så kunne vi måske fortsat have haft ham iblandt os.

Nogen tid efter Peters død kom Katrine og spurgte, om jeg kunne udforme en gravsten over Peter. Hun sagde, at Peter altid havde sat kommandørstenene på Rømhø Kirkegård meget højt, så det skulle være noget, der mindede om dem. Jeg lavede et forslag, hvor to vulster taget fra en dør i hans hus på Rømhø indrammede to tekstfelter, øverst hans data og nederst et vers af Peter, imellem dem var der en delfin, som Peter holdt meget af. Det hele kom til at stå fremhævet på stenen, som det gør på de gamle kommandørsten.

Der står som gravstenens tekst Peters vers:

JEG ØNSKER VEL BLOT
AT VÆRE EN AF DEM
DER KOMMER UD AF SKOVBRYNET
OG BAG MARKERNE
SER BYEN OG FJORDEN
OG HØRER STEMME TALE

Peter Seeberg. En leder forud for sin tid

En sommerdag i 1964 kom jeg – forventningsfuld – til Viborg Stiftsmuseum for første, men ikke sidste gang.

Jeg skulle være med til at udgrave et 'biskoppeligt teglhus', som Peter benævnte det i det svarbrev, jeg fik allerede et par dage efter, at jeg havde skrevet til ham og spurgt, om jeg kunne komme med på en udgravning; jeg ville gerne prøve at grave, før jeg besluttede mig endeligt for at læse arkæologi. Af pålidelig kilde havde jeg fået at vide, at de to bedste udgravere i Danmark var NN og Seeberg, og da jeg var meget optaget af Peters bøger, var det selvfølgelig Peter, jeg henvendte mig til først.

Peter Seeberg noterer opmålingsresultater på en udgravning. I baggrunden med nivelleringsstokken Aksel Carlsen. Foto Georg Pe i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Jeg ringede på klokken til det gamle rådhus, og Aksel Carlsen, museets kustode, konservator, altmuligmand og eneste fastansatte udover Peter, lukkede op og spurgte, hvad jeg ville – det var jo om morgenen, længe før udstillingen åbnede.

Da jeg fortalte, at jeg skulle træffe Seeberg, sagde Carlsen, at det skulle jeg nu ikke regne med at komme til foreløbig, han var sikkert ikke hjemme – men jeg kunne jo gå over på kontoret.

Og så kom jeg ad bagvejen ind i museets bibliotek, hvor fire unge fyre sad og drak kaffe omkring det gamle sorte bord. De grinede højt, da de hørte, hvad jeg ville, og sagde: »Efterhånden er Seeberg så berømt, at alle og enhver skal røre ved ham; tænk om vi kunne lave en masseproduktion af hans fodaftryk, så ville vi i alt fald kunne skovle penge ind!«

Det fantaserede de længe om på den mest respektløse måde, mens jeg stod og blev mere og mere forundret, ja, nok næsten forskrækket.

Men efter en stund kom de til hægterne oven på latteranfaldet og præsenterede sig: det var fire militærnægtere, Erland Knudssøn Madsen, Piepgrass, Torkild Tuborg og Ole Landmåler – og jeg blev opfordret til at sidde ned og få en kop kaffe. For det *kunne* da godt være, at Seeberg kom engang i løbet af dagen, når jeg nu hævdede så bestemt, at jeg havde en aftale med ham.

Da Peter kort efter dukkede op, skiftede atmosfæren brat. Ikke sådan at forstå, at de styrtede til arbejdet og lod, som om de havde bestilt noget hele morgenen, nej, de luntede *meget* langsomt hen mod dagens dont, men den kærlige respektløshed var pludselig afløst af en ærlig agtelse. Det lå i luften, at det, Peter beskæftigede sig med, *betød* noget for ham, og dermed kom det til at betyde noget for alle andre, der var med. Peter gik *ind* i alt med en munter alvor og et engagement, der smittede selv den dovneste militærnægter – i alt fald, når Peter var til stede.

Det var ikke underligt, at Peter ikke altid var på pletten, når man forventede det, for han havde i alle årene så mange *forskellige* bolde i luften. Han var kreativ på alle områder – museumsvæsenet, kulturlivet, forfatterverdenen, byen Viborg, og så selvfølgelig i den skabende proces som forfatter.

Hans idéer var båret af smittende begejstring, og han delegerede ud med rund hånd. Uanset hvor mange gange, vi ikke måtte have levet op til forventningerne, blev han ved at udvise en forbløffende tillid til os. Det var bestemt ikke altid, vi *kunne* klare – eller overhovedet følte os i stand til at prøve – at bære idéerne videre, men det var, som om Peter

kun ænsede det, der lykkedes. Det, der faldt til jorden, det fik være. Man skal ikke græde over spildt mælk – det tror jeg var indlejret i ham.

Som arkæolog udviste han en forunderlig blanding af akkuratesse og intuition – eller 'fantasi', og vel at mærke en intuition, der udsprang af en meget skarp iagttagelsesevne og var funderet i hans umådelige viden på de mest forskellige områder.

Den arkæologiske grunduddannelse havde han fået ved at deltage i udgravningerne på Bryggen i Bergen med de metertykke middelalderlige brandlag og i de danske udgravninger af en stor græsk helligdom på øen Failaka i Kuwait. Begge var udgravninger i stort format, både hvad angår omfang i højde og bredde, kubikmeter og fundmængde, i varighed over sæsoner og i antal deltagere, så her var systematik, nøjagtighed og grundighed parret med tempo en nødvendighed. Alt afhæng af, at målesystemet var præcist, niveauflæsningerne korrekte, fundregistreringen kort, men klar og beskrivelserne dækkende.

Dette tog han med sig til det lille provinsmuseum i Viborg. Jeg tror, at vi var det museum i landet, der var bedst udstyret med måleinstrumenter og fotogrej. Her var det ikke nok at lave et målesystem ved hjælp af to målebånd og 3-4-5-metoden, nej, det skulle stikkes ud med Theodolit Jena 020, og fotografierne blev taget med det store Arka pladekamera med 9 x 12 cm negativplader og fotografen stående under et sort klæde – eventuelt højt oppe på en stige i vestenvinden med kameraet fastskruet på et kinostativ, der var så forbandet tungt, at man næsten sank i grus, når man skulle slæbe det ind midt på en pløret pløjemark og måske endda op på toppen af en jordbunke.

I princippet *har* jeg gravet med Peter et par gange, men det var ikke meget, vi så til ham. Han sagde jævnligt, at han ville kigge ud engang i løbet af dagen, og han kom da også, men skulle altid skynde sig tilbage til Viborg, så snart vi havde aftalt de næste dages forløb. Det var tydeligt, at samværet med Anders Olsen ikke var noget, han brød sig om, og Tuborg'en blev hurtigt skyllet ned.

Senere, da jeg havde fået ansvaret for museets udgravninger, tog vi os bedre tid til at sidde på kanten af feltet eller i skurvognen og snakke om alt mellem himmel og jord, foruden naturligvis om det, jeg havde gravet frem. Det var ikke sjældent, at han stillede netop det spørgsmål eller kom med netop den kommentar, som pludselig fik nogle brikker til at falde på plads.

Peter var en fremragende iagttager, og uanset hvor hurtigt et blik, han kastede ud over udgravningsfeltet, *så* han noget. Lagde til og trak fra,

således at der i virvaret af sten pludselig viste sig et system, der gav mening.

Hans tolkninger af hans egne udgravninger passede ikke altid ind i tidens tørre positivistiske tradition, og det var ikke alle arkæologer, der kunne – eller ville – følge hans idéer og visualiseringer. Var det bare vrangvillig skepsis, lyttede han ikke rigtig efter, men var der gode argumenter imod, tog han dem altid til sig. Og ingen kunne i alt fald hævde, at fantasien bare havde *frit løb*, for i bunden af det hele lå en usædvanlig præcis og gennemført dokumentation. I dag, hvor arkæologien er meget mere bredspektret, og intuitionen for mange arkæologer er blevet et vigtigt redskab, ville Peter have passet bedre ind. Og takket være den gode dokumentation vil hans udgravninger og iagttagelser nu kunne bruges i nye sammenhænge.

I det hele taget er det vel karakteristisk for Peter, at han var på forkant. Han kunne se muligheder, hvor andre end ikke kunne drømme om det.

Jeg tænker for eksempel på Hvolris, i sin tid en enlig svale, nu er der noget beslægtet i næsten hver kommune. Udstillingen om middelalderen, hvor den vigtigste *effekt* var, at der var mørkt, er vel stadig enestående, men det at bruge utraditionelle effekter, som her *mørke*, når meningen er, at man skal *se*, er *nu* snarere reglen end undtagelsen.

Bevaringsplanen for Viborg er et andet eksempel. Hvis den gamle saneringsplan for Mogens Gade-kvarteret ikke var blevet afløst af bevaringsplanen, ville der ikke have været meget andet end Domkirken, Viborg kunne bruge i markedsføringen som en af landets ældste byer – og det havde ikke just været særlig overbevisende.

Da den internationale museums-kongres blev afholdt i Danmark (i begyndelsen af 80'erne har det nok været), var det en selvfølge, at ekskursionen blandt andet skulle gå til Viborg. De mange deltagere skulle bispises om aftenen, og naturligt havde det vel været at arrangere middag på Salonen, men nej. Busserne blev dirigeret til Tapdrup (eller var det Vinkel?) Forsamlingshus, hvor alle disse pæne mennesker fra hele verden blev bænket om langbordene og lærte at samle tallerknerne ind på højskolemaner. Hvad vi fik at spise, kan jeg ikke huske, men drikkevarerne! Det var cider i rigelige mængder – og ikke en hvilken som helst cider: Hele museets personale havde den foregående vinter haft en eller flere boblende glasballoner stående i sengekammeret, eller hvor der nu var plads. Det blev en aften, som jeg tror, alle deltagere stadig husker som et højdepunkt.

I forlængelse af denne karakteristiske manifestation af ukonventio-

nelle idéer, som det lykkedes Peter at få til at fænge i kredsen omkring ham, hvor de skaber et vidunderligt og fornøjeligt engagement og sammenhold, ja, her er det naturligt også at nævne jubilæumsfrokosten i anledning af 750-året for Jyske Lov. Peter havde sammensat menuen: Laks fra Varde Å. Asparges fra Bogense. Kyllinger fra Rogenstrup. Estragon fra Vitskøl Kloster. Kalvebryst fra Venø med peberrod fra Århus. Fåreost fra Dagebüll med radiser fra Hjorthede. Smør fra Søholm Mejeri ved Haderslev. Salt fra Læsø. Brød fra Viborg. Vand fra Silkeborg. Og råvarerne skulle naturligvis være friske – intet måtte være over 24 timer gammelt! Igen var det meste af museets personale involveret: denne gang var det kyllingeterrine (til 450 mennesker, inklusive dronningen), vi stod for. Det var i 1991 – altså 12 år før Noma.

Peter var visionær. Han lod sig ikke begrænse af, hvordan det nu *plejer* at være. Ikke bare i sit forfatterskab, men også i sit administrative virke og som arkæolog var det kreativiteten, han lod være det styrende. Samtidig med, at han havde en meget sikker pejling af de regler og grænser, der *ikke* kunne overskrides. Og samtidig med, at han bevarede en naturlig og ægte ydmyghed, der ikke blev påvirket af de mange resultater, han opnåede.

Museumsverdenen havde været en anden, ikke bare dengang, men også i dag, hvis Peter ikke ved en tilfældighed var blevet en del af den. Og litteraturen ligeså. Mon han kunne have skrevet *Hullet* uden at kende til arkæologiens lyksaligheder?

MARIANNE BRO-JØRGENSEN

Peter og bilen

Det er bevidst, at der er tale om ental i overskriften, for Peter anerkendte i virkeligheden kun én bil – 2CV'en, selv om han i sine senere år også kørte andre og større Citroën-biler, men 2CV'en var bilen for ham.

Jeg mødte op på museet i 1965 med kendskab til solide Ford-biler og en enkelt SAAB, og synet af, hvad der mest lignede en kæmpe konserverdåse på hjul, var ganske nyt og overraskende. Også indretningen med, hvad der mest lignede stålørshavestole og –bænke, og et lille spin-

Peter Seeberg. Foto 1983 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

kelt ratgear, var anderledes. Man – i det tilfælde mig – kunne lige akkurat kigge over instrumentbrættet, og vinduerne viste sig at være delt i to, som kunne klappes op, når man trængte til luft.

Den passede selvfølgelig perfekt til Peter og hans størrelse og sans for det væsentlige og nødvendige her i tilværelsen, og bilen rummede trods sin størrelse alt, hvad familien havde brug for til mennesker, bagage og dyr.

Den kørte lange ture i Danmark og Europa og gav sjældent problemer rent mekanisk, og så havde den fordele, som jeg først senere lærte at sætte pris på.

Da den samlede museumsverden i november 1973 var på Lakolk på Rømø til møder og begav sig hjem søndag formiddag, var det den søndag og mandag, hvor der faldt omtrent 1 meter sne over hele landet, og mange er de skildringer af besværlige hjemkørsler, som inkluderede overnatning i skoler og hos private, inden hjemmet blev nået. Jeg var kørende i en stor og tung Saab og klarede kun at komme til Kolding i første hug og dagen efter til Vejle, hvorfra jeg nåede hjem med det sidste tog nordpå.

Men – Peter kørte rask op igennem Jylland og nåede hjem til Viborg ud på søndagen. 2CV'en viste sit format og klarede driver og fastkørte biler med Peter ved rattet, og han havde tænkt sig at komme hjem, og det gjorde han.

I 1970'erne havde Peter allieret sig med Mads Lidegaard, og de to ønskede at opdage og kortlægge Hærvejenes spor i det midt- og sønderjyske. Det resulterede i en række ekskursioner, dels til fods, dels i bil ud i terrænet, ad markveje og skovstier. Vi var gerne en 10-15 stykker af sted, og det krævede mere end én bil, så jeg kørte ofte i vores Saab på turene. Det var ved den lejlighed, jeg opdagede endnu en fordel ved 2CV'en, som Peter ikke lige havde tænkt på. Når vi kørte ad de smalle skovveje med høj midterrabatt, smuttede Peter glad og fornøjet af sted hen over den, mens jeg mere end én gang sad fast på midterrabatten i den tunge og noget lavere Saab. Så var det med at være kørende med stærke folk, som kunne vippe bilen væk af rabatten og eventuelt køre den med hjulene på midten og i yderkanten.

Den samme 2CV havde også andre fordele, noget vi opdagede, da vi var med Peter på en af hans mange ture til Provence. Det var i anledning af hans fødselsdag, og han havde arrangeret, at vi en af dagene skulle ud og se byerne omkring Lourmarin, hvor han holdt fødselsdagen. Vi var kørende til Provence i bus med Anders, Kløve og Thomas som chauffører, og den skulle også fragte os rundt til Apt og Roussilon, som lå oppe i bjergene. Peter havde været omhyggelig med planlægningen og sendt Ditte og hendes ven i 2CV'en ud på turen for at sikre sig, at alt var i orden. Det var det for så vidt også, lige bortset fra, at der, hvor 2CV'en smuttede nemt rundt i landevejens kurver, kneb det gevaldigt for den noget længere bus, og en af kurverne måtte klares ved en timelang manøvre med at bakke og dreje og bakke og dreje, inden vi kom videre på turen.

Peters egen kørsel i bilen oplevede jeg, når vi fulgtes ad til møder rundt i amtet, hvor han elskede at finde interessante nye veje til målet, ikke altid de hurtigste, men altid interessante. Han holdt meget af at køre midt på vejen, men flyttede sig dog for modgående trafik, og trafiklys undgik han, hvis det var muligt at køre en omvej for at gøre det. Han kørte heller ikke gerne gennem byen for at komme ud og køre videre til bestemmelsesstedet, ud fra den betragtning, at det jo ikke vedkom byens borgere, hvornår han kørte ud til en udgravning eller et møde.

Jeg har kun en enkelt gang selv kørt »bilen«, en eftermiddag, da Peter var træt efter et langt møde nordpå, og bad mig om at køre. Da opdagede jeg, at den var beregnet til højere mennesker, det var lige alt det, jeg kunne se vejen ud ad forruden. Gear og kobling var selvfølgelig mærkelige, som det altid er i andres biler, men jeg havde heller ikke helt forud-

set, at den var så sidevinds følsom, så jeg måtte holde godt fast i rattet.

Mens jeg kæmpede med at holde styr på alting, satte Peter sig stille og rolig til at sove, og det varede, lige til vi var tilbage i Viborg. Jeg spurgte ham bagefter, om han ikke var nervøs, sådan som jeg havde været det, over at overlade bilen til mig, men det havde han ikke tænkt på, og jeg måtte mindes hans indstilling til sine børn og de mennesker, han omgikkes, »at hvis de tør, så kan de nok også«.

Det var hans indstilling, når pigerne kastede sig ud i lange jordomrejser og andre eventyr, og den gjaldt for så vidt også i forhold til os, der var ansatte under ham. Hvis vi turde kaste os ud i et projekt, så var det nok også sandsynligt, at vi kunne finde ud af det.

At køre 2CV var bare et af de mange projekter, som jeg fik lov at finde ud af at kunne klare som Peters medarbejder igennem næsten 30 år.

TOVE BORRE

Erindringer om Peter Seeberg

Det er en glæde for mig at være med på denne dag. Peter Seeberg fylder meget i min bevidsthed, og det er et privilegium at have kendt ham og arbejdet sammen med ham på Viborg Stiftsmuseum, og alle de afledte opgaver: Hvolris med Anders Olsen, Harald Ditzel og Skovgaard Museet, og siden *Museums Magasinet* – nu *Danske Museer* med videre, og ikke mindst Ørslev Kloster.

Forhistorien

At komme til Viborg i 1968. Den gang boede jeg i Humlebæk og arbejdede på Louisiana som sekretær for Knud W. Jensen og den daglige leder Kirsten Strømstad. Jeg havde et herligt kontor med udsigt over Øresund og parken. Det var så tidligt i Louisianas historie, at vi alle – de forholdsvis få, vi var – arbejdede med vores hovedopgave og desuden afløste, hvor det nu kneb – ved skranken, med at rulle plakater, pakke breve til Louisiana-klubbens medlemmer med videre, tage en omvis-

ning, hvis det kneb, arrangere sommerkoncerter sammen med den egentlige arrangør, som var ansat i Det Kongelige Kapel – etc.

Min daværende mand havde fundet på, at han ville til Viborg, hvor han havde set et job, som han kunne tænke sig. Viborg! – tænkte jeg, hvor er det, og hvad sker der dér? Jeg var ikke begejstret. Samtidig besøgte Peter en dag Knud W. Jensen. Peter kom ind til mig og sagde: »Knud siger, at du kommer til Viborg, så kommer du ind til Stiftsmuseet og arbejder der! Jo!«

Jeg kom til Viborg og til kontoret i Domkirkestræde (den gamle brandstation vist) og fik en varm og kærlig modtagelse af alle!

Og Peter introducerede mig/os hurtigt til familien på Asmild – og vi blev hurtigt nære venner, og er det endnu! Jeg bor i Hannes tidligere lejlighed i Sankt Mogens Gade.

Kontoret for Viborg Stiftsmuseum havde to rum – et forkontor og et lidt større rum, hvor der var bibliotek og møderum med mere. På den anden side af hovedindgangen var der Turistkontor og på 1. sal boede Aksel og Ottine (Aksel var altnuligmand med mere på museet). Og så var der en elektrisk skrivemaskine! som Peter var meget stolt af, den var ret speciel og startede kun, hvis den fik et kraftigt slag, men så kørte den også.

Mageløs

På grund af de trange pladsforhold på museets kontor opfandt Peter et lille hus i Mageløs, som han egentlig havde tiltænkt Hans Langballe og Erik Levin. De syntes ikke, det var en god idé, så vedtog Peter: Tove og jeg flytter til Mageløs! Det var hyggeligt og primitivt og – koldt! om vinteren. Aksel skulle egentlig tænde for oliekaaminen om morgenen, men glemte det jævnlgt. Men alt i alt lod det sig gøre! Og Peter og jeg havde gode arbejdstimer der og gode samtaler om alt muligt. En dag kom Helmuth Spanggaard på besøg. Spanggaard var kulturudvalgsformand, og museet var sekretariat for Viborg Byråds Kulturudvalg, og vi havde et godt samarbejde. Spanggaards besøg handlede om, at han gerne ville sikre sig, at jeg ikke ville klage til Arbejdstilsynet!

Alle de andre opgaver

Hvolris og Anders Olsen. En hel historie for sig. Hvolris var egentlig Anders' opfindelse. Han tilkaldte Peter, fordi han mente, at der var en god og lang forhistorie, og Peter var enig. Anders installerede sig i et

lille hus og tog sig kærligt af området. Det var altid en fin oplevelse at besøge Anders, snakke om, hvad han havde fundet og tilkaldte Hans Langballe, når der var noget særligt, som krævede en arkæologisk undersøgelse. Ellers gik min tid derude med at snakke med Anders om livet og ishuset, som var vigtigt for Anders. Jeg skulle sørge for, at der var sodavand og is og gøre kassen op – alt dette var en noget speciel opgave, navnlig det forår, hvor Anders havde glemt at tømme ishuset for varer om efteråret. Da foråret kom, kan alle vel forestille sig, hvad der var hændt i ishuset!

Skovgaard Museet og Harald Ditzel

Jeg mødte hurtigt Harald Ditzel, og vi fik et fint om end specielt samarbejde. På et tidspunkt var det en helt særlig oplevelse at besøge Harald i kælderen under museet, hvor han havde anskaffet sig et par hamstere, sådan til lidt hygge og at snakke lidt med. Hamstere har det med at blive flere – og det blev de! Jeg tror nok, at Peter måtte gribe ind og afskaffe de mange hamstere. Men det var altid en fin oplevelse at besøge Harald, som lærte mig meget om kunst.

Museumsmagasinet

Også Peters opfindelse. Opstod i 1988. Redaktionsmøder i København, Peter i flyet med gryder og grøntsager med videre til frokosten i Forfatterforeningen (hvor Peter på det tidspunkt var formand). Jeg husker mange hyggelige møder og et specielt, hvor vi blev modtaget af en gruppe Hells Angels – meget venlige og smilende. Vi var noget forbløffede – det viste sig, at en af gruppen havde udgivet en bog, som netop den dag skulle præsenteres for pressen med videre. De inviterede os hjerteligt til at være med, men vi trak os stille tilbage til en nærliggende frokostrestaurant.

Vi arbejdede med fire redaktører inklusive Peter og mig, som ja... Jeg skrev manuskripterne på den omtalte gamle elektriske skrivemaskine, men endelig anskaffede vi en IBM-kuglehovedmaskine – der skulle en del overtalelser til, at vi anskaffede den. Jeg skrev manuskripterne og lavede layout på spaltekorrektoren og illustrationerne – overordentlig professionelt(!), men det fungerede, indtil trykkeriet sagde, at de var trætte af vores maskinskrevne manus. »Anskaf en computer!« Den tanke havde vi ikke tænkt!

Peter Seeberg holder tale for Tove Borre i havestuen på Ørslev Kloster i begyndelsen af 1987 i anledning af hendes halvtredssårsdag 24. december 1986. Privat foto.

Museumsmagasinet består endnu – sådan da. Hedder *Danske Museer* og skal reorganiseres i dette år.

Ørslev Kloster

Peter havde været opmærksom på komtesse Olga Sponeck og på hendes gamle kloster og herregård og gjort sig sine tanker. Peter forsøgte at besøge hende lillejuleaften 1964, men fandt hende ikke hjemme. Hun var indlagt på Skive Sygehus, hvor hun døde juleaften. Peter var meget optaget af Ørslev Kloster og dets muligheder og begyndte straks at arbejde med planen for et arbejdsrefugium. I Viborg boede jeg få huse fra museet i Domkirkestræde, og Peter havde gjort det til (en meget hyggelig) vane at komme inden om i haven og få et lille glas på vejen hjem til Asmild. Sådan også denne sommereftermiddag. Han bar på to store kasser, som han satte inden for porten, og vi satte os med det lille glas. Peter sagde, at nu skulle han hjem, og gik ud ad porten, og jeg råbte »Peter, dine kasser«. Peter svarede »De er til dig!«

De viste sig at indeholde forarbejdet til arbejdsrefugiet og støttekredsen – og så var jeg i gang med Ørslev Kloster. I nogle år kørte jeg derud og besøgte Bent Nordby, som var daglig leder dengang. Vi blev meget

Peter Seeberg i sin have ved huset i Lysgård, skråt over for E Bindstouv, søndag 21. oktober 1990. Fra DRs udsendelse denne dag kl. 20.45, DR-derude, med Søren Ryge Petersen, der besøger Peter, der hver dag bruger sin have, fra han kommer hjem, til han går i seng. Foto Finn Ramsgaard/DR i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

gode venner. Bent måtte ikke spise kager for sin kone Marie, men når jeg kom, smugspiste vi (mest Bent) kager til kaffen på Ørslev, mens vi ordnede regnskabet og snakkede om, hvad der nu var af presserende spørgsmål, vedligeholdelse, rengøring etc. samt indkøb af for eksempel køkkenruller, som Bent syntes var en flothed – det kunne folk vel selv anskaffe sig. Desværre blev Bent alvorligt syg og døde efter nogen tid på hospitalet i Århus. Ved begravelsen – over den åbne grav sagde Peter til mig »Jeg synes, du skal flytte herud og overtage det daglige arbejde og administrationen.« Jo... – Det gjorde jeg så, og det blev sådan set mit livsværk! Jeg forlod Ørslev Kloster, da jeg blev 67, og Janne og Garry har overtaget, og Ørslev Kloster er i rigtig gode hænder.

Til slut

Det inspirerende og dejlige ved at arbejde sammen med Peter var alle idéerne og alle de påfund, som opstod i Peters altid veloplagte hoved. Hans begejstring smittede, og man kastede sig oplagt og villigt over endnu en særlig opgave!

Efter Asmild, som nu snart ikke mere er familiens, kom Lysgaard – det lille hyggelige hus og den kaotiske have, som har leveret grøntsager til mange hyggelige middage og som sagt til redaktionsfrokoster.

Som det er sagt – det har været et privilegium at kende Peter, at have ham som ven og arbejdsgiver!

FRANK BIRKEBÆK

Erindringer om Peter Seeberg

Først var der genstanden. I flertal. På række og geled i glasmontrerne. På engang et unikum og en type. Genstandens udsagn var formen, brugen og materialet: øksen, pilespidsen, karret, ploven, vognen, særken. Flinten, leret, træet, jernet, tekstilet.

Peter Seeberg ved et monstransskab fra senmiddelalderen fra Karup Kirke på Viborg Stiftsmuseum. Foto Axel Schütt 21. juni 1986, Viborg Stifts Folkeblad, i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Det var sådan, museerne i årtier meddelte sig til de besøgende, og museumsmanden og -kvinden lærte først og fremmest at ordne og sætte i systemer. Alt skulle finde sin plads i skemaet, og man kunne henført betragte den sjældne variant og falde i svime over det dristige nybrud, hvor åreerne i træet gik den anden vej, eller leret var slemmet anderledes.

Men så skete der noget i Viborg og snart også andre steder.

Men Viborg var klarest i sit udtryk, for der sad Peter og så ikke kun genstanden, men så bag om den og fik øje på menneskene, på deres liv og deres historie.

Han flyttede fokus fra typologien til historien, fra det skabte til skaberen. Peter, der selv skabte historier, havde et selvfølgeligt øje for andres, og derfor gav han begrebet proveniens et nyt og udvidet indhold, hvor genstanden blev indgangen til fortællingen og ikke fortællingen per se.

Viborg, med Peter som den suveræne regissør, gjorde museet tilgængeligt for den forudsætningsløse, som ville oplyses, men ikke belæres.

Nu gik gæsten ud ad døren på Viborg Museum klogere på sine egne forudsætninger end på de slebne flintøkser typologi.

»Hvad hånden skabte, er åndens spor« blev også museets virkelighed, og begrebet folkelighed fik mening som en del af museets profil. Men det var en folkelighed uden knæfald for den forfladigelse, som ofte indgår i opfattelsen af, hvordan folkelighed etableres. Peter gik aldrig på kompromis med den intellektuelle dimension, men forstod at omsætte den til et alment tilgængeligt sprog.

Som sagt lå de holdninger i generationen, og Peter havde ligesindede. Men han var den åndelige vejleder og visionære foregangsmand. Han var det med en helt naturlig selvfølgelighed, fuldstændig befriet for nykker, selvhævdelse og piedestaler, for ingen af de begreber var en del af hans personlighed. Beskedenhed var det ikke, for Peter var alt for generøs til, at man kan hæfte etiketten beskedenhed på ham. Han øste af karret, både det åndelige og det fra komfuret, og gav til dem, der var inden for rækkevidde. Nej, det var naturlighed og ikke beskedenhed, en naturlighed i familie med ydmyghed for egne evner og respekt for pligten til at dele dem med andre.

Vi er mange, der også har delt et måltid med Peter, ofte af hans egen produktion. Eller har siddet under asketræet i hans have i Lyngård i regn med et glas. Eller har kørt en tur i bilen med ham, hvor vejen i hans fortolkning blev til en poetisk rejse i tid og rum.

Det fylder i erindringer, men klart står Peters evne til at se, hvordan

historien bliver fælleseje, når museet formår at fremstå som en fælles referenceramme for menneskets vilkår. Det sker kun, når vi som Peter formår at se bagom genstanden, bag om formen og typen, og få øje på mennesket.

TORKILD FUNDER

Den store sang

Erindring om Peter Seeberg

Jeg kendte Peter, ja. Løseligt fra midten af 1960'erne, nærmere på fra foråret 1971. Det var de år, hvor Seeberg på Viborg Stiftsmuseum var formand for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, og Mogens Bencard på Den antikvariske Samling i Ribe var sekretær. Der blev startet meget nyt inden for de danske museer i den tid, blandt andet nye beslutningsfora og faglige kurser og møder. Museumsfolk fra hele landet kom derved til at kende hinanden, og der blev større sammenhæng i det, som deltagerne håbefuldt og muntert kaldte »Dansk museumsverden«. De spor, som blev lagt ud den gang, fik stor betydning og lang levetid. En del fungerer stadig, blandt andet de årlige faglige møder.

Jeg havde i den periode skiftende ansættelser ved museer som opbygger af udstillinger, blandt andet på museet i Viborg. I februar 1971 flyttede jeg til Ribe, da jeg indtil november 1972 skulle være leder af Den antikvariske Samling i Ribe som vikar for Mogens Bencard, der havde studieorlov. Seeberg og jeg mødtes derfor i flere museumssammenhænge. Banerne krydsedes jævnligt, men lange fælles arbejdsstræk var det ikke, og erindringerne er ikke sammenhængende fortælling, men flyvende stykker af billeder.

Vi gik i landskabet sammen, men det var korte ture, som ikke svarede til, hvad landskabet betød for os begge med dets umiddelbare og allestedsnærværende fortælling om mennesket, dets omgivelser og tiden, som det i så kort en bane selv er levende tilstede i. Også landskabet, hvor vi gik små i bakkerne, var et museum, en endeløs, selvbyggende udstilling tekstet med vores medbragte erfaring og gensidige fortællinger.

En sommerdag fandt vi både den meterhøje og sjældne kongebregne, osmunda regalis, og den lille lysende blå ensian, som Peter, med øjne så begejstret blå som blomsten selv, viste frem i et fugtigt område i klittheden ved Vandborg, familiens sommerhus på Rømø.

En vinterdag et andet år lukkede vi os ind i Vandborgs lave rum, fulde af gammel vægkulde og forladthed. Peter bøjede hovedet med den grå strikhue under loftsbjælkerne på sin lidt tunge vis, og med den samme glæde over tingenes forunderlighed, som da vi fandt både ensian og bregne, løftede han de mørkferniserede trætrin i spisekammerets bund til side og hentede to grønne flasker øl op i stuen fra den skjulte kælder. Da kapslerne kom af bredte en overvældende duft af humle sig i det kolde hus, som så længe havde været uden begivenheder. Peter satte sig i stolen under det lille barokspejl, hvor gyldne solstråler bølgede ud fra det runde buede glas. Vi hilste tavst på hinanden og takkede for vintergaven til hus og mænd.

Mest talte vi jo. Stående, gående, kørende, tværs over borde, tilbage-lænet i knagende pilestole, huskende noget. Fortalte derudfra, ikke mindst han. Om boderne i vejkanterne på Fyn og om moralen i Christensens religiøse blomsterhave på Mors. Om eskimo-masker i et mørkt museum i Canada, måske den bedste udstilling han havde set. Og om Pitt-Rivers museet i Oxford, som jeg havde set, hvor de to millioner genstande i det store rum er ordnet efter, hvad de blev brugt til og ikke efter deres tid og sted. Og vi talte om museet selv, dette forunderlige hus, hvor alt kan bringes ind og være kilde til fortælling. Hvor alt er tilladt for tanken og dens tekster, som teorier og fakta og moraler og digte om dét, som var før os. Talte om indlevelsen: væk fra nu og ind i et andet sted i tiden, andres tid, brugt allerede for tusind år siden. Om ansvaret vi har som den bortkastede forladte genstands eneste levende virkelighed. Talte om udstillingen, dette rollespil om det forsvundne, som har en appel til næsten alle mennesker. Gammelt skidt, hvor har det magt.

I februar-marts 1971 arbejdede jeg i Ribe med at samle og instruere de museumsgenstande, som skulle medvirke i det rollespil, som blev til udstillingen »Slidte Stole« i museets hovedbygning, Quedens Gård. Der var omkring 30 slidte, retryggede, almindelige træstole fra de sidste cirka 200 år, fundet på museets magasiner.

Peter Seeberg havde en dag været på besøg hos Mogens Bencard, som boede i huset, og stod nu pludseligt i Den Hvide Sal, hvor nogle af stolene allerede havde begyndt deres optræden. Han så sig om, og gik fra

Torkil Funder i køkkenet i den tidligere forpagterbolig i Thorning under opbygningen af Blicheregnens Museum. Vinteren 1977-78. Foto: Aksel Nielsen, Thorning.

Arne Jacobsens myre-stol, hvor et avisudklip fortalte, at mennesket var landet på månen og havde sat sine spor i månestøvet, – videre til en bondes rødmalede fyrretræsstol, lavet i gårdens huggehus, med et par træskostøvler stående ved siden af på gulvet. Derefter gik han lidt i stå ved de fire mørke, oprette træstole i halvkreds om den sorte kakkelovn med *Højskolesangbogen* og *Den Danske Melodibog* liggende på de slidte sæder. Gamle og virkelige sager sat i fællesskab igen for en tid. Og Seeberg så på dem og sagde med sin lavmælte stemme, »det er jo bevægende«. Han var måske tilbage i barndommens Skrydstrup, som igen var blevet dansk og intet havde glemt.¹

Alt dette talte vi så om i Den Hvide Sal, han i overtøj med sin uldne grå hue i lommen. Igen om tingene og om, hvad de sagde og om, hvem der kunne høre det.

»Genstandene er museets umistelige udgangspunkt«, sagde han ved en anden lejlighed.

I vinteren 1977-78 arbejdede jeg på Seebergs initiativ med det kommende Blicheregnens Museum i Thorning. På museets loft, hvor genstandene var samlet, var der stole af mange slags. Flere af dem var hjem-

megjorte, men en af dem var særlig, fordi den var lavet af materiale fra et træ, som Steen Steensen Blicher havde plantet. Han som nu skulle give navn til en hel egn og dens museum. »Blicher var Jyllands sidste helgen«, sagde Seeberg, da vi en dag stod ved netop den og igen talte om Blicher.

Det var måske sådan, at Blicher med sine fortællinger og med sin egen livsskæbne nåede så nær på egnens befolknings forståelse af sig selv og af livets vilkår, at han blev en iboende del af dette landskab og den historie, som man her var fælles om. Han var blevet større end sig selv, en myte. Og det, som havde været knyttet til ham, blev også større end sig selv – et plantet træ, et jagtgevær, et par briller, en stol. I dem gik strømmen direkte tilbage. Som i relikviernes tid.

På det faglige museumsmøde på Hotel Lakolk på Rømø i november 1971 sagde Seeberg en aften til nogle af deltagerne, at han havde noget på værelset, han ville give os. Så vi samledes dér: Jørgen Jensen fra Nationalmuseet, Jens Ole Lefevre fra Skive Museum, og en eller to mere. På sengen de fleste og på værelsets eneste stol. Så læste Peter op af Saint-John Perse's store digt »Eksil«.²

Det er nu 45 år siden dette skete, og det er svært at huske, hvad han læste, fordi alle syv sange i »Eksil« så tydeligt er af samme luft og lys og tid og sind, og siden er de læst mange gange. I hvert fald læste han den 6. sang. Og vi sad dér i værelset og hørte og fik.

... Han som ved midnat strejfer om i stengallerierne for at vurdere en smuk kometes fortjenester; han som i tiden mellem to krige våger over de store krydstallinsers renhed; han som står op før morgengryet for at rense brøndene, og herefter er det slut med de store epidemier; han som med sine døtre og svigerdøtre lakerer ude på havet, og de har fået nok af fastlandets støv...

... Han som begiver sig på vandring over jorden, til han omsider mødes med de store græsmarker, og som undervejs giver gode råd om pasningen af et meget gammelt træ; han som efter tordennevejret stiger op i jerntårnene for at få farten af skovens brændende tjørnebuskes sorgtilslørede duft; han som i ufrugtbare dalstrøg våger over de store telegraflinjers skæbne; han som kender de største undervandskablers leje og kyst-endepunkter; som nede under byen i naboskab af kloakker og benhuse (og det er lige under jordens afbarkede skorpe) tager sig af de rene jordrystelsers aflæsningsinstrumenter...

Han der i invasionstider har fået overdraget ansvaret for vandforsyningen, og som inspicerer de store filtreringsbassiner, der henligger trøtte under

døgnfluernes bryllup; han som under en gadeopstand står bag de grøngyldne smedejernsgitre for at beskytte de store stinkende drivhuse i den botaniske have, den kongelige mønt, det astronomiske institut og tobaksmonopolet; og fyrvæsenets depoter, hvor frasagn holder til blandt lanterneerne; han som under en belejringstilstand går sin runde i de store sale, hvor de farverige sommerfugles og de sydamerikanske insekters ridderrustninger smuldrer til støv under glasmontrerne; og han retter sin lygte mod de smukke lasurstenkar, hvor en skrøbelig prinsesse udskåret i ben med guldindlægninger glider ned ad tidernes strøm under sin sisalhamps-frisyre; han som under armeernes fremmarch redder en meget sjælden hybridation af den himalayiske rosentjorn; han som ved de store statsbankerotter af egne midler bekoster vedligeholdelsen af de store stutteriers lumre pragt, de store stutterier af løvegule mursten under tordenvejrets kurren som smukke fruerstuer fyldt med barbarfyrster, mørke, røgelse og svedlugt..

Senere i sangen sluttede Peter oplæsningen om jordens og menneskenes museum til alle tider og på alle steder, og så op på os med dette klare, blå blik, som fæstnede ordene og deres forpligtelser om videreførelse på vort eget samvær i dette værelse og i vores fælles erindring, som den aften endnu havde mange år foran sig.

Noter

1. Se eventuelt Torkil Funder: Museum, bind 1. Essays om rejser, samlinger, udstillinger 1971-1996. *Dansk Tidsskrift for Museumsformidling*, 16, Forlaget Hikuin, 1996.
2. Saint-John Perse: *ANABASIS / EKSIL*. Oversat og med indledning af Thorkild Hansen, 1960.

Hans Henrik Langballe. Født 1933 i Randers, opvokset i Århus. Afgang fra Bygmesterskolen som bygningskonstruktør 1955 og afgang fra Arkitektskolen i Århus 1975. Deltog 1963 og 1964 i arkæologiske udgravninger i Sudan og 1976 og 1977 i Grønland og foretog 1966 opmålinger i Tunis. 1973 museumsinspektør ved Viborg Stiftsmuseum. Har i en årrække foretaget udgravninger af jernalderlandsbyen på Hvolris og af saltsyderier på Læsø og tegnet byggeprojekter på Ørsløv Kloster, Blichermuseet i Thorning med mere. Adresse: Norgesvej 27, 8800 Viborg.

Mette Iversen. Født 1943 i København. Magisterkonferens i forhistorisk arkæologi fra Aarhus Universitet 1972. Museumsinspektør ved Viborg Stiftsmuseum 1973-2008 med oldtiden som ansvarsområde. Hovedredaktør af *NAA – Nordic Archaeological Abstracts* 1974-1990. Redaktør og medforfatter af: *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*, 1991; *Viborg Sønderø 1018-1030*, 2005. Redaktør af *Viborg Sønderø 1000-1300*, 1998. Mindre artikler om arkæologiske emner. Adresse: Bakken 24, 3050 Humlebæk.

Marianne Bro-Jørgensen. Født 1933. Uddannet forhistorisk arkæolog, fra 1965 ansat som museumsinspektør ved Viborg Stiftsmuseum, med formidling som hovedansvar. Efter sin pensionering har hun arbejdet som frivillig på Skovgaard Museet fra 2002, især med renskrift af dele af brevsamlingen. Har skrevet *Billeder af Viborgs Forhistorie*, 1966, og *Dagligliv i Viborg i 1000 år*, 2000. Adresse: Gyvelhøjen 5, 8800 Viborg.

Tove Lind Borre. Født 1936 i Herning. Redaktør af Meddelelser i *Museumsmagasinet/Danske Museer* siden bladets grundlæggelse 1977 og frem til 2016. Har virket som medarbejder på Louisiana og Viborg Stiftsmuseum, som forstander for Arbejdsrefugiet Ørsløv Kloster og som underviser og kursusarrangør på Museumshøjskolen. Adresse: Sankt Mogens Gade 32, 8800 Viborg. Foto Vibeke Risbo, Museumstjenesten.

Frank Aschenfeldt Birkebæk. Født 1945 i Gilleleje. Student fra Haslev Gymnasium. Cand. phil. i historie fra Københavns Universitet. Direktør for ROMU 1979. Formand for Statens Museumsnævn 1984-90. Formand for NEMO (Network of European Museums Organisations) 1992-96. Næstformand i bestyrelsen for Roskilde Universitetscenter 2008-12. Forfatter til fagbøger og børnebøger. Adresse: Klostervej 9, Himmelev, 4000 Roskilde.

Torkil Funder. Født 1936 på Frederiksberg. Cand. mag. i geografi og naturhistorie, Københavns Universitet, 1965. Rejser, museums- og skoleansættelser 1965-79. Lærer ved Ribe Katedralskole, geografi/biologi 1979-2006. Publikationer blandt andet »Museum«, bind 1. Essays om rejser, samlinger, udstillinger 1971-1996. Forlaget Hikuin, *Dansk Tidsskrift for Museumsformidling*, 16, 1996. »Museum«, bind 2. Essays om rejser, samlinger, udstillinger 1971-2001. Forlaget Hikuin, *Dansk Tidsskrift for Museumsformidling*, 20, 2000. *Tiden i Ribe. Fortællinger om en by*, Ribe Kunstmuseum, 2011. Adresse: Gravsgade 32, 6760 Ribe.

Da franskmændene kom forbi

De (næsten) glemte franske og belgiske frigivne krigsfanger i Haldlejren 1918-19

Der var jo kun russere og østrig-ungarere i Haldlejren. Der var ikke nogen franskmænd! har man ofte indvendt, når jeg nævnte noget om franskmændene i Haldlejren. Men på Viborg Kirkegård er der et monument over fire franske soldater og to belgiske, som fandt deres sidste hvilested her, om end nogle af dem senere blev ført hjem og lagt i fædrelandets jord, soldater, som kom fra Haldlejren.

Disse frigivne krigsfangers hjemtransport var avisstof i slutningen af 1918 og begyndelsen af 1919. Historien om dem afspejles både i de nationale og i de lokale aviser, som fulgte ankomst og afrejse for disse soldater, der var en del af de mange ententesoldater, som fra Tyskland vendte hjem via Danmark. Den mest pålidelige kilde er dog de bevarede arkivalier vedrørende *Statens Krigsfangelejre* i Rigsarkivet København og Rigsarkivet Viborg. Disse soldater gav endog anledning til, at der blev skabt en fransksproget avis, *La Gazette du Poilu au Danemark*, som udkom i størstedelen af januar måned 1919. Det var Alliance Française i København, der tog initiativ til avisen for at dække franskmændenes behov for informationer og underholdning.

Krigsfangetransporterne, antal og nationaliteter

Ved våbenstilstandens indgåelse 11. november 1918 befandt der sig i titusindvis af krigsfanger i Tyskland, hvor der herskede kaotiske forhold. Det blev derfor af største betydning at få fangerne ud af Tyskland og at sørge for, at syge og sårede fik den fornødne pleje. Her kom Danmark til at spille en betydelig rolle, idet en stor del af dem kom til at passere Danmark. En mindre del, ca. 1.250, kom til at passere Lazaretlejren ved Hald.

Lejren ved Hald var ligesom en tilsvarende i Horserød opført af Den Danske Regerings Komité til Forplejning af Syge Krigsfanger, som var

Barak i Haldlejrens bevogtningslejr. Foto Ole Degn 2016.

nedsat i august 1916, og som i oktober 1918 blev erstattet af Fangelejrenes Centrankontor. De to lejre blev 1918-19 en del af de mange indkvarteringssteder til ententesoldater, som ikke umiddelbart kunne fortsætte deres rejse til hjemlandene. Hele denne operation blev ledet af Justitsministeriets Kontor for hjemsendelse af Fremmede Tropper, som blev oprettet i november 1918.¹

I december 1918 fortælles det, at en fransk flådedivision er på vej til Østersøen for blandt andet at overvåge hjemsendelsen af de franske krigsfanger via visse østersøhavne. De første dage i januar berettes om flere store transporter, hvoraf en del efter korte ophold i København og Helsingør går direkte videre til Frankrig.²

Transporterne skete per skib, da det ikke var muligt at transportere fangerne direkte hjem med tog fra Tyskland til Frankrig. Dels var tilstanden i Tyskland kaotisk på grund af den tyske revolution, dels var der problemer med skinner og materiel.³ 3. januar 1919 nævnes det, at over 30.000 fremmede soldater allerede har passeret København.⁴ Af franske fanger alene taler man om en halv snes tusinde. *Nordjyllands Socialdemo-*

krat bragte et interview med det københavnske kontor for udenlandske krigsfanger, hvor det fortælles, at de ca. 10.000 krigsfanger, som på det tidspunkt befandt sig i Danmark, ud over englændere og franskmænd, som der var flest af, også talte italienere og portugisere.⁵ Nogle kom blot forbi, således ankom 1.200 franske, italienske og belgiske soldater og officerer den 9. januar og afsejlede igen den 10.⁶

De soldater, som blev i Danmark i en periode, blev hovedsageligt indkvarteret i København og omegn, i Amagerlejren (eller lejrene på Amager),⁷ Grevelejren, Barfredshøj, Sandholmlejren og Horserød ved Helsingør,⁸ en mindre del af dem blev ført til Lejren ved Hald.

Aviserne generelt og Avisen *La Gazette du Poilu au Danemark* er i øvrigt fulde af underretninger om oprettelse af soldaterhjem på Charlottenborg, hvor der er foredrag og koncerter, Rigsdagen er åben for de udenlandske krigsfanger, der er filmforevisninger, fester med videre.

La Gazette du Poilu au Danemark

Det første nummer af *La Gazette du Poilu au Danemark* udkom 4. januar 1919. Da havde krigsfangetransporterne allerede været i gang i adskillige dage.⁹ Avisen opstod som nævnt på initiativ af *Alliance française* (København), og den udkom så længe, de store fangetransporter efter Den Store Krig stod på, fra 4. januar og frem til 23. januar.

Avisens formål var at oplyse soldaterne om alt, som kunne interessere dem, viderebringe nyheder og underholde. Bladet blev også distribueret i Haldlejren. Efter soldaternes afrejse sendte bladet en regning til lejren for 3.990 eksemplarer à 5 øre, i alt 199,50 kr. Det var dog ikke lejren, men franskmændene selv ved sergent Larre, der havde stået for salget.

På avisens forside er der en fast rubrik, som fortæller om ankomster og afgang af fangetransporter i Danmark, langt de fleste i København, nogle i Helsingør, og enkelte i Århus.

Den sidste oplysning i bladet fra 23. januar er, at de syge soldater bliver i Danmark, indtil de er raske nok til at kunne tåle rejsen med hospitalsskib. Til slut meddeles, at da transporterne nu er afsluttet, har *la Gazette du Poilu* opfyldt sin mission og ophører fra samme dag.

Franske og belgiske frigivne fanger i Hald 2. januar til 5. marts 1919

Lazaretlejren ved Hald under franskmændenes ophold

Lazaretlejren ved Hald, som blev taget i brug fra april 1917 for at behandle og pleje russiske krigsfanger (tyskere, ungarere og østrigere), var ikke i brug i perioden fra maj til december 1918, hvor den blev genåbnet i anledning af hjemtransport af fremmede tropper fra tysk krigsfangenskab. De første, som herefter kom til lejren, var engelske og amerikanske soldater, som befolkede lejren i december 1918. Derpå befolkedes den hovedsageligt af franskmænd og belgiere, for i februar at blive opholdt også for russere. Mellem jul og nytår 1918 forberedtes en udvidelse af lejren til 2.000 mand ved fremstilling af dobbelte sengepladser (to lag) og indretning af køkken og spiselokaler i de tidligere værkstedsbarakker. Udvidelsen omtales i bladet *Hovedstaden* den 7. januar 1919 som værende i gang. Arbejdet bestod i at fremskaffe 800 sengepladser mere og i at omdanne tre værkstedsbarakker, så de kunne indrettes til et større køkken og to spisesale.¹⁰

Lejrens ledelse bestod af lejrkommandant oberst Vilhelm Giersing (1859-1928),¹¹ lejrkapitajn kaptajn O.C.W. Henriksen¹² og lejrinспектør reserveintendant P.A. Christensen.¹³ Herudover var der tre officerer, flere soldater og et større personale omfattende læger, sygeplejersker, apoteker, køkkenpersonale med flere. Endelig var der som repræsentant for den franske legation kaptajn Gambard Delignières. Der var også blandt de franske officerer både en apoteker, Antoine Barrière, og en læge, Maurice Ondar.

Efter forespørgsel fra dr. Thorvald Madsen (1870-1957),¹⁴ Statens Seruminstitut, som i denne fase også fungerede ved Statens Kontor for Hjemsendelse af Fremmede Tropper, og som havde brug for 1.600 pladser, meddelte Giersing denne, at lejren blot kunne tage 1.250 mand i alt.¹⁵ Lejren blev som nævnt udvidet for 50.000 kr. til at kunne rumme 2.000 mand, en udvidelse, som med den hurtige afrejse ville have været overflødig, mente nogle. I et brev 4. januar, hvor Th. Madsen gjorde rede for den kaotiske situation med modsatrettede meldinger fra repatrieringskontorerne, søgte han da også at få standset arbejdet med udvidelsen, men var klar over, at det kunne være problematisk.

Livet i lejren styres gennem oberstens daglige befalinger. 4. januar ser man organisering af barakker og badeturnus, og allerede den 5. advares

der om faren ved *la grippe espagnole*, den spanske syge, og tilladelsen til at forlade lejren suspenderes. Det indskræpes den 8., at det er forbudt at forlade lejren under strafansvar, efter at flere soldater er kravlet over hegnet og er taget til Viborg. Herudover handler befalingerne om salg af bladet *La Gazette du Poilu au Danemark*¹⁶, praktiske ting som lån af fodbolde, en mandolin og to guitarer, og senere om, hvordan man forholder sig i forbindelse med soldaterbegravelserne og soldaternes afrejse. 13. januar, befaling nr. 8, påtales det, at en soldat er set spille accordeon, harmonika, i gaderne i Viborg, og det indskræpes, at det ikke må gentage sig.

Det kan nævnes, at lejren også disponerede over et bibliotek. På landsplan havde Røde Kors' bogkomité fra 2.600 forskellige personer modtaget ca. 25.000 engelske bøger og dobbelt så mange tidsskrifter og ca. 8.000 franske bøger og 2.000 tidsskrifter, som blev opstillet om bord

Franske krigsfanger skal indskibes. Illustreret Tidende, 1919.

på transportskibene og i lejrene.¹⁷ Efter soldaternes afrejse modtog Alliance française i Viborg fra Røde Kors gennem Lazaretlejren ved Hald en boggave på 338 bøger.¹⁸

Soldaternes ankomst

De præcise tal for, hvor mange frigivne krigsfanger der var i Haldlejren, og hvordan og hvornår de ankom og rejste igen, får man i de bevarede arkivalier fra Lazaretlejren ved Hald.¹⁹

Den første, som ankom, var den franske kaptajn Gambard Delignières, som 20. december 1918 aflagde besøg i lejren ledsaget af kaptajn Daniel Bruun. Gambard Delignières tog derpå fast ophold i lejren fra 22. december.²⁰ Til at assistere sig fik han senere sergent Larre med to mand.

De første franskmænd, der herefter ankom, var 11 menige, som kom 2. januar 1919 fra grænsen (Fredericia).

Det store kontingent af franske og belgiske frigivne, som blev sendt til Hald, kan man følge i aviserne. 3. januar skrev *Poliitiken* således:

Damperne Flora og Ekspres, tilhørende D.F.D.S.²¹ er nu også begyndt at tage del i transporterne. Begge skibene afgang nytårsdag efter franske krigsfanger, Flora til Danzig og Ekspres til Warnemünde.

I går vendte de tilbage sammen med den tyske færgе Frederik Franz. Tilsammen medførte de tre både 2.200 mand, som blev sat i land i Frihavnen. Her blev de bispist og kom til at overnatte dels i frihavnesskuret, dels om bord i skibene; i dag til morgen vil Flora og Ekspres afgang til Århus med 1.250 af fangerne.²²

La Gazette du Poilu supplerer 4. januar:

Det aktuelle antal af franske krigsfanger i Danmark er ca. 4.000. Heraf er 1.300 blevet sendt til Horserød, 1.000 er indlogeret i Frihavnen og de andre i Haldlejren i nærheden af Viborg.

Samme dag ventede man endnu 600 til Frihavnen.²³

6. januar finder man så i *Viborg Stifts Folkeblad* en artikel om 'de nye frigivne fanger i lejren'. De kom ifølge dette blad fra Warnemünde via København til Århus med skib. *Viborg Stifts Folkeblad* dvæler ved den festlige velkomst, de to hold fik i Århus med taler og musik og senere, trods det sene tidspunkt, også i Viborg.²⁴

Barak i Haldlejrens mandskabslejr. Foto Ole Degn 2016.

Tilsammen ankom denne nat otte franske officerer, 30 underofficerer og 784 mand og 16 belgiske underofficerer og 376 mand. Af denne store gruppe måtte ca. 30 køres til lejren.²⁵

De følgende dage ankom yderligere i små grupper 18 soldater.²⁶

Helt i orden har deres udstyr nok ikke været, for på en forespørgsel fra konsul Hasselriis i Århus oplyser oberst Giersing, at der til brug for de belgiske soldater kunne ønskes: 200 par støvler, 393 skjorter, 393 par underbenklæder og 393 par strømper.²⁷ Herom vidner også en beskrivelse af de fanger, der ankom til København 10. januar: »Man så således flere med klude eller aviser om fødderne i stedet for strømper.«²⁸ Meget bedre så det ikke ud ved afrejsen efter, hvad *Aarhus Amtstidende* kan berette 18. januar:

De fleste af soldaterne så godt ud, men der sås dog adskillige, hvem krigen havde mærket for livet. Men deres klæder var – i modsætning til englændernes – i en sørgelig forfatning. Kapperne var luvslidte og støvlerne hullede og udtrådte, ja, enkelte mødte endog frem i store kluntede træsko lignende dem, som hedebonderne benyttede her i landet for en menneskealder siden.²⁹

Selve beskrivelsen af ombordstigningen er også en beskrivelse af franskmændenes udseende:

Op ad den smalle landgangsbro bevægede sig stadig og støt en gåsegang af soldater med lyseblå-grå uniformer og røde kasketter, enkelte også med røde bukser.³⁰

De røde bukser, som også påkaldte sig opmærksomhed ved de frigivnes ankomst,³¹ indgik i den gamle franske uniform, mens den nye uniform med hovedbeklædning, som blev indfaset i løbet af krigen, var lyseblågrå.

Der findes ikke i de gennemgåede arkivalier lister over navne på de frigivne krigsfanger i Haldlejren med to undtagelser. Der er en liste over de ti franske officerer i lejren.³² Den anden liste omfatter de soldater, der blev tilbage på infirmeriet ved de øvriges afrejse. For at få oplyst adressen på de afdøde soldater henvendte lejrledelsen sig til *Commission de Rapatriement*, Sankt Annæ Plads 7, København, som altså må formodes at have haft sådanne lister.

Fest og gaver

Før franskmændene kom, havde der som nævnt igennem december været et stort antal af amerikanere og englændere. Der var planlagt en julefest for dem, muligjort gennem en stor indsamling, som havde givet

Sygetransport i Lazaretlejren Hald. Postkort i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

3.000 kr. plus gaver. Disse soldater rejste imidlertid før forventet, så der blev i stedet planlagt en fest for de nyankomne den 7. januar. Men så skete der noget, som kom på tværs af disse planer om en fest. Den spanske syge angreb de fremmede soldater, nogle af dem havde den måske med fra Tyskland, og festen måtte aflyses på grund af smittefaren.

For at det hele ikke skulle gå i vasken, tog repræsentanter for den lokale krigsfangekomite³³ ud til lejren, hvor der uddeltes pakker med forskellige gaver, ligesom hver enkelt fange fik overrakt en trykt velkomsthilsen i form af en tale på fransk.³⁴

Denne tale blev også gengivet, på både fransk og dansk, i *Viborg Stiftstidende* 6. januar under titlen *En hilsen fra Viborg til franskmændene og belgierne*:

Mine herrer af Frankrigs og Belgiens ærerige og sejrige armeer.

Vi danske har ønsket at hilse på d'hr. af de to allierede armeer nu, da de har sat foden på dansk jord. Vi hilser vore allierede fra det forrige århundrede, franskmændene, og vi hilser vore nye venner, belgierne.

Det var belgierne, der tog det første stød i den nu forhåbentlig afsluttede verdenskrig, og deres modstand mod Tysklands uretmæssige angreb på Belgien minder på mange måder om spartanernes modstand ved Thermopylæ mod Perserne.

I verdenskrigens første afsnit blev Belgierne overfløjede på alle kanter, men som Leonidas en gang sagde, »de døde, tro mod Belgiens og ærens love«.

I krigens andet afsnit fik Belgien løn for sit heltemod, og ikke blot er Belgiens faner gåede ud af verdenskrigen bedækkede med hæder for dristig modstand mod et fordømmeligt overfald, men samtidig er belgierne blevene retsindets og civilisationens riddere. Alle må beundre belgierne. Hav tak, og gid held og lykke må blive Belgiens løn.

Det er ikke første gang, at vi ser franske soldater i Jylland, stedse kom de som Danmarks venner, og stedse var de os af hjertet velkomne.

I begyndelsen af forrige århundrede var Frankrig og Danmark allierede, og da alle andre europæiske stater den gang stormede mod Frankrig, viste Danmark sig som Frankrigs urokkelige ven. Vi roser os af, at vi dengang var Frankrigs mest trofaste allierede og holdt ud ved Frankrigs side lige til den bitre ende.

(...)

Såvel Frankrig som Danmark har haft mange krige mod Tyskland; men aldrig har de to søsternationer kæmpet imod hinanden.

(...)

Fransk officer i tysk fangelejr. Illustreret Tidende, 1919.

Den danske bevægelse, som har bragt os til stede her i d'hr.s lejr i dag, har tilige et glædens element i sig; thi danske sønderjyder bliver nu forhåbentlig fri. (...)

Leve Belgien og Frankrig og den belgiske og franske soldat!

Den lokale komité for modtagelsen af de allieredes soldater i Viborg (Le comité local pour la réception des soldats alliés à Viborg).³⁵

Herefter sendte den franske kaptajn Gambart Delignières sin tak til Komitéen for Modtagelsen af de Allieredes Hjemvendende Soldater og for hjælp gennem Røde Kors og talrige private grupper. Det, Danmark gør i forbindelse med hjemtransporten, fremhæver han som vigtigt, fordi den tyske revolution fra dag til dag skaber en endnu mere truende tilstand for krigsfangerne. Talens sidste del lyder:

Nu hvor så mange lidelser begynder at mildnes, hvor retfærdigheden endelig synes at bryde frem ved at lade de skyldige udsonde straffen for deres forbry-

delser, er vi glade ved at tænke på, at de danskes nationale forhåbninger også endelig vil finde deres retfærdige oprejsning.

*Det er i denne tanke, i dette håb, at vi på ny takker Dem og råber:
Danmark leve!*

Leve Slesvigs snarlige genforening med moderlandet!

Gambart Delignières.³⁶

Sygdom

Som nævnt måtte den berammede fest aflyses på grund af den spanske syge, som angreb et større antal i lejren. Allerede den 6./7. meldtes om nogle og tredive smittede, hvorved antallet af smittede kom op på 50. Disse, hvoraf et par også havde fået lungebetændelse, blev overført til et isoleret infirmeri. 6. januar sendte Giersing telegram til dr. Th. Madsen, Serum instituttet i København, hvor han anførte status for sygdommen i lejren: 32 franske og 12 belgiere har influenza, to belgiere har lungebetændelse, men er i bedring.³⁷

Men en grundigere redegørelse finder man i et brev til Th. Madsen; det må ud fra håndskriften tilskrives læge M. Seedorff.³⁸

Jeg har fået Deres brev i dag. Jeg tror nok, at de to læger vil kunne udføre arbejdet, selv under de nuværende forhold. Tilmed der er tilgæet lejren en fransk læge, der, efter hvad jeg har forstået, mulig bliver her. Franskmandene og belgierne, der ankom den 3die, var i betydelig dårligere tilstand end englænderne både hvad angik ernæring og beklædning og meget forkomne efter rejsen. Der var imellem dem en del friske influenzatilfælde og mange rekonvalescenter efter influenza og forkølelse.

I løbet af dagen i går og i dag, hvor vi har fået det talt nogenlunde op, er antallene af influenzatilfælde voxet til mel. 25 og 30, og det har været nødvendigt at rømme og indrette til infirmeri en mandskabsbarak – også fordi der ingen W.C. eller andre udskylningssteder findes i isolationsbarakkerne (de små telte). Det nøjagtige tal på de syge kan jeg ikke opgive, da de skjuler sig af frygten for ikke at kassernes lejren. Foranstaltningerne er imidlertid trufne for at gøre isolationen så effektiv som mulig – to af de oprindelige tilfælde fik strax[?], men har det allerede bedre, og det synes som om tilfældene i det hele er godartede.

Indtil videre er der karantæne ☹: færdsel uden for lejren er forbudt og en fest med taler etc. fra en lokal komité er aflyst.

Dr. Bøggild³⁹ vil blive underrettet ...⁴⁰

De følgende dage kan man hver dag berette om nye tilfælde af den spanske syge, og man frygter, at sygdommen vil bevirke, at holdet kommer til at blive i lejren længere end oprindeligt planlagt.⁴¹ I nogle dage sætter soldaterne deres præg på byen Viborg, men da sygdommen fortsat tager til, og der er en del alvorlige tilfælde, spærres lejren strengt af, og der indføres som nævnt straf for at forlade den den 8. januar.

11. januar afgik to belgiske menige ved døden af lungebetændelse, nemlig Charles van den Nieuwenhuysen og Joseph van der Bend. 13. januar fremgår det af dagsbefalingen, at disse to belgiere skal begraves den 16. Der kom stadig nye tilfælde, og den 15. døde en fransk soldat, Maurice Lucien Allard, også som følge af lungebetændelse, der skyldtes epidemien; han blev begravet samtidig med de to foregående. Man måtte forlade lejren frit, men kun 200, som skulle melde sig den 14., måtte tage ind til Viborg til begravelsen.

14. januar mente man, at influenzaepidemien havde kulmineret. Forbuddet mod besøg i Viborg blev ikke hævet, men det blev ikke håndhævet. Man ventede hvert øjeblik afrejsesignal fra den franske legation i København, og det kom få dage senere, men ikke alle var i stand til at rejse.

Tilbage i Hald og Viborg efter afrejsen af hovedparten af soldaterne 17. januar var endnu 11 syge, 10 franskmænd og en belgier, som måtte blive tilbage sammen med en tilbageværende officer og en underofficer, indtil de var raske nok til at rejse.⁴² 18. januar omtales to syge plus to alvorligt angrebne franskmænd,⁴³ og 19. januar afgik ved døden af lungebetændelse de franske soldater Eugène Trébaol og Aimé Georges Bijon, og natten til 21. januar afgik ved døden, også af lungebetændelse, Anatole Léon Paul René Charpentier.⁴⁴ De tre blev begravet torsdag 23. januar.

Nogle blev raske nok til at rejse efter nogle få dage, derpå rejste resten i hold, efterhånden som de blev raske nok.

10. februar 1919 besvares en bekymret forespørgsel vedrørende Georges Guillon fra Nantes, at han har det godt og snart kommer hjem: »Très bonne santé. Arrivera bientôt.«⁴⁵

De to sidste franskmænd rejste først 5. marts til København for at blive hjemsendt derfra.

Brev til La Gazette du Poilu au Danmark

Den indskrænkning i bevægelsesfriheden, som blev indført som følge af den spanske syge, var ikke populær blandt de frigivne fanger. Allerede 9.

januar kunne *La Gazette du Poilu au Danemark* offentliggøre et 'læserbrev' fra en gruppe fanger i Hald under overskriften *Une lettre*, Et brev, dateret Hald, tæt ved Viborg, 7. januar 1919:

Til la Gazette du Poilu au Danemark.

Vi har alle læst deres ærede blad med meget stor interesse, det blev modtaget med stor sympati.

Det er i øvrigt, sammen med Viborgkomitéens besøg, de eneste adspredelser, vi indtil videre har haft i lejren. Vores kammerater, som er forblevet i de store centre, nyder i højere grad godt af de fornøjelser, som vi her er totalt berøvet.

Vi har udgangsforbud og er fortsat mentalt set fanger.

Man frygter her, at influenzaen skal spredes! Denne mentale isolation er den ikke for os, som har så stærkt behov for igen at leve normalt, at glemme det skete, en af de alvorligste sygdomsfaktorer? Vi er rejst igennem et land, som har vundet vores hjerter ved dets umiddelbare sympati: derfor ville vi gerne se det på nærmere hold og derved lære dette charmerende og gæstfrie lands befolkning bedre at kende. Man kan mærke dette ønske om at lære hinanden bedre at kende hos begge parter; lad os derfor ikke isolere, som man hidtil har gjort det.

I wished om, at De klart forstår vores situation, regner vi med Deres spalters gæstfrihed til at deltage i en velgerning ved at lade en smule af det liv, som Deres interessante avis fortæller om, komme os til gode.

De vil derved bidrage til, indtil deres hjemrejse til fædrelandet, at gøre tusinde af disse 'Poilus', hvis talerør De har fået den fremragende ide at gøre Dem til, at gøre dem lykkelige.

Idet vi takker på forhånd, sender vi Dem vore varme hilsener,

*En gruppe 'Poilus'
Lejren ved Hald.⁴⁶*

Forbuddet medførte dog, som vi skal se, ikke total isolation, og slet ikke for officererne. En gruppe af dem blev inviteret til en festlighed i Århus lørdag 11. januar, de ankom dog meget forsinket på grund af dødsfaldene i lejren,⁴⁷ mens syv franske officerer deltog i et arrangement i Viborg 13. januar. I begge tilfælde står de lokale *Alliance Française*-afdelinger for arrangementerne.⁴⁸

Fransk soldat i Københavns Frihavn. Illustreret Tidende, 1919.

Demonstration

13. januar sendte oberst Giersing et telegram til dr. Th. Madsen, Serum-instituttet, om, at de frigivne i Haldlejren har demonstreret. Telegrammet røber stor forståelse for soldaternes situation:

Internerede soldater demonstrerede i dag for hjemsendelse snarest. Anførte at mange tusinde kammerater senere afgang fra Tyskland var allerede på vej hjem.

Jeg henstiller, at der skaffes skibslejlighed for disse og sendes lejren ny transport og anmoder om meddelelse snarest muligt.

Demonstrationen forløb meget fredsommeligt.⁴⁹

I Viborg

Men soldaterne søgte til Viborg. 7. januar skriver *Viborg Stifts Tidende* blandt andet:

Efter hvad vi erfarer, er det strengt forbudt dette hold at spadserere til Viborg, så længe der er influenza i lejren; men ikke desto mindre sås ikke så få

*franskmænd her i dag og i aftes, og en del havde også fundet vej ind i bil-
ledteatrene.⁵⁰*

*Men søndag eftermiddag og aften den 12. januar var der liv på gaderne i
Viborg, idet franskmændene og belgierne i store skarer kom ind til Viborg for
at føle sig som de frie mænd, de nu er,*

skrev *Viborg Stifts Tidende* om mandagen 13. januar. En af belgierne
havde medbragt sin harmonika, mens en klynge af hans kammerater
sang til.⁵¹

I en længere reportage fra Viborg i *Kjerteminde Avis* skildres soldater-
nes passage således:

*De mange fremmede soldater har præget byens liv i de sidste otte dage. De
ellers så stille gader har genlydt af fremmede tungemål, og biografer og kon-
ditorier har haft en række gode dage. Gæsterne har opført sig mønsterværdigt
og har overalt mødt velvilje og sympati hos byens borgere. Kun byens »Social-
demokrat« har fundet anledning til at anke over, at en glad franskmænd en
aften spillede Marseillaisen på mundharmonika på hovedgaden.⁵²*

Der var nu nok tale om en harmonika, *accordeon*, og ikke en mundhar-
monika.

Afrejse

Hovedparten af de fremmede soldater forlod som nævnt Haldlejren igen
fredag 17. januar.⁵³ Allerede 16. januar kunne *La Gazette du Poilu au
Danemark* fortælle om transporter til hjemlandet både fra København
og Århus:

*Batavia tog samtidig af sted mod Århus, hvor soldaterne fra Haldlejren er
klar til at gå om bord. Desværre må man samtidig meddele, at endnu to
soldater der er døde af influenza.⁵⁴*

Dagsbefalingen 16. januar meddeler, at soldaterne den 17. skal afrejse i
to hold fra Bækkelund Station, det første kl. 7.15, det andet kl. 8.31.
Første hold omfatter to officerer, løjtnanterne Theron og Pech, 24 un-
derofficerer og 600 mand. Andet hold tre officerer, løjtnanterne Laures
og Michel og apotekeren Antoine Barrière og resten af mandskabet,

Italienske soldater i et transportskib. Illustreret Tidende, 1919.

bortset fra de syge, den ledende officer Gambard Delignières og sergent Larre og hans to mand, som blev tilbage for at afvikle og lukke lejren. I alt fem franske officerer, 30 underofficerer og 77 mand, 16 belgiske underofficerer og 380 mand og to italienere.⁵⁵

Dagen før afrejsen skal, også ifølge befalingen, bøger, blade, spil, horn, mandoliner etc., som har været stillet til rådighed, afleveres.

Da soldatertoget holdt på Viborg Station, blev soldaterne modtaget af musik og en stor folkemængde, som hyldede dem:

En mængde morgenduelige viborgensere var mødt på banegården for at tage en højtidelig afsked, og under rungende hurraråb og medens regimentsorkesteret spillede Marseillaisen, forlod de glade krigere byen.⁵⁶

Komiteen uddelte cigaretter og lignende til hver enkelt soldat, og soldaterne kvitterede med knapper og fremmede mønter og pengesedler som erindringsgaver.

17. januar bragte *Viborg Stifts Tidende* en tak fra de franske soldater i Hald:

Før hjemrejsen til deres fædreland er det de franske krigsfanger i Haldlejren magtpåliggende overfor Viborgs elskværdige befolkning at tilkendegive deres oprigtige følelser af taknemlighed for den gode modtagelse og store venlighed, de har modt. Til disse følelser føjer de deres bedste tak. Alle medtager de herfra et udmærket minde om det gæstfrie danske land.

*Danmark leve!*⁵⁷

Tilbage i lejren var som nævnt blevet en fransk officer, kaptajn Gambard Delignières, en underofficer og 16 mand, hvoraf en på Viborg Sygehus, og en belgier. 21. januar afgik som enkeltrejsende til København den franske officer Gambard Delignières, en underofficer og fire menige, også franske.⁵⁸

*I morgen den 21. januar forlader kaptajn Gambard Delignieres lejren sammen med de få underofficerer der blev tilbage for at ordne forskellige ting. Reservelæge Fischer-Simonsen tilser de syge.*⁵⁹

Da samtlige rekonvalescenter i Hald og Viborg 3. februar fra København befalede afsendt via Århus med køjeplads, ankomst senest fredag morgen, for at afgå med hospitalsskibet *Formosa* 8. februar, ledsagede dr. Fischer-Simonsen syv franskmænd og en belgier til Århus. Herfra rejste de videre om aftenen med damper til København med ankomst onsdag morgen.⁶⁰

Tilbage er en i lejren og en på sygehuset, begge franskmænd, som åbenbart stadig er for syge til at blive sendt med den næste transport, hvor alle transportable ifølge telegram 11. februar skal være fremme til afrejse med damperen *Russ* lørdag den 15. Først 5. marts afgik de to sidste franske menige til København.⁶¹ De beordredes ved telegram 5. marts til at rejse til København og straks melde sig hos det franske gesandtskab.

Tilbage i lejren var så blot som et minde om franskmændene en hilsen fra sergent Larre til dennes danske kammerater. Den hang i glas og ramme i underofficersmessen:

*En hjertelig tak!
Og farvel til de danske kammerater,
der har modtaget os som brødre
Tak!
Leve det trofaste Danmark!
Larre, sergent 4. R.I.*⁶²

Helt uden mislyde havde besøget dog ikke været. I *Aarhus Amtstidende* 18. januar siges det i en reportage om soldaternes gennemrejse mod hjemlandet:

Der er mange, som har undret sig over, hvad krigsfangerne skulle her til landet for, og tillige over, at vi gad have så megen ulejlighed med dem.

Avisen hæfter sig ikke ved Sønderjyllands skæbne, men fremfører at »Det er en reklame for turistlandet Danmark, som ikke let overgås af nogen anden.«⁶³ Det er en betragtning, som fremføres i flere sammenhænge, men det sønderjyske spørgsmål får unægtelig hovedopmærksomheden og spiller formentlig hovedrollen i spørgsmålet om specielt franskmændenes gravminde her.

Soldatergravene og gravmindet ved de engelsk-fransk-belgiske soldatergrave på Viborg Kirkegård

Torsdag eftermiddag 16. januar kl. 13.30 jordedes på Viborg Kirkegård under militær honnør de to belgiske menige Charles Nieuwenhuis og Joseph van der Bend, som var afgået ved døden 11. januar, og fransk menig Allart Maurice Lucien, som gik bort 15. januar. Der blev talt på fransk, på fransk-belgisk (vallonsk) og på flamsk. Følget bestod af 1.000-1.500 mennesker.

23. januar begravedes fra Viborg Kirkegårds Kapel de tre ovenfor nævnte franske soldater, som afgik ved døden 19. og 23. januar. Det fremgår af *Alliance Française's* arkiv, at formanden Rudolf Kraft 23. januar repræsenterede foreningen ved begravelsen af tre franske soldater, døde i Lazaretlejren ved Hald. Fra *Alliance Française* var der sendt tre kranse med bånd i franske farver.

I *Alliance Française's* arkiv ligger også et brev dateret 3. maj 1919 fra lejrkapitajn Henriksen, som oplyser trafikinspektør Kraft om adresser for de afdøde franske soldaters efterladte, idet man ønskede at sende dem bånd med videre fra begravelserne Det var:

Maurice Lucien Allard (af 66 Inf.) Nantes, 10 Rue Garde Dieur
Eugène Trebaol (293 Inf.) Kenedez par Laurnicaret, Finistère.

Aimé Georges Bijon (48 Rgt. Inf. Territoriale) 68 Rue Clifton, Paris
XIII.

Anatole Charpentier (274 Rgt.) Loudon (Vienne) Rue Croix Moquette.

Mindesten på Viborg Kirkegård for belgiske, engelske, franske og russiske soldater døde i Viborg under Verdenskrigen – der var da endnu blot tale om én krig. På pladen ses navnene på de fire franske og to belgiske soldater, der er omtalt i artiklen. Foto Ole Degn 2016.

En klamme omkring de tre sidstnævnte angiver, at disse skulle graves op og sendes hjem.⁶⁴

Der udkæmpedes herefter et mindre slag om krigergravene. Hovedkomitéen for de allierede krigsfangers hjemsendelse over Danmark be-

sluttede nemlig at søge at få samlet de franske krigergrave i Helsingør, de belgiske krigergrave på Katolsk Vestre Kirkegård og de engelske i København på Assistens Kirkegård eller Vestre Kirkegård, men den lokale komité i Viborg kæmpede imod denne beslutning og arbejdede for at rejse et mindesmærke over gravene, som i den første periode kunne pynes for de midler, der var til overs fra den ovenfor nævnte indsamling i december 1918.⁶⁵

I et Opråb i juni, hvor hovedkomitéen fremlagde sin plan og opfordrede til at støtte den økonomisk, er planen at rejse gravmæler og derefter højtideligt overdrage disse til de pågældende magters repræsentanter.⁶⁶ Forløbet blev dog lidt anderledes i Viborg, hvor man lagde stor vægt på at beholde gravene.⁶⁷ Den lokale komité overdrog ved afsløringen monumentet til Viborg Kommune, som havde lovet at overtage og frede gravstedet og sørge for, at det bliver holdt vedlige. Efter den lokale komités formand oberstløjtnant Louis Gerlach (1865-1924) talte derfor borgmester Chr. Geill (1860-1938), som på byens vegne overtog monumentet.⁶⁸

Søndag eftermiddag 9. november 1919

*fandt en smuk højtidelighed sted, hvorved det mindesmærke, der er rejst over de fire franske, to belgiske, en engelsk og en russisk soldat, overgaves til Viborg By.*⁶⁹

Der var mødt flere hundrede mennesker, selv om højtideligheden var forberedt i al stilfærdighed. Efter beskrivelsen at dømme er anlægget meget lig det, vi har i dag: Den lille samling grave hver med en hvid marmortavle og et fællesmindesmærke i granit med indskriften: »Minde over belgiske, engelske, franske og russiske soldater døde i Viborg under Verdenskrigen. Rejst af venner i Jylland«. ⁷⁰ Stenen var udført af den lokale billedhugger C. Numelin.⁷¹

Signerede kranse med bånd i de forskellige farver var sendt fra Venner i Jylland, Røde Kors i Viborg, Lazaretlejren, russiske kammerater samt de forskellige legationer; *Alliance française* sendte en blomsterdekoration.

11. november 1923 anmodede Alliance Française Viborg Byråd om at give gravmonumentet den endelige form efter optagelsen og hjemtransporten af tre af de franske soldater. Arkitekt Søren Vig-Nielsen havde udarbejdet et prospekt, men byrådet fandt dette for bekosteligt. Det bevilgede ved skrivelse af 7. juni 1924 indtil 276 kr. til en omord-

ning af ententestaternes grave på Viborg Kirkegård. Det fremgår af *Alliance françaises* årsrapport for året 1924-25, at denne omordning har fundet sted i juni 1924 og har kostet 825 francs/276 kr.⁷²

4. februar 1922 besøgte den franske minister, det vil sige ambassadør, le Vicomte de Fontenay Viborg i forbindelse med en foredragsaften, hvor den franske general Tanant holdt foredrag i *Alliance Française*. Under deres ophold i Viborg besøgte gesandten og general Tanant også Viborg Domkirke og de franske krigergrave på Viborg Kirkegård. I den forbindelse fik gesandten lejlighed til at takke fru civildommer Tolderlund som repræsentant for den komité, der i sin tid havde tilvejebragt monumentet. Efter højtideligheden ved krigergraven aflagde generalen og gesandten et besøg hos civildommer Tolderlund, hvor de udtalte deres glæde over alt, hvad der i sin tid var gjort for de franske soldater. Senere blev fru Tolderlund tildelt en sølvmedalje fra legationen via Rudolph Kraft.

Ved ambassadørens og generalens besøg 4. februar 1922 blev Rudolph Kraft selv tildelt Æreslegionens ridderkors af den franske minister. I begrundelsen for tildelingen fremhæves ikke blot hans grundlæggelse af *Alliance Française*, men også hans interesse for de franske soldater i Haldlejren.

Gravene på Viborg Kirkegård pyntes hvert år på Våbenstilstandsdagen 11. november som et vidnesbyrd om den levende erindring om ententesoldaternes passage her. Så når soldaterne fra Den Store Krig mindes ved Den Ukendte Soldats grav i Paris og Bruxelles, så æres her i Viborg fire franske og to belgiske kendte soldater.

Kilder

Rigsarkivet Viborg (tidligere Landsarkivet for Nørrejylland)

Lazaret- og udvekslingslejren for fremmede krigsfanger ved Hald (OX-3B3)
1-2. Tryksager og fotografier 1917-1921.

Rigsarkivet, København

Statens krigsfangelejr

Den danske Regerings Komite til Forplejning af Syge Krigsfanger og Fangelejrenes Centralkontor 1916-1920.

- 1-2, 3-4, 5-7. Scrapbøger 1916-1920.
- 8. Forberedende arbejder 1917-1920.
- 14. Alfabetisk register til ind- og udgåede sager 1917-1920.
- 29. Fortegnelser og diverse 1917-1920.
- 31. Fortrolige skrivelser 1917-1920.

Haldlejren. Kommandanten 1917-1920.

- 114. Register 1917-1920.
- 115-116. Kopibog 1917-1920.
- 117-119. Indgåede skrivelser 1917-1920.
- 120. Diverse beretninger og rapporter. Instrukser og regler for lejrene 1917-1920.
- 121. Befalinger 1917-1920.
- 122. Dagbog for Haldlejren 1917-1920.
- 123-124. Diverse navnelister og lignende 1917-1920.

Viborg Lokalthistorisk Arkiv

Haldlejren

Viborg Stiftstidende. Viborg Stifts Folkeblad. Viborg Socialdemokrat.

Gazette du Poilu au Danemark, 1-18, 4.-23. januar 1919. <http://www.kb.dk/e-mat/ww1/130019381219.pdf>

Litteratur

- Dejn, Inge: Fransk i medvind og modvind. Alliance française i Viborg 1919-2009, *Fra Viborg-egnen 2008*, s. 99-140.
- Hjermind, Jesper: Hald. Håb og helse. Om bygningen og den første anvendelse af de røde barakker i Hald, *Fra Viborg Amt*, 1996, s. 74-96.
- Rosen, Wilhelm von: *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, II. 1848-1990, 2. bind, 1991.

Noter

Forkortelser: RAV = Rigsarkivet Viborg, tidligere Landsarkivet for Nørrejylland. RAK = Rigsarkivet, København.

1. Von Rosen 1991, s. 607-09.
2. *Viborg Stiftstidende*, 24. december 1919, officiel meddelelse fra Paris. Eksempler er

- 1.400 franskmænd, som ankom til København mandag 23. december 1918; de var ikke ventet, men fik husly for natten på et skib og afgik med et fransk skib dagen efter. 27. december afgik et stort antal soldater til Dunkerque, og samme dag, fredag 27. december, ankom desuden *Niels Ebbesen*, *C.P.A. Koch*, *Cimbria* og *Malmö* med i alt 1.600 mand om bord. De blev ført til Greve-, Barfredshøj- og Amagerlejrene.
3. *Gazette du Poilu*, 13. januar 1919. *Nordjyllands Socialdemokrat*, 8. januar 1919.
  4. *Politiken*, 3. januar 1919.
  5. *Nordjyllands Socialdemokrat*, 8. januar 1919. Andre artikler nævner også rumænere.
  6. *Aftenbladet*, 10. januar 1919.
  7. *Amagerbladet*, 19. januar 1919.
  8. 9. januar skriver *Viborg Stifts Tidende*, at *Flora* aftenen før, den 8., kom til København med 532 franskmænd til Amagerlejren. Endnu 115 franskmænd til Horserødlejren, der så ville være fuldt besat. Herefter ventede man damperne *Cimbria* og *Niels Ebbesen* og *C.P.A. Koch* med 1.200 franskmænd, der ville blive overført til Greve- og Amagerlejrene. Fredag 10. ankom 4.600 krigsfanger til København på 9 dampere, mest franskmænd, men også nogle italienerne, rumænere, belgiere og portugisere. En del blev anbragt på transportdamperen *Buenos Aires*, andre i det store pakhuis i Frihavnen, og resten sendtes til lejre i Københavns omegn. Man var hermed oppe på ca. 11.800 frivogne krigsfanger, hvoraf hen imod 8.300 var franskmænd, oplyses det. Den 13. gik dampskibet *Kong Haakon* kl. 9 om formiddagen ind i Frihavnen med tre franske officerer og 620 franske menige, en italiensk officer og 35 italienske menige samt 96 menige belgiere. Af transporten var 63 syge. På det tidspunkt havde man som nævnt allerede sendt en del af de franskmænd, der var i Horserød, hjem med skib. Men der ventedes samtidig flere krigsfanger til Danmark.
  9. Se note 2.
  10. *Hovedstaden*, 7. januar 1919. Den oprindelige lejr er beskrevet i *Plan for hospitalisering af syge krigsfanger i Danmark*. *Den Danske Regerings Komité til Forplejning af Syge Krigsfanger*, december 1916, s. 2-3. Haldlejren, Kommandanten, 120, RAK.
  11. Kommandanten i Haldlejren 1. december 1918–31. marts 1920. Haldlejren, Kommandanten, 124, RAK.
  12. Senere postmester. Lejrkaptajn i Hald 8. december 1918–31. marts 1920. Haldlejren, Kommandanten, 124, RAK.
  13. Reserveintendant i Hald 4. december 1918–31. august 1920.
  14. Dr. med. og direktør for Statens Seruminstitut 1910-1940 og blandt andet medlem af bestyrelsen for Komite for Pleje af Syge Krigsfanger, der havde kontreadmiral Hugh Zachariae som formand.
  15. Telegram 31. december 1918. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
  16. Befaling nr. 5, 7. januar, og nr. 6, 8. januar, hvor det siges, at det sælges af sergent Larre. Haldlejren, Kommandanten, 120, RAK.
  17. *Hver 8. Dag*, 31. januar 1919.
  18. Årsrapport 1920-21, PX 5B1-1, RAV.
  19. Se oversigt i kildefortegnelsen. Haldlejren, Kommandanten, især 122 og 124, RAK.
  20. Dagbog for Lazaretlejren ved Hald, begyndt 15. april 1917, Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
  21. De to skibe var af den franske legation lejet til transporter, *Berlingske Tidende*, 9. januar 1919.
  22. *Politiken*, 3. januar.
  23. *La Gazette du Poilu au Danemark*, 4. januar 1919.
  24. *Viborg Stifts Folkeblad*, 6. januar 1919: *Damperen Flora ankom til Århus kl. 6 aften den 5. jan med 797 franskmænd, efter en pause med velkomst her, gik turen med tog til Viborg, hvor man ankom 11.10 aften og efter et kort ophold fortsatte ud til vejen ud for*

lejren, hvor soldaterne blev sat af. Den næste transport kom til Århus med damperen Ekspres, som lagde til klokken halv otte. Den medførte 522 frigivne fanger, hvoraf næsten 400 var belgiere, resten franskmænd. Også de blev budt velkommen med taler og rejste derpå videre og var fremme i lejren klokken halv et.

25. Kommandantens befaling nr. 6, 7. januar, Haldlejren, Kommandanten, 121. og Lejrens dagbog, 122, RAK.
26. Af franske kom først 5. januar yderligere 4, en underofficer og tre menige som enkeltrejsende fra København. I løbet af de følgende dage afgik (7. januar) en officer, Dufour, til Århus, fem menige deserterede (fremgår af fransk optælling 6. og 7. januar), den 7. tilgik en fransk underofficer og en belgisk menig i lejren. Den 9. tilgik yderligere tre belgiske menige og en italiensk menig fra grænsen ved Vamdrup (meldt 8. januar per telegram af Saltoft, Statspolitiet) (Fremgår også af Dagbogen, Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK), og endnu en fransk, seks belgiske og en italiensk menig ankom 10. januar (ligeledes meldt per telegram fra Delegation Vinkel, Saltoft). 12. januar anføres tre belgiere som bortgæet fra lejren. 15. januar anføres Douhairret på orlov i København.
27. Brev 8. januar 1919. Kopibogen, Haldlejren, Kommandanten, 115-116, RAK.
28. *København*, 11. januar 1919.
29. *Aarhus Amtstidende*, 18. januar 1919.
30. *Aarhus Amtstidende*, 18. januar 1919.
31. En overskrift i *Demokraten* (Århus) 4. januar lød »Da rødbuxerne kom«, og nede i teksten siges: »De fleste af dem er iført den maleriske gammeldags franske uniform med røde benklæder.«
32. Kaptajn Ferdinand Gambart Delignières, kaptajn Georges Dufour (som dog andetsteds anføres som stationeret i Århus), løjtnant Firmin Téron, løjtnant François Pech, underløjtnanterne Charles Gros, Étienne Michel og Jean Laurès samt lægen Maurice Ondar og apotekereren Antoine Barrière
33. Hvis formand var oberstløjtnant Gerlach, som overrakte gaverne sammen med fru civildommer Tolderlund. Andetsteds omtales »den herværende krigsfangekomité fru-erne Gerlach, Ricard og Tolderlund«. Komitéen havde også tanker om at vedligeholde en afdød engelsk soldats gravsted.
34. *Berlingske Tidende*, 7. januar 1919.
35. *Viborg Stiftstidende*, 6. januar 1919, s. 2.
36. *Viborg Stiftstidende*, 9. januar 1919.
37. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK. Den franske optælling siger 47 på infirmeriet ud af en totalbælgning på 1.230 mand, Haldlejren, Kommandanten, 124, RAK.
38. M. Seedorf i Hald 13. december–12. januar 1919. Oversigt over lejrens personale Haldlejren, Kommandanten, 124, RAK. Kommandantskabsbefaling nr. 9, 12. januar, anfører, at overlæge Seedorf afgik fra lejren per denne dato. Haldlejren, Kommandanten, 121, RAK.
39. Embedslæge Kai Severin Bøggild (1863-1952), amtslæge i Viborg Amtslægekreds 1915-26.
40. Kopibogen, sidste del er ikke læselig. Haldlejren, Kommandanten, 115-116, RAK.
41. *Viborg Stiftstidende* rapporterer om 50 angrebne den 7., heraf en halv snes nye tilfælde, om 35 patienter 8. januar. 9. januar tales om indtil nu 60 tilfælde af spansk syge, hvoraf tre med lungebetændelse plus et tilfælde af blindtarmsbetændelse opereret på Viborg Sygehus. 13. januar: kun to nye tilfælde den 12., 40 sengeliggende, 6-7 hårdt angrebne. To belgiere er netop døde, begravet 14. januar på Viborg Kirkegård – rettes den 14. til torsdag den 16. om eftermiddagen.
42. Det drejer sig om belgieren Alphonse Augustyne og franskmændene Louis Artigaud, Léon Dugauchet, Georges Guillon, Alphonse Martinon, Eugène Mathey, Albert Ri-

vet, Léon Souilhé, Joseph Kerbastard, Anatole Charpentier og Gustave Leduc. Sidstnævnte var 7. januar blevet indlagt på Viborg Sygehus for blindtarmsbetændelse, hvorfra han først 3. februar blev overført til lejren, mens Joseph Kerbastard 21. januar blev evakueret til Viborg Sygehus.

43. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
44. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
45. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
46. *Nous avons tous lu votre estimable feuille avec un extrême intérêt, elle a reçu ici un accueil très sympathique./C'est d'ailleurs avec la visite du Comité de Viborg les seules distractions que nous ayons eu jusqu'à présent au camp. Nos camarades restés dans les grands centres bénéficient davantage de plaisirs dont nous sommes ici totalement privés./Nous sommes consignés et continons moralement à être prisonniers/On craint ici que la grippe se propage! Cet isolement moral, alors que nous avons tant besoin de revivre la vie normale, d'oublier le passé, n'est-il pas un des plus grands facteurs de la maladie? Nous avons traversé un pays qui a gagné nos cœurs par sa sympathie spontanée: aussi aimerions nous le voir de plus près et de ce fait apprendre à mieux connaître les habitants de ce charmant et hospitalier pays. On sent de part et d'autre ce désir de mieux se connaître; qu'on ne nous isole donc pas comme on l'a fait jusqu'à présent./Certains que vous comprendrez nettement notre situation nous comptons sur l'hospitalité de vos colonnes pour participer à une bonne œuvre, en nous faisant bénéficier d'un peu de cette vie dont votre intéressant journal nous entretient./ Vous contribuerez ainsi à rendre heureux jusqu'à leur retour[au] pays, un millier de ces 'Poilus' dont vous avez eu l'excellente idée de vous faire l'écho./Avec nos remerciements anticipés, nos salutations empressé[e]s./Un groupe de 'Poilus' Du camp de Hald. La Gazette du La Gazette du Poilu au Danemark, 9. Januar 1919.*
47. *Jyllands Posten*, 13. januar 1919.
48. Alliance Française Viborgs arkiv (protokol, tale kladder og årsrapport), Viborg Lokalhistorisk Arkiv. Ved det følgende møde 24. januar deltog to *poilus français*, som af helbredsgrunde var blevet holdt tilbage i Haldlejren, da deres kammerater tog af sted.
49. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
50. *Viborg Stiftstidende*, 7. januar 1919.
51. *Viborg Stiftstidende*, 13. januar.
52. *Kjerteminde Avis*, 20. januar 1919.
53. Allerede i dagene efter ankomsten afgik (7. januar) en officer, kaptajn Dufour, til Århus, fem menige deserterede, og den 12. anføres, at tre belgiske menige er bortgået fra lejren. (Kommandantskabsbefaling nr. 10, 13. januar). Herefter afgik igen to franske officerer til Århus den 16.
54. *La Gazette du Poilu au Danemark*, 16. januar 1919.
55. Haldlejren, Kommandanten, 121, RAK.
56. *Kjerteminde Avis*, 20. januar 1919.
57. *Viborg Stiftstidende*, 17. januar, s. 2.
58. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
59. Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK. O. Fischer-Simonsen i Hald 17. januar-15. maj 1919, Haldlejren, Kommandanten, 124, RAK.
60. Dagbog, Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK, og *Viborg Stifts Folkeblad*, 4. februar.
61. Dagbog, Haldlejren, Kommandanten, 122, RAK.
62. *Jydske Morgenblad*, 9. april 1919.
63. *Aarhus Amtstidende*, 18. januar
64. PX 5B1-1, RAV.
65. *Viborg Stifts Folkeblad*, 21. maj 1919. og *Ekstrabladet*, 22. august 1919.
66. *Helsingør Avis*, 17. juni 1919.

67. *Viborg Stiftstidende*, 1. juni 1919, s. 2: De franske-belgiske-russiske soldatergrave på Viborg Kirkegård.
68. *Viborg Stiftstidende*, 10. november 1919.
69. *Viborg Stiftstidende* og *Viborg Stifts Folkeblad*, 10. november 1919.
70. *Viborg Stifts Folkeblad* og *Viborg Stiftstidende*, 10. november 1919.
71. Numelin leverede også mindestenen for lejren ved Hald (1906), stenene på Borgvold for Erik Ejegod og i Brostrøms Minde, begge 1919, og en sten for P.C. Aaberg i Lemvig samt flere gravmæler, blandt andet for stiftamtmand Skrike.
72. Bestyrelsesmøde 26. januar 1925; rapport de l'année 24-25, PX 5B1-1, RAV.

Inge Degn. Født 1946 i Brande, vokset op i Kolding. Cand.mag. i fransk og spansk Aarhus Universitet 1976, Aarhus Universitets guldmedalje 1976. Dr. phil. Aarhus Universitet 1995 på afhandlingen *L'Encre du savant et le sang des martyrs. Mythes et fantasmes dans les romans de Michel Tournier*. Adjunkt og senere lektor i fransk ved Aalborg Universitet 1976-2007 (litteratur, kulturstudier og interkulturel kommunikation). Har skrevet en lang række artikler og bøger om først og fremmest fransk og fransksproget litteratur og om kultur- og samfundsforhold i Frankrig og andre fransksprogede områder, især Belgien. Formand for Alliance française Viborg 2007. Adresse: Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Brudstykker af en gammel Viborgdrengs erindringer

Forfatteren er sig bevidst, at begivenhederne er set med et barns og en ungdoms øjne og erindret af en ældre herre. Eventuelle faktuelle fejl beklager han, idet han understreger sin gode vilje.

Flytning til Viborg

Engang i løbet af 1937 flyttede jeg fra Århus i en alder af fire år. Mine forældre havde besluttet sig til at følge med. Der var vist sket nogle uregelmæssigheder i den daværende Viborg-filial af Københavns Handelsbank, og min far, der var bankrevisor, var udset til at skulle være med i oprydningsarbejdet. Min far rejste i forvejen og indlogerede sig på Missionshotellet, det nuværende Palads, og påbegyndte arbejdet i banken, samtidig med, at han fandt en lejlighed til den lille familie. Da jeg på det pågældende tidspunkt havde svært ved at læse, sendte han til min orientering i brevform tegnede illustrationer, som beskrev hans virke og oplevelser i Domkirkebyen – blandt andet en tegning af hotellet med det velkendte runde vindue i toppen (heldigvis er der nogle ting, som aldrig ændrer sig).

Lejligheden, som vi nogle uger senere flyttede ind i, efter at min mor og jeg selv havde foretaget den lange og anstrengende rejse fra Århus til Viborg (med skift i Langå) var en stor fireværelses lejlighed i Sankt Mathias Gade 32 på 2. sal (gæsteværelse på 4. sal og »pigeværelse« på 3. sal, det sidste med opgang gennem bagtrappen – naturligvis!). Opvarmning: to styk kakkelovne. Intet bad, men en håndvask med koldt vand i soveværelset. Husleje: 30 kr. månedligt. I den lille gang bag ved det meget lange og meget smalle køkken var der et stort spisekammer, til dels bygget sammen med toilettet. Den ganske flotte hovedtrappe var forsynet

med et fint emaljeskilt, hvorpå der stod noget i retning af »Betlere, tyende og håndværkere bedes anvende bagtrappen«. Sådan!

Det store plus ved boligen var den tilhørende gård med mange faciliteter som for eksempel et forfaldent vaskehus med grukedel, et pissoir med mange smukke og fantasifulde illustrationer på den delvis hvidkalkede væg, nogle garager og mange kvadratmeter næsten jomfruelig jord, som i regnfulde perioder blev så oversvømmet, at der åbnede sig uanede muligheder for sejlads med zinkbaljer og tilsvarende beholdere – noget, der fik betydning for min fremtid. Ydermere havde manufakturhandleren i stueetagen på pladsen et lager af brugte pap- og trækasser, som ganske naturligt blev taget i brug af undertegnede og co., idet materialet egnede sig fortrinligt til bygning af huler.

Viborg Private Realskole

Alt i alt havde jeg således en såvel aktiv som meget ubekymret og lykkelig barndom, indtil tilværelsen begyndte at stille krav til mig, hvilket skete, da mine forældre besluttede, at tiden var inde til, at jeg skulle

Klassebillede med realklassen 1949-50. I nederste række ses fra venstre Flemming Skovborg, Ole Halskov Hansen, Fritz Videbech, Hans Jørgen Blokmann, Søren Nielsen, Ole Christensen, Jørgen Ricken og Ole Mousten Madsen. Pigen i forgrunden er Mette Kristensen, datter af forfatteren Erling Kristensen. Navnene på pigerne i baggrunden kendes ikke. Privat foto.

påbegynde min skolegang i 1940. Min bror Mogens kom til verden året før. Valget faldt på Viborg Private Realskole (Føns). Det var (og er vel fortsat) en god skole, men alene synet af datidens lærerinder (det hed det dengang) med runde stålbriller og knold i nakken var nok til, at en knægt på syv år fik indgydt respekt og lærte betydningen af ordet disciplin. Når det er sagt, så var tonen god, og jeg bemærkede ikke på noget tidspunkt, at der blev lagt hånd på eleverne. Det samme kan jeg desværre ikke sige om Viborg Katedralskole, hvor jeg blev optaget efter at have forladt 5. klasse i Realskolen. Det skyldes jo nok, at jeg var en ret så umulig elev, der til overflod har irriteret datidens adjunkter og lektorer. Denne periode af mit liv vender jeg tilbage til i det følgende.

Besættelsen

Skoletiden betød, at jeg som de fleste fik mange ny venner og kammerater, hvoraf en del havde en strålende fantasi og ditto virketrang, som kom til udtryk ved forskellige lejligheder. 9. april 1940 var jeg på vej i skole og skulle til at krydse Dumpen i retning mod det daværende Fællesbageri på den modsatte side, men passagen var umuliggjort af en endeløs kolonne af soldater i grønne uniformer, medens de skrælede af fuld hals. Vi drenge forstod på vore omgivelser, at »gæsterne« ikke var specielt velkomne, og da jeg i julen 1940 fik foræret »Børnenes Trykkeri«, sad jeg sammen med en klassekammerat og trykte møjsommeligt små sedler med det poetiske budskab »Hitler er dum«. For nu at få dem distribueret ordentligt gik vi via en stige og en loftsluger op på taget af ejendommen og kastede sedlerne ned over nogle delinger af værnemagtens soldater, der trampede gennem Sankt Mathias Gade. Mine forældre kunne ikke forstå, hvor vi var blevet af, men fandt hurtigt frem til det pulterkammer, hvor vi havde påbegyndt vort forehavende. Min mor klatrede op ad stigen, kiggede ud ad loftsvinduet, fik øje på os og faldt besvimmeligt ned i armene på min far, der stod bag ved stigen. Min popularitet i familien de følgende dage var ikke overvældende stor. I øvrigt skræmte vore publikationer ikke værnemagtens repræsentanter særlig meget.

I øvrigt skete der omkring og ud for Sankt Mathias Gade 32 i tiden 1940-45 en række tragiske begivenheder netop som en følge af besættelsen (Hotel Phønix der fungerede som hovedkvarter for repræsentanter for besættelsesmagten, lå lige overfor). Disse hændelser er udførligt beskrevet i litteraturen om Viborg i besættelsestiden, hvorfor jeg skal

undlade at kommentere disse ulykkelige hændelser her, selv om jeg på nært hold var vidne til et par af dem.

Ellers forløb besættelsesårene i Sankt Mathias Gade – set ud fra et barns synsvinkel – nogenlunde fredeligt, måske bortset fra en del ture i beskyttelsesrummet i kælderen, når der var luftalarm, og i gaden et par eksplosioner, der knuste en væsentlig del af gadens butiksruder. Det med rationeringsmærker og fyring med tørv såvel i kakkelovnene som i det lille tørvekomfur i køkkenet (installeret på grund af gasrationeringen) opfattedes vist blot som en slags normaltilstand af undertegnede og jævnaldrende.

Tiden gik udmærket med deltagelse i spejderlivet som ulveunge og senere som »rigtig spejder«. Spejderbevægelsen i Viborg fik i disse år en meget stor tilslutning blandt andet takket være nogle utrolig dygtige og idealistiske ledere. Nu, da jeg havde lært at læse, kastede jeg mig over såvel rejsebeskrivelser som kriminalromaner. Inspireret af de sidstnævnte fandt jeg en dag på, medens mine forældre var ude af lejligheden, at hænge en herreoverfrakke med en passende hat og et halstørklæde op i en lysekronen i karnappen ud til Sankt Mathias Gade, således at det så ud, som om der hang en hængt mand i lysekronen. Da mine forældre havde kæmpet sig igennem opløbet ud for ejendommen, gav de ikke udtryk for en overvældende begejstring for min indsats.

Viborg Katedralskole

I 1945 bestod jeg på trods af spådomme om det modsatte optagelsesprøven til Viborg Katedralskole, og en ny æra begyndte med nye lærere og en hel del nye kammerater. Jeg husker specielt den første time i engelsk, hvor vor nydelige (men ret skræppe) adjunkt udtalte: »Når I nu køber stilebøger, så vil jeg *ikke* se omslag i den væmmelige sødsuppefarve«. Dette medførte, at et stort antal elever (vel nok mest drengene) efterfølgende styrtede ned til boghandleren og købte hæfter med omslag af den omtalte farve. Til hendes ros skal det siges, at hun tog det rimelig pænt.

I øvrigt sagde omtalte dame til mig noget i retning af: »Du er en slynge, men du har flair for engelsk, så det *skal* du lære, uanset om du vil det eller ej«. Det kom jeg så til, og det blev jeg senere glad for.

Som tidligere nævnt var jeg ikke prototypen på en eksemplarisk elev, og jeg nåede da også i løbet af min tid på Katedralskolen ved flere lejligheder at få et par på siden af hovedet (sikkert fortjent) af blandt andre

Klassebillede fra fysiklokalet. Den unge mand med det forbindtlige smil (ca. i midten) er Fritz Videbech. Privat foto.

min lærer i dansk. Træsløjld var et fag, hvor jeg klarede mig endnu dårligere, og når det smørebræt, jeg havde høvlet på, viste sig at være 2 cm i den ene ende og 0,5 cm i den anden, så fik jeg et kærligt gok i hovedet med hornet på høvlen, så jeg fik en bule i hovedet på størrelse med et hønseæg. Skår i høvlen blev belønnet på samme vis. Året efter begyndte undervisningen i tysk og jeg – og vistnok også andre – var ikke overmåde begejstret for undervisningsformen, hvor åbenlyse åndelige og fysiske mangler hos eleverne blev flittigt og åbenlyst kritiseret og analyseret. Jeg er den dag i dag overbevist om, at lektoren må have været en nær slægtning til Hans Scherfigs lektor Blomme. Jeg er ham dog taknemlig over følgende statement rettet til mig: »Du er dum – du hører ikke til her – du skal ud på markerne og sprede møg«. Nu rettede jeg mig ikke helt efter ham, idet jeg ikke bryder mig så meget om landlige dufte og i stedet senere valgte Søværnet, hvor luften stort set altid er frisk, og hvor man hver nytårsaften får en hilsen fra den til en hver tid siddende majestæt.

Snapshot fra studenternes sidste skoledag, taget i skolegården, formodentlig i 1949 eller 1950. Privat foto.

Fritiden – og den er der meget af, når man ikke læser lektier – blev brugt til svømning i Kærvænget, fiskeri på Nørresø og Nørreå, sejlads på søerne. En af mine skolekammeraters far boede ved søen ret tæt på der, hvor Nørreå løber ud i søen. Ud af nabohuset kom en meget ophidset mand, der beskyldte os for at ville stjæle hans æbler og bad om vore navne og adresser. Da han hørte, at min kammerats far var overlæge på Viborg Sygehus, blev vi i stedet for at blive politianmeldt inviteret ind på kaffe og fik lov til at tage så mange æbler med hjem, som vi havde lyst til. Det var bare Viborg – dengang! Vi måtte så ro hjem i modvind, og turen var langvarig og vablerne i hænderne store.

I 1949 flyttede familien til en helt ny lejlighed på H.C. Andersens Vej 22 i Digterparken. Det var en ejendommelig, men bestemt også dejlig fornemmelse pludselig at blive konfronteret med moderne bekvemmeligheder såsom badeværelse, køleskab med videre.

Læreplads

Intet varer evigt, og i 1950 var jeg færdig med skolen og indehaver af et bevis på en middelmådig realeksamen, og efter endelig at have bestået den lille latinprøve blev jeg flyttet op i 1. g. nysproglig – men jeg havde

*Familien Videbechs
bådebro ved Nørresø.
Fra venstre Ole Halskov
Hansen, Hans Jørgen
Blokmann og Hans
Ørskov. Privat foto.*

helt andre planer, idet jeg sigtede efter en karriere som maskinofficer i Søværnet, hvilket ikke var helt i overensstemmelse med mine forældres og andre slægtninges forhåbninger vedrørende min fremtid. Jeg fik dog min vilje, men nu var den næste forhindring, at man for at komme i betragtning til den omtalte uddannelse skulle have svendebrev som maskinarbejder eller tilsvarende, og på det tidspunkt var det næsten umuligt at opdrive en læreplads. Det lykkedes dog til sidst at få strikket en lærlingekontrakt sammen med et forløb bestående af et år som automekaniker efterfulgt af tre år som maskinarbejder hos henholdsvis mekanikermester V.M. Jeppesen i Store Sankt Peders Stræde og Schneevoigts Maskinfabrik i Jyllandsgade. På mekanikerværkstedet fik jeg takket være V.M. Jeppesen lært slet ikke så lidt om biler, og min læretid her blev forlænget med et halvt år.

På maskinfabrikken skulle jeg så starte forfra som yngste lærling, hvilket blandt andet indebar, at jeg skulle hente øl og skrätobak til svendene. Det gik der megen tid med! Efterhånden fik jeg dog et passende indblik i firmaets mange aktiviteter såsom maskinarbejde, motorreparationer, smedearbejde samt VVS-arbejde, hvilket medførte, at jeg til tider måtte køre gennem dele af byen iført sort kedeldragt og med en trækvogn med et brugt toilet og rustne rør. Dette fik nogle af byens fruer i familiens bekendtskabskreds til at gyse og advare deres døtre mod at dyrke nogen form for samkvem med »sådan en som ham«. Basta!

Det var en spændende arbejdsplads, hvor gennemsnitsalderen for værkføreren, overmontøren og svendene lå et stykke over 70 år. Den

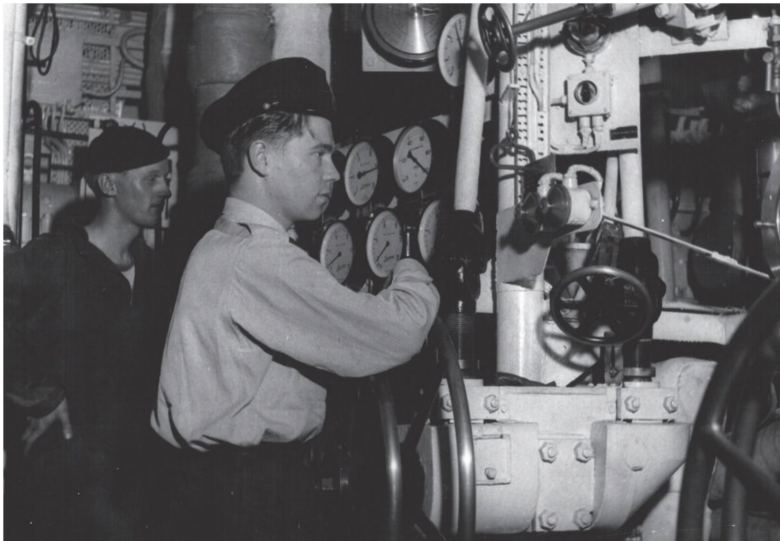
Yngste af svendene var på daværende tidspunkt 67 år og ikke bange for at klatre i højder uden beskyttelse, når større stålkonstruktioner skulle rejses. Slendrian og upassende adfærd blev omgående belønnet med et par på siden af hovedet – men jeg var jo i træning fra Katedralskolen. Upassende adfærd var for eksempel, når en af lærlingene, som skik var, inviterede på smørkage og grønne Tuborg i vaskerummet i forbindelse med fejringen af sin fødselsdag – eller blot, når en lærling var for længe på toilettet.

Søværnet

I 1954 kunne jeg aflægge svendeprøve, og nu kaldte Søværnet, hvor jeg gennemgik eksercerskolen i Arresødalvej og efterfølgende kom på sergentskolen på Holmen. I en jule/nytårsorlov besøgte jeg Viborg, og min førortalte skolekammerat – dengang seminarist, men senere en kendt advokat – og jeg besluttede at se nærmere på den nyopdukkede lille ø ud for dæmningen på Randersvej. Her fandt vi ovenpå et hestekranie liggende et messingbælte fra middelalderen og nogle (vistnok) tilhørende nøgler. Vort fund blev omtalt i *Viborg Stifts Folkeblad*, og vi kunne sole os i berømmelsen en dags tid. Bæltet kom som bekendt til at

*I 1954 kaldte søværnet.
Privat foto.*

Maskinrummet på fregatten Rolf Krake. Billedet viser manøvrepladsen, og det er Hans Jørgen Blokmann, der holder fast i manørehjulet til hastighed og frem/bak. Privat foto.

fungere som model til den nuværende borgmesterkæde. Efter sergent-skolen frekventerede jeg sammen med de øvrige på mit hold Maskinmesterskolen på Jagtvejen i København. Herefter fulgte nogle års sejltilid med forskellige af Søværnets fregatter.

I 1957 blev jeg gift i Lyngby Kirke med en klog og sød pige, der til trods for, at hun var opvokset i Kongens Lyngby, omgående faldt for Viborgs charme, og ret hurtigt modnedes tanken om at finde et job i land. Det var bestemt ikke nemt, men i 1958 lagde jeg uniformen og tiltrådte et job i et større emballagefirma i Kongens Lyngby. Det blev en spændende periode, som strakte sig over 42 år, og som gav store udfordringer i takt med firmaets vækst, og som medførte talrige udenlandsrejser i Europa og til fjerne kontinenter. År 2000 blev jeg pensioneret efter sammenlagt 50 år på arbejdsmarkedet.

Næppe nogen familier går ram forbi: december 1960 blev min bror Mogens dræbt ved en voldsom trafikulykke på Ringvejen, medens han var sergent ved Prinsen Livregiment på Viborg Kaserne. Mogens havde klaret sig fint i skolen, var populær, fik en flot studentereksamen og havde til hensigt efter uddannelse til løjtnant af reserven og den efterføl-

gende tjeneste som sådan at studere medicin. Mine forældre bar på sorgen resten af livet.

Kærligheden til byernes by Viborg er stadig intakt, og der går ikke et år, uden at jeg sammen med min viv gennem nu 58 år besøger byen mindst én gang – ofte ledsaget af nogle gode ligesindede venner fra ungdomstiden og deres ægtefæller.

End of story!

Hans Jørgen Blokmann. Født 1933. 1950-54 uddannet som automekaniker og maskinarbejder hos V. M. Jeppesen og Schneevoigts Maskinfabrik i Viborg. 1954-58 ved Søværnet, hvor han efter sin uddannelse var maskinoversergent. 1958-2000 ansat hos Otto Nielsen Emballage og ved sin pensionering vice president (R & D) hos Danisco Flexible Otto Nielsen Emballage. Har i England modtaget en pris for udvikling af emballage til den trekantede sandwich, en succes, der hver dag gør hen ved seks millioner sandwicher indbydende. Han har stor glæde af at være seniorrådgiver i sønnernes firmaer og kan herved dyrke sin interesse for veteranbiler og dansk malerkunst. Adresse: Elledalen 11, 2800 Kongens Lyngby.

To jordemoderskæbner fra Viborg-egnen

Retssager om rufferi og svindel med eksamensbevis og en arbejdsskade i form af syfilis

I eksamensprotokollen fra jordemoderskolen i København og i en sygehusjournal fra Viborg Sygehus er fundet oplysninger om usædvanlige skæbner for to jordemødre, som virkede nogenlunde samtidigt på Viborgeggen.¹

Cathrine Christine Frederikke Jæger (1841-1920)

I eksamensprotokollen fra jordemoderskolen i København² ses, at Cathrine Christine Peters, født Jæger, gift med forpagter Peters i Hammershøj, Viborg Amt, 29. oktober 1862 fik eksamen med anden karakter sammen med fem andre, hvoraf fire fik første karakter.

Hvis ikke, der i eksamensprotokollen i 1867 var et notat om en ændring af en karakter fra anden til første karakter, ville hun blot have været en eksaminand på linje med næsten alle andre af de 4.630, der fik eksamen i tidsrummet fra 1739 til 1920. Men hendes historie viser sig allerede i et følgende notat at være mere spændende eller afvigende.

Oplysninger om rettelse af karakteren og tidligere involvering i utugt

I eksamensprotokollen er indført en kopi af korrespondance mellem Randers Amt og Jordemoderkommissionen. 13. august 1867 skrev amtmand Mathias Hans Rosenørn (1814-1902) fra Randers følgende:

Ved herved at fremsende lærebrev for jordemoder Cathrine Peters skal jeg tjenstligst udbede mig underrettet, om der ikke er begået et falsum derved, at karakteren er forandret til »Første karakter«.

Svaret fra Asger Stadfeldt (1830-96), der var medlem af Jordemoderkommissionen, var følgende, stilet til hr. kammerherre, amtmænd over Randers Amt Rosenørn:

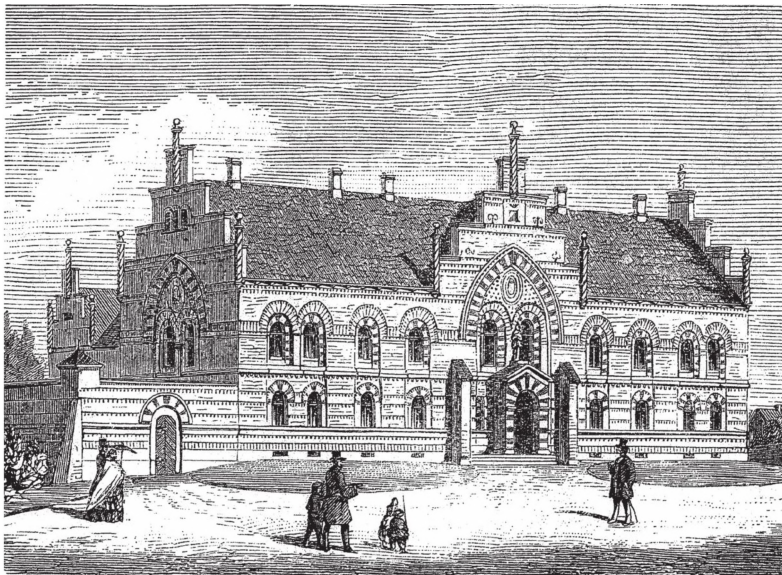
I anledning af Deres højelvbårenheds forespørgsel af 13. august dette år, om der ikke er begået et falsum med det jordemoder-lærebrev, som under 29. oktober 1862 er tildelt Catherine Christine Frederikke Peters, født Jæger, skal jeg oplyse, at et sådant har fundet sted, idet der efter Jordemoderkommissionens eksamensprotokol kun tildeltes denne kone »anden karakter«, ligesom jeg også kan tilføje, at ordet »første« ikke hidrører fra afdøde professor Levy's hånd. [1808-65]. Dette har jeg som medlem af Jordemoderkommissionen ikke villet undlade straks at tilmelde Deres højelvbårenhed med tilføjende, at en udtalelse af kommissionen, hvis den er nødvendig ved den forestående retssag, først vil kunne skaffes til veje i september, da jeg selv rejser 8 dage bort, og de andre medlemmer er borte fra staden. I tilfælde af, at en sådan samlet udtalelse er nødvendig, måtte jeg tjenstligst udbede mig lærebrevet remitteret. Som medlem af Jordemoderkommissionen og på dens vegne, Stadfeldt, overmedikus.

Protokollen tyder ikke på, at der er sendt yderligere oplysninger til amtmanden i Randers, men i eksamensprotokollen findes en sidste oplysning om hende i form af en skrivelse af 13. juni 1868 til amtmanden i Randers. Teksten i protokollen er:

Under 23. maj modtoges en skrivelse fra jordemoder Cathrine Peters, født Jæger, i Viborg Amt, hvori hun androg om udfærdigelsen af et nyt lærebrev for hende selv, da hendes lærebrev ved en uforsigtighed var bleven hende ubrugbar.

Da anmodningen under 13. august 1867 fra Randers Amt gjaldt hende, afsendes 24. maj 1868 en skrivelse med anmodning om de nødvendige oplysninger fra amtet. Svaret derpå af 29. maj 1868 oplyste,

at Cathrine Peters ved Randers ekstraretsdom af december 1867 var anset med fire gange fem dages fængsel på vand og brød for at have forfalsket det hende

Fængslet i Randers i Ting- og Arresthuset, opført 1862. J.P. Trap: Statistisk-topografisk beskrivelse af kongeriget Danmark, 2. udg., 5, 1875, s. 493.

meddelte lærebrev, da hun desuden, før hun blev optaget til oplærelse, har været straffet for rufferi i Randers, og efter at have erholdt ansættelse i Viborg Amt er bleven afskediget fra sin bestilling som distriktsjordemoder, formener amtet, at der ikke bør meddeles hende fornyet attest, for at hun ikke skal indsmugle sig i embeder på steder, hvor hun er ukendt, i al fald at lærebrevet bør forsynes med bemærkning om de hende overgåede tvende straffedomme.

Jordemoderkommissionen tiltræder denne anskuelse og agter at lade hendes andragende ubesvaret.

Underskrevet af O. Bang

Schleisner

Stadfeldt

Det rejser flere interessante spørgsmål. Hvad kan retssagerne ved Randers Ekstraret oplyse? Hvordan blev hendes videre karriere som jordemoder? Kunne kommissionen lade hendes begæring om et nyt lærebrev være ubesvaret? Det sidste er der ikke noget svar på, mens de to første spørgsmål belyses i det følgende.

Forinden skal bemærkes, at hun ganske givet ikke var blevet optaget på jordemoderskolen, hvis det ved ansøgningen havde været kendt, at hun på det tidspunkt var straffet for delagtighed i rufferi.

Hendes ansøgning om optagelse på jordemoderskolen

Da Cathrine Jæger ikke blev optaget på skolen første gang, hun søgte, er der flere ansøgninger. De er bevaret sammen med de krævede udtalelser fra hendes præst og en lokal læge.³

I hendes ansøgninger, der er stilet til Viborg Amt, der skulle indstille emner til jordemoderskolen, skriver hun blandt andet:

Da min moder er ansat som jordemoder her i amtet, og jeg hos hende efter min udlærelse vil kunne ydermere uddanne mig, indtil jeg får fast ansættelse, ligesom jeg med min moders virksomhed som jordemoder har fået særdeles lyst til at kunne oplæres i jordemodervidenskaben, forventer jeg, at Deres Højvelbårenhed gunstigt vil anbefale mig til at optages denne gang ved stiftelsen, og da min fader tidligere har været i amtets tjeneste og udført de ham pålagte forretninger til Deres Højvelbårenheds ofte udtalte tilfredshed, tør jeg håbe, at også denne omstændighed må bevirke, at Deres Højvelbårenhed vil præferere mig. Om min fysiske tilstand og bekvemhed tør jeg henvise til hoslagte erklæring fra distriktslæge Berg, og om min alder, moralske forhold samt om min færdighed i at læse og skrive til hoslagte attest fra min sognepræst. Underdanigst.

Hammershøj 23. juli 1861, Chathrine Frederikke Peders, fød Jæger.

Distriktslæge Berg skrev, at han havde synet hende og fundet, at hun havde et godt helbred og var fysisk bekvem til at udøve jordemoderkunsten. Han tilføjede:

Det kan muligt tjene hende til anbefaling, at hendes moder er ansat jordemoder her i lægedistriktet, og at hun efter overstået eksamen i nogen tid kunne fungere under hendes vejledning, indtil hun selv fik ansættelse.

Pastor Jens Blicher, der var præst for Vorning, Kvorning og Hammershøj fra 1825 til 1864, nævner hendes dåb, konfirmation og bryllup og tilføjer, at hun kan læse og skriver godt og tilføjer »opførsel heri været god.« Han nævner ikke noget om hendes tid i Randers. Om han og lægen samt amtmanden i Viborg har vidst noget er uvist.

Retssagen om mulig deltagelse i utugt

Dommen blev fremlagt og læst i Randers Ekstraret 11. december 1860.⁴ Heraf fremgår, at arrestantinden Julie Laurenke Hassel var tiltalt for

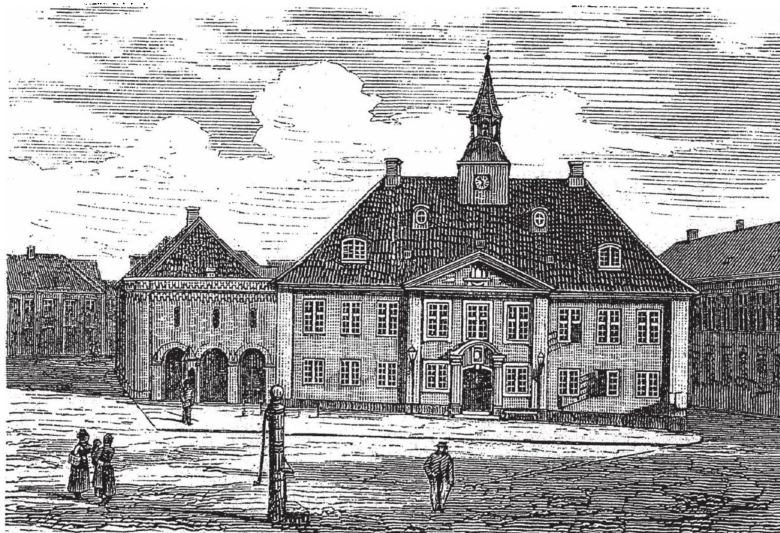
utugt for betaling og værtshusholder Henricus Peters såvel som hans kone, Cathrine Christine Frederikke Jæger, for rufferi. Ingen af dem var tidligere straffet.

Arrestantinden Hassel, der var 23 år gammel og født i Norge, havde ud fra sin tilståelse og det i øvrigt oplyste siden sin ankomst til byen 11. oktober sidstleden bedrevet utugt for betaling med forskellige mandspersoner, hvorfor hun bestemtes til fængsel på vand og brød i tre gange fem dage. Tiltalte Peters, der var 36 år gammel og født i Holland, benægtede at være skyldig i sigtelseerne mod ham, og han havde overhovedet ikke næret mistanke om, at arrestantinden havde ladet sig bruge til utugt.

Der var fremkommet forskellige omstændigheder, som talte imod hans udtalelser. Arrestantinden havde forklaret, at hun kort efter at være kommet i hans hus, hvor hun var fæstet som tyende for 20 rigsdaler halvårligt, af Peters var blevet opfordret til at tjene sig noget ved utugt, hvorved hun tillige kunne trække gæster til huset. Ved samme lejlighed blev aftalt, at hun ingen løn skulle have, men kun kost og logi samt hvad der måtte gives hende. Hun havde også sagt, at både Peters og hans kone havde henvist mandfolk til hende, samt at hun ikke deltog i opvartningen, for at hun kunne drive sin forretning.

Fotograf Nielsen havde som vidne fortalt, at da han for Peters skulle skrive til en fæstemand i København om en opvartningspige, havde Peters udtrykt sig på en sådan måde, at Nielsen antog, at Peters ville have et løsagtigt fruentimmer, hvorfor han vægrede sig ved at skrive sådant. Da arrestantinden Hassel var kommen hertil, så Nielsen jævnlige selv, at hun med mandfolk var løbet ind i sit værelse, som han derefter havde fundet aflåst (det nævnes ikke, hvorfor han undersøgte det). Det var sket så hyppigt og åbenlyst, at Peters og hans kone måtte være vidende derom. Barbersvendene Schrader og Baikel havde oplyst, at Peters under et ærinde i barberstuen, hvor de var ansat, havde fortalt, at han havde fået en smuk pige i huset. På deres spørgsmål om, hvorvidt hun var løsagtig, havde han svaret, at det var hendes sag og ikke hans. Handskemager Hansen havde forklaret, at han, da han havde gjort aftale med arrestantinden om at have omgængelse med hende, havde spurgt Peters, om der var noget til hinder for det, hvortil Peters svarede, at han gerne kunne ligge hos hende.

Peters havde selv erkendt, at han en sen aften, da han traf en anden barbersvend i gården, og denne spurgte efter arrestantinden, henviste ham til hendes kammer. På konens bemærkning om, at arrestantinden

Det gamle rådhus i Randers, hvor der før 1862 var fængsel. J.P. Trap: Statistisk-topographisk beskrivelse af kongeriget Danmark, 2. udg., 5, 1875, s. 493.

ikke var, som hun burde være, svarede Peters, at det ikke var hans sag. Endelig forklarede Peters' tjenestepige, Ane Kirstine Petersen, at arrestantindens ophold i et tillukket værelse med mandfolk gik så hyppigt på, at hun var overbevist om, at Peters og hans kone var vidende om forholdene.

Om fru Jægers forhold forelå yderligere en udtalelse fra korporal Thruue, der fortalte, at hun lørdag 20. oktober afholdt ham fra at gå fra køkkenet ind i stuen, hvis dør var låst, fordi arrestantinden var derinde, og hun udtalte sig på en sådan måde, at det var åbenbart, at hun vidste, at arrestantinden bedrev utugt. Tjenestepigen fortalte også, at fru Jæger havde henvist en anden person til arrestantinden, da han ytrede sig om at ville søge hende i samme hensigt.

Konklusionen blev

det skønnes ikke rettere, end at der ved samtlige ovenanførte forklaringer er fremkommen tilstrækkeligt bevis, at begge tiltalte have været vidende om og tilstedet, at arrestantinden førte sådan løsagtigt levnet i deres hus, foruden at Peters' kone selv havde dertil givet anvisning, hvortil motivet må antages at have været at lokke gæster til bevarningsstedet,

og de dømtes begge til fængsel på vand og brød i tre gange fem dage. Det var samme straf, som pigen Julie Hassel fik. I fællesskab blev de tre dømt til desuden at udrede sagens omkostninger, herunder salær på 8 rigsdaler til anklageren, prokurator Leverkhusen, og 6 rigsdaler til forsvareren, prokurator Smith.

Retssagen om rettelse af eksamenskarakter

Dommen i sagen blev afsagt 15. november 1867,⁵ og af dommen kan citeres uddrag: Tiltalte var jordemoder Cathrine Christine Frederikke Jæger, Peters' fraseparerede hustru. Under sagen var tiltalte ved egen tilståelse og det i øvrigt oplyste tilstrækkelig overbevist om at have forfalsket indholdet af det lærebrev, hun havde fået 29. oktober 1862 af den anordnede eksaminationskommission for jordemødre, idet hun havde forandret karakterbetegnelsen »Anden« (karakter) til »Første« (karakter). Hun har nærmere forklaret, at hun har foretaget forfalskningen for over et år siden. Hun var dengang distriktsjordemoder i Vium og ønskede ikke at forlade denne plads og havde ikke til hensigt at benytte det

*Jordemoderhuset i
Vium. Lokalhistorisk
Arkiv i Thorning.*

forfalskede lærebrev som bilag ved ansøgninger. Hun foretog kun forfalskningen, fordi hun mente, at det, hvis hendes bekendte tilfældigt fik lærebrevet at se, ville se pænere ud, at hun havde første karakter.

Senere blev hun på grund af sin moders sygdom nødsaget til at opgive sin plads i Vium for at bestride moderens forretninger som jordemoder i en anden by. Da hun, efter at moderens sygdom var overstået, ønskede en ansættelse, indgav hun ansøgning om en ledig jordemoderbestilling i Randers. Ved den lejlighed opdagedes forfalskningen i lærebrevet, der fulgte som bilag med ansøgningen. Hun havde derhos tilføjet, at hun, da hun indsendte lærebrevet med ansøgningen, ikke igen havde turdet forandre den forfalskede karakter til den karakter, der oprindeligt havde stået i lærebrevet, da hun frygtede, at det så lettere ville opdages, at lærebrevet havde været forfalsket.

Det omtalte lærebrev fandtes at måtte henføres til de i straffelovens § 270 omhandlede dokumenter. Hun var 26 år gammel, og havde tidligere ved rettens dom af 11. december 1860 været anset med 3 x 5 dages fængsel på vand og brød for at have tilstedet, at der blev drevet utugt i hendes hus. Nu skulle straffen passende kunne bestemmes til 4 x 5 dages fængsel på vand og brød efter nævnte paragraf, idet der i den måde, hvorpå forfalskningen var udført, ikke fandtes tilstrækkelig grund til at nedsætte straffen.

Det blev så dommen, og hun dømtes samtidig til at udrede omkostningerne ved sagen, hvor anklageren, prokurator og kancelliråd Olsen, skulle have 4 rigsdaler og forsvareren, prokurator Leverkhusen, skulle have 3 rigsdaler. Anklageren fra sagen i 1860 var altså fru Jægers forsvarer i 1867.

Fru Jægers karriere som jordemoder og livsforløb

Efter sin eksamen i 1862 blev fru Jæger som tidligere nævnt ansat som jordemoder i Vium i Viborg Amt, og da moderen blev syg, hjalp hun hende i Hammershøj. Ændringen i eksamensbeviset blev opdaget, da hun søgte en stilling i Randers, hvilket må have været senest i august 1867.

Hun fik senere ansættelse som reservejordemoder i Vinderslev med flere sogne, hvilket ligesom ansættelserne i Vium og Hammershøj var i Viborg Amt. Der har man sikkert gået ud fra, at hendes eksamen var i orden, som den var, da hun første gang blev ansat, og det må være forklaringen på, at hendes karriere kunne fortsætte. Hun blev ikke di-

striktjordemoder, og det skyldes måske, at der var nogen diskussion om hendes flytning fra Vium for at hjælpe moderen i Hammershøj, men det er en anden historie. I 1910 gik hun på pension, men hun fortsatte også derefter som praktiserende jordemoder i Kjellerup.

Vi kan følge hendes livsforløb og karriere gennem forskellige kilder. Hun fødtes i Tånum i Viborg Amt 19. april 1841 som datter af bager Johan Peter Jæger og hustru, jordemoder Ane Magdalene Sørensen, der da boede i Tånum. 21. juni 1859 blev hun som 18-årig gift i Hammershøj med ungkarl Henrik Petersen (der også med sit hollandske navn kaldtes Henricus Peters), der var 34 år og møllersvend. Da brudgommen var katolik, blev den befalede attest om børnenes (de eventuelle fælles børns) opdragelse udstedt af brudeparret, af degnen eller præsten og af forloverne. Allerede i oktober samme år fødte hun deres fælles barn, Marie Christine Pedersen, og da var manden forhenværende møllersvend. Flere børn fra ægteskabet er ikke fundet.

Ved hendes eksamen i 1862 kaldtes manden forpagter i Hammershøj, men i folketællingen findes han ikke i sognet. Ifølge retssagen i 1860 var han værtshusholder i Randers, og han var født 1. januar 1824 i Evyjkscastell i Holland. Han synes også tidligere at have boet i Hol-

Dødsannonce i Kjellerup Avis og Folkeblad, 3. februar 1920.

bæk, idet der var indhentet oplysninger om ham hos byfogeden i Holbæk om eventuel tidligere straf. Ved retssagen i 1867 var de separeret, og skilsmisseattest udstedtes 1. april 1870. Henrik Petersens videre skæbne er ikke kendt. Randers Byhistoriske Arkiv har kun oplysninger fra vejviseren i 1860, hvor han var værtshusholder i Vester Kirkestræde. Cathrine Jæger havde i Hammershøj 15. august 1866 som »Gjordemoder Madame Kathrine Christine Frederikke Petersen« født en søn, der blev døbt Peter Petersen. Som barnefader udlagdes tjenestekarl Peder Andersen af Vinum.

Cathrine Jæger fik kongelig bevilling 24. maj 1872 til at indgå nyt ægteskab. Hun blev gift 24. august 1872 i Vinderslev med ungkarl August Cilius Bundgård, født i Nykøbing på Mors. Han var 28 år og hun 31 år. Parret havde allerede 8. maj 1872 fået et fælles barn, og de fik mindst to mere. Ved folketællingen i 1901 boede hun i Hørup Sogn som jordemoder, og hun var kommet til sognet fra Vinderslev i 1895. Ægtestand anføres med et »s«, så hun må igen være blevet skilt, og det oplyses, at hun har fået syv børn, hvoraf fire er levende og tre døde. Selv døde hun i Kjellerup 29. januar 1920.

Både hendes mor og mormor var jordemødre, og om forældrene kan læses mere i en artikel om Madam Jæger i Hammershøj og den sorte hund i *Årbogen fra Tjeleegnen 2016*.⁶

Marie Jensen, født Petersen (1855-1918)

Marie Jensen blev ligesom Cathrine Jæger ansat som jordemoder i Vium. Hun fik eksamen 27. maj 1884 og var da gift med arbejdsmand Søren Jensen i Thorning i Viborg Amt.⁷

Det er dog ikke fra eksamensprotokollen, at hendes skæbne kendes. Den er fundet i journaler fra sygehuset i Viborg,⁸ hvor oplysninger om, at hun fik en arbejds-skade ved at få syfilis, ses i journalen fra 1888.⁹

Sygehistorie

Jordemoder Marie Jensen blev indlagt 25. november 1888 på sygehuset i Viborg og udskrevet igen efter 35 dage 29. december. Hun assisterede et par måneder før indlæggelsen ved en barselsforretning, og cirka tre uger senere kom der en rød prik på siden af højre tommelfinger. Fødekonen var førstegangsfødende, og barnet døde tre uger efter uden læge-

hjælp med udslæt over hele kroppen. Fødslen var en måned for tidligt, og jordmoderen anede ikke noget om syfilis hos konen, der var nygift med en gendarmsergent. Der kom et knappenålshovedstort sår, der lægtes, så hun intet kunne se eller mærke, men det brød atter op, lægtes atter noget og så videre en tre-fire gange, indtil hun fem uger før indlæggelsen fik intense smerter i fingeren, senere op i armen. Såret var ærtestort, da hendes læge behandlede med karbolomslag. Fjorten dage før indlæggelsen kom der udslæt med røde papelformede, ikke væskende pletter på kroppen og i ansigtet. Tillige fik hun og havde siden haft intens hovedpine, værst om natten.

Ved indlæggelsen fandtes et urent, cirkelrundt tøre stort og tydeligt indureret (fortykket) sår på højre tommel med røde striber op ad armen og forstørrede lymfeknuder i armhulen samt forandringer på hele kroppen. Hun var gravid i femte måned og havde mærket liv til da, men syntes, at fosteret ikke var vokset den sidste tid. Hun havde født seks gange og fem børn var raske, medens et døde som lille af formodet tuberkulose.

Under indlæggelsen blev hun behandlet med bade og smørekure med jodkalium og kviksølv. Såret på tommelen blev behandlet med rensning og lapistouchering (ætsning med lapis).

Ved udskrivningen var såret lægt, og der resterede kun få forandringer i huden i ansigtet. Hun fik besked om at smøre sig med kviksølvsalve og komme til kontrol efter et par måneder hos distriktslægen, som i øvrigt også var overlægen på sygehuset, Peter Wilken Heiberg (1840-1920).

Hun var som nævnt gravid ved indlæggelsen, men barnet, som hun fødte 23. marts 1889, altså knap tre måneder efter udskrivningen fra sygehuset, synes ikke at have taget skade af hendes sygdom. Barnet, døbt Thomas Kingo Jensen, blev senere gift i Thorning kirke i 1922, og han var da lagerekspedient i København

Der gik nu syv år, før hun i 1897 måtte indlægges på sygehuset for sin lidelse. Det var da på det i 1889 færdigbyggede sygehus i Viborg.¹⁰

I mellemtiden havde hun haft synsforstyrrelser og i 1893 forbigående venstresidig lammelse. Hun havde syv uger før indlæggelsen gennemført sin 11. graviditet med en fødsel, hvorefter hun begyndte at lide af anfald med smerter i brystet og nervøs rysten, især om natten. Ved indlæggelsen fandtes let nedsat kraft i hendes venstre arm og ben. Der fandtes også tegn på akkomodationslammelse, det vil sige lammelse af øjets evne til at se klart i en bestemt afstand. Diagnosen var da syfilis i 3. stadium.

Viborg Amts og Bys Sygehus. Opført 1889 efter tegninger af arkitekt Henrik Philip Smidth (1855-1938). J.P. Trap: Kongeriget Danmark, 4. udg., 6, 1925, s. 24.

I 1900 var hun indlagt i 64 dage fra 20. oktober. I mellemtiden havde hun fået dobbeltsidig regnbuehindebetændelse og tillige højresidig hornhindebetændelse, hvorfor hun var blevet behandlet af en specialist. Det er uoplyst, hvem specialisten var, men det tilføjes i journalen ved indlæggelse i 1900, at hun siden den tid havde været blind på højre øje og havde haft stærkt nedsat syn på venstre øje. Effekten af behandlingen hos specialisten synes ikke at have været stor.

Hun havde fire måneder før indlæggelsen fået ret store sår på indersiden af begge lår, og sårene var uden tendens til heling. Sommeren før var der begyndt at komme svækkelse i begge ben, og nogen tid efter kom der pludselig lammelse af begge ben med følelseløshed. Kraften i højre underben kom igen, hvorimod venstre ben stadig var lammet. Ved indlæggelsen blev hun beskrevet som bleg og lidende. Regnbuehinden på højre øje var uklar og deformeret. Hornhinden var uklar på højre øje, men klar på venstre, hvor regnbuehinden var uklar og tåget.

Sårene på hendes ben blev behandlet, og det er noteret 18. december, at de er rene og læges langsomt, hvorpå der blot 24. december står: Ønsker at udskrives. Hun ville altså hjem til jul. Senere indlæggelser er der ikke oplysninger om. Ved folketællingen i 1916 nævnes, at hun er blind.

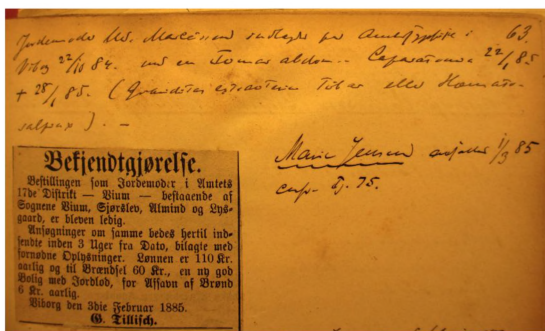
Mandens sygejournal

Søren Jensen blev indlagt samtidig med Marie i oktober 1900. Det var dog kun i to dage, hvorpå han døde. Han var 59 år og arbejdsmand. Han skulle være noget hengiven til nydelse af spiritus, men for øvrigt altid tidligere rask. I februar havde han fået bylder i en armhule, og de holdt sig nogle måneder. Gennem de sidste år havde han haft hoste og bronkitis. Otte dage før indlæggelsen var han pludseligt blevet ukklar, men uden lammelser. Det var han også ved indlæggelsen. Dagen efter er følgende notat i journalen:

Meget ukklar og urolig, står ud af sengen. Den 22.10: Fuldstændig ukklar, ligger hen med rallende vejrtrækning. Falder mere og mere sammen. Død klokken 11½ formiddag.

Der er ikke mere tekst, og der er ikke nævnt noget om behandling af ham, ej heller om mad og drikke. Diagnoserne var arteriosclerose og emolitia cerebri eller åreforkalkning og henfald af hjernen.

Alt tyder på, at ægteparret ikke selv har kunnet klare sig længere, og nu måtte de begge indlægges, men kun konen overlevede. Manden synes at have været svækket af manglende væskeindtagelse, hvilket han i dag ville være søgt behandlet for. Hans dødsattest er ikke fundet, og han blev begravet i Vium, medens konen var indlagt. Af kirkebogen fremgår, at han var husbruger i Vium, formentlig i jordemoderboligen, og han var født i Thorning Sogn som søn af kolonist Jens Karl Sørensen og hustru Anna Marie Nielsdatter i Gammel-Frederiks Mose.

Side fra P. W. Heibergs protokol med annonce om stillingen og oplysninger om den foregående jordemoder.

Annonce med jordemodertaske, hvorpå ses en gummihandske.

Fru Jensens karriere og livsforløb

Efter sin eksamen i København i maj 1884 praktiserede hun ifølge distriktslæge Heibergs journal over jordemodersager som jordemoder med bopæl i Thorning og bistod ved 26 fødsler i 1884.¹¹ Fra 1. marts 1885 fik hun ansættelse som distriktsjordemoder i 17. jordemoderdistrikt, hvortil hørte Almind, Lysgård, Vium og Sjørlev Sogne. Til stillingen hørte jordemoderbolig i Vium. Boligen var opført i 1877 og beskrives som »afgivende en mindre sund beboelseslejlighed. Jordlod ca. 2 tdr. land (god – kan dog kun med vanskelighed holde en ko).«¹² Den årlige løn var i 1884 110 kroner, og den private fortjeneste var efter opgivende i januar 1884 ca. 400 kroner.

Marie Jensen pådrog sig som omtalt under sit arbejde efter kun tre års ansættelse en arbejdsskade i form af syfilis, og følgerne var med datidens utilstrækkelige muligheder for effektiv behandling alvorlige i form af blindhed og tiltagende kraftnedsættelse samt tendens til sårddannelser. Brug af handsker, der kan beskytte mod smitte ved eksploration af de gravide og fødende var ikke kendt på det tidspunkt. Først i 1890 udvikledes i Amerika af lægen William Stuart Halsted (1852-1922) sammen med firmaet Goodyear gummihandsker, og der gik længere tid, før sådanne også kunne bruges herhjemme, og endnu længere tid til den aktuelle brug.¹³ Under sin sygdom måtte Marie Jensen afløses i perioder. Ved indlæggelsen i 1888 var reservejordemoder Lovise Svendsen fra Skive konstitueret i jordemoderdistriktet.

Det var fysikus, der i 1897 begærede Marie Jensen indlagt på sygehus, og reservejordemoder Ida Rønbjerg af Skive blev beordret til at tage bopæl i Vium for at besørge »de i distriktet forefaldende forretninger«. Da hun også blev syg, måtte beboerne søge jordemoderhjælp fra nabo-distriktsjordemødrene.

1. marts 1900 fik Marie Jensen tildelt alderstillæg, men fra 1. januar 1901 blev hun på grund af sygdom afskediget, og ud fra beskrivelsen af hendes helbredstilstand ved indlæggelsen i 1900 er det fuldt forståeligt.

Hun og dermed familien har ikke haft det nemt. Afløserne har skullet have deres del af indtægterne, og måske har hendes sygdom også afskrækket nogle fødende fra at bruge hende, ligesom hendes svækkelse nok har mindsket hendes aktivitet. Antallet af fødsler kan følges i hendes jordemoderjournal.¹⁴ Her ses, at hun fra 1885 havde mellem 85 og 109 fødsler om året med undtagelse af året 1889, hvor der var 65, indtil der kom en nedgang fra 1897 til 64 for at ende med 15 i 1900.

Doktor Heiberg, der havde tilsynet med jordemødrene til han blev stiftsfysikus i 1893¹⁵, var i 1891 ikke tilfreds med hendes indsats ved både journalføring og praktisk hjælp som jordemoder. Hun fik besked

Jordemoderen Marie Jensen ses her med datteren og svigersønnen og seks børnebørn. Det fremgår, at hun har dårlige øjne, hun skeler. Foto (nr. 3019) i Lokalhistorisk Arkiv i Thorning.

om at tilkalde læge ved behov for vending af barnet. Hun havde udført seks vendinger med fem dødsfald, og resultaterne blev af Heiberg beskrevet som bedrøvelige. Pålægget om at kalde hjælp fra læger ser ud til at have hjulpet, idet der senere i hendes protokol er oplysninger om lægehjælp ved fødsler.

Ved folketællingen i 1901 var hun stadig jordemoder og boede sammen med fire børn født fra 1877 til 1893. Barnet, der var født før indlæggelsen i 1897, er ikke nævnt, men heller ikke fundet i kirkebøger som død. Ved folketællingen i 1911 og 1916 er hun hos sin svigersøn og datter, landbruger Niels Jakobsen Munk og hustru Ane Marie Jensen, i Ungstrup i Thorning Sogn. Hun døde i Ungstrup 10. september 1918, 62 år gammel. Hun var født 8. oktober 1855 som datter af gårdmand Peder Rasmussen og hustru Marie Cathrine Christensdatter i Demstrup, Sjørsløv Sogn, og døbttes Sørine Marie Pedersen. Navnet Sørine synes hun ikke at have brugt.

Hun blev gift 5. november 1875 i Sjørsløv kirke med enkemand Søren Jensen af Vattrup, Thorning Sogn. Året før havde hun som 19-årig født en datter, hvor barnefaderen var Anders Eriksen i Vium.

Hun havde født mindst tre børn, før hun blev optaget på jordemoderskolen i København, hvor det langt op i tiden forventedes, at lærødrene, som eleverne kaldtes, havde født, før de fik deres uddannelse.

Noter

Forkortelser: RAV = Rigsarkivet Viborg, tidligere Landsarkivet for Nørrejylland. RAK = Rigsarkivet, København.

1. I det følgende er den oprindelige tekst og tegnsætning i kilderne søgt normaliseret til nutidig form.
2. Magne Juhl: Jordemodereksamen i København til 1920. En transskribering af jordemodereksamensprotokollen fra 1739 til 1920 med tilføjelse om nogle jordemødre og en kort oversigt over antallet med mere. Forventes trykt som bog.
3. Den Kongelige Fødsels- og Plejestiftelse. Ansøgninger om optagelse som lærødre (1787-1911) 224-229, 1860-1862, RAK.
4. B 050. Randers byfogedarkiv, 192. Domprotokol 1857-61, s. 404, RAV.
5. B 050. Randers byfoged, domprotokol A, borgerlige sager 1867-72, RAV.
6. Magne Juhl: Madam Jæger og den sorte hund samt lidt om de øvrige jordemødre i Hammershøj. *Tjele på langs*, 2016 (i trykken).
7. Se note 2.
8. Viborg Sygehus. Patientjournaler 1881-1953, RAK.
9. Viborg Sygehus. Patientjournal 1888, under nr. 532, RAK.
10. Magne Juhl: Den store gave til Viborg Sygehus. En privatpersons rundhændede støtte til hospitalsbyggeri i Viborg 1888, *Viborgbogen 2013*, s. 55-64.

11. B149. Viborg Lægedistrikt, 49. Protokol om jordemødre, apotekere etc. 1884-1910, RAK.
12. Samme.
13. Edv. Gotfredsen: *Medicinens historie*, tredje udgave, 1973, s. 389.
14. B149. Viborg Lægedistrikt, 233+234+235+235A. Protokol for 17. jordemoderdistrikt (Vium), RAV.
15. Henning Ringgaard Lauridsen: Sikker på øjet, sikker på hånden. Stiftsfysikus P.W. Heiberg – kirurgisk pionér og grundlægger af det moderne sygehus i Viborg, *Viborgbogen 2007*, s. 16–29.

Magne Juhl. Født 1947 i Jernved i Ribe Amt. Lægevidenskabelig embedseksamen 1975 og ansættelse som overlæge i Viborg fra 1975 til 2013. Foruden lægevidenskabelige arbejder, herunder licentiatafhandling, er publiceret en række artikler og holdt foredrag om lokal-, slægts- og medicinhistoriske emner. En fortegnelse kan ses på www.viborgslaegt.dk under forfatterens navn. Adresse: Rævehøjen 2, 8800 Viborg.

Dyrlæge Ole Pedersen Pyndt – gedeavl og folkesundhed, to sider af samme hjertesag

Torsdag 27. juni 1935 døde dyrlæge Ole Pedersen Pyndt (1854-1935), Viborg, efter få dages sygeleje. Dyrlæge Pyndt blev i landbrugskredse kendt for sin dedikerede og livslange indsats for gedeavlen i Danmark. Langt mindre kendt er det, at »gedesagen« for Pyndt i høj grad handlede om at fremme sundhed og trivsel særligt blandt børnene i den fattigste del af befolkningen og ikke mindst bekæmpe tuberkulose, en sygdom, der i 1880'erne tegnede sig for cirka 1/7 af samtlige dødsfald mellem 5 og 45 år.¹ Sygdommen ramte særlig hårdt i den fattigste del af befolkningen. Især mindre børn var udsat for smitten gennem upasteuriseret komælk. Nogle kom sig, men mange gjorde ikke.

Pyndt indså, at gedemælk potentielt kunne være med til at holde tuberkulosen fra døren i mange fattige hjem. Men det ville kræve et systematisk avlsarbejde for det sølle dyr, der ikke blev regnet for noget særligt. For imens landbruget i den sidste tredjedel af 1800-tallet havde iværksat et målrettet forsøgs- og avlsarbejde blandt gårdens øvrige husdyr, tog ingen sig af gederne.

Kvægbønderne lo lidt i krogen, og Ole Pyndt mødte de første år en del modstand, når han i landmandsforsamlinger fremførte sine idéer. Men taknemmeligheden voksede støt i den fattigste del af landbefolkningen, og stadig flere måtte erkende, at Pyndt havde fat i noget vigtigt.

Ole Pyndts arbejde for »gedesagen« har ganske givet fremmet sundheden hos de gedeejer-familier, der ikke havde råd til at købe tilstrækkelige mængder af frisk, smittefri komælk.

Barndom og opvækst

Ole Pedersen Pyndt kom til verden 14. september 1854 i Stubberup på Falster. Han var næstældste søn af gårdejer Peder Olsen Pyndt (1823-1912) og Maren Hansdatter (1830-1867). Han havde tre brødre og tre søstre, hvoraf den ene, Ane døde syv år gammel.

Som 22-årig satte Ole Pyndt sig for at nedskrive sine erindringer. I et enkelt og jordbundet sprog fortæller han om sine forældre, sin barndom og opvækst.

Om faderen, Peder Olsen Pyndt, fortæller Ole Pyndt, at han var en »middelstor mand med kraftige lemmer, et alvorligt ansigt og smukke blaa øjne«. ² I sin ungdom tjente faderen som karl på Falster. Han måtte tidligt ud blandt fremmede, da han blot tre år gammel mistede sine forældre.

22 år gammel blev Oles fader indkaldt til militæret, og som infanterist tilbragte han nogle år i København. Da 1. Slesvigske Krig brød ud i 1848, blev han atter indkaldt. ³

Efter krigen giftede Peder sig med Maren Hansdatter og købte i 1850 Risbrogård i Stubberup på Falster med tilhørende jord på cirka 70 tønder land. Peder var den første ejer af gården, idet han erhvervede den fra fæste under hovedgården Kirstineberg. ⁴ Gården var i en dårlig forfatning, men med hårdt arbejde og gode landmandsevner lykkedes det efterhånden Peder at skabe en god bedrift. De gamle bygninger nedrev han efterhånden, som han fik bygget nye, og efter nogle år så gården ret indbydende ud, som Ole Pyndt udtrykte det i sine erindringer. Med tiden opnåede faderen desuden en pæn anseelse i sognet, beklædte flere kommunale tillidserhverv og var i en årrække medlem af sognerådet. I 1876 betegnede Ole Pyndt ham som: »En særdeles velhavende mand«. ⁵

Moderens triste skæbne

Ole Pyndts moder Maren fødte otte børn, hvoraf to døde som spæde. ⁶ I sine erindringer fortæller Ole Pyndt om hendes triste skæbne:

Maren var i sin ungdom et rask og muntert menneske. Godt 30 aar gammel blev hun angrebet af en brystsygdom. Ondet tiltog mere og mere, og endelig saa hun sig nødsaget til at holde sengen. Lægerne udtalte bestandig haab om helbredelse, og moderen troede i lang tid selv derpaa, men da sygdommen i

stedet for at formildes forværredes stadig, anede hun, at hun snart skulde forlade os. Endelig opgav lægen ogsaa haabet, og hans formaal gik kun ud paa at lindre hendes smerter.⁷

Ole Pyndt fortæller videre:

Jeg var nu 13 aar gammel, og jeg følte fuldt ud, hvor ulykkelig vi alle vilde blive, dersom moder døde. Lægen ordinerede moskus, og man havde fortalt, at naar en patient fik dette medicament, da skulde han enten dø inden 24 timer eller ogsaa blive fuldstændig rask igen. Jeg husker, hvor sørgmodig jeg var den følgende nat, jeg sov intet, men græd uafbrudt og bad Gud inderligt om, at moder maatte leve.⁸

Næste dag var moderen endnu i live, og Ole Pyndt beskrev, hvordan dette Guds under satte sig som et håb og en lykkefølelse i ham:

Da de 24 timer var gaaede, og moder levede, var jeg lykkelig og takkede Gud for hans kærlighed. Jeg troede paa den virkning, som man havde indbildt mig, at moskus besad.⁹

Man fornemmer i ordene det troskyldige barns tro på underet. Men håbet varede kun kort:

Min glæde skulde snart blive til graad, thi 2 dage efter hensov min moder blidt og roligt med faders haand i sin. De største af os børn stod med fader ved hendes dødsleje. De sidste ord hun sagde var: »Giv den stakkels gamle Anders Knudsen et helt brød og noget smør, naar han første gang kommer igjen». Derpaa rakte hun fader haanden, saa kærligt paa os alle og fremstammede et næppe hørligt »Farvel« og sov derpaa hen. En tid stod vi alle grædende ved den kjæres lig.¹⁰

Ole Pyndts moder blev 36 år.

En særlig plads i hjertet

I Ole Pyndts skildring af moderen lægger han vægt på hendes gode hjerte. Han fortæller, at hun var god imod egnens fattige og dagligt uddelte mad til fattiglemmer, når de bankede på døren; og man fornemmer ty-

deligt den særlige plads, hun havde i hans hjerte.¹¹ Moderens død af en brystsygdom, formentlig tuberkulose, satte sig som et tungt savn hos den 13-årige Ole, og tanken ligger lige for: At den senere kamp mod sygdommen gennem et energisk og nærmest passioneret arbejde for »gedesagen« gav mening for ham på et dybere, eksistentielt niveau.

Moderens død indvarslede en sørgelig tid i familien. Oles fader var tynget af hjertesorg og fældede ofte tårer, men han bestræbte sig på at bære sorgen i stilhed. For sådan gjorde man, og desto mere ondt gjorde det på Ole ofte at se faderen sidde med hånden under kinden med et sorgfuldt ansigt.¹²

Året efter moderens død giftede faderen sig med Ole Pyndts gudmoder, Maren Kirstine Rasmussen. I det gamle landbosamfund havde valget af ægtefælle ikke nødvendigvis noget med forelskelse at gøre. Driften af en gård krævede både mand og kone. Derfor giftede enker og enkemænd sig så hurtigt som muligt.¹³ Maren vandt hurtigt sine stedbørns kærlighed med sit kærlige væsen og sin gode forstand. »Et stort held for hele familien«, fortæller Ole Pyndt i sine erindringer.¹⁴

Den fremtidige beskæftigelse

Ole Pedersen Pyndt voksede op i et traditionsbestemt landbosamfund. Familiemønsteret var patriarkalsk. Gårdejeren var endnu i 1850'erne familiens overhoved i enhver henseende. Han alene havde myndighed over børnene. Derfor var det også forventeligt, at Peder Pyndt som en ansvarlig fader, lagde planer for sin næstældste søns fremtidige beskæftigelse. I sine erindringer fortæller Ole, at faderen havde besluttet, at han skulle være »avlsforvalter« og måske »siden bryde sig vej som forpagter af en eller anden større landejendom, gerne en større avlsgård«.

Min fader talte ofte om, at jeg skulde lære landvæsenet rigtig tilgavns, han fortalte mig, at naar jeg blev fuldvoksen skulde jeg først paa landbobøjskole dernæst skulde jeg hen paa en større avlsgaard, og derefter skulde jeg være avlsforvalter.¹⁵

Faderen opdagede imidlertid snart, at Ole ikke havde lyst til at gå i hans fodspor. Det bekymrede ham, for med sit gode eksempel havde han jo vist, at livet som gårdmand kunne være »en særdeles behagelig og indbringende stilling«.¹⁶

Gunstige vilkår for landbruget

Peder Pyndts erfaring som gårdmand lå helt i tråd med tiden. I midten af 1800-tallet havde gårdmændene efterhånden udviklet sig til en magtfuld middelklasse i landbosamfundet.¹⁷ Befolkningstallet i Europa blev omtrent fordoblet i løbet af 1800-tallet. Især i Storbritannien var befolkningstilvæksten høj, og efter at England i 1849 havde ophævet sin beskyttelsestold, blev øen den største aftager af dansk korn. I Danmark steg befolkningstallet fra godt 1,2 millioner i 1834 til godt 1,6 millioner i 1860.¹⁸ Flere munde betød en voksende efterspørgsel efter de varer, det danske landbrug kunne producere. I tiden fra 1830'erne frem til 1870 voksede kornproduktionen med omkring 60 procent, og værdien af produktionen blev tredoblet i perioden. De gunstige vilkår toppede i årene 1850 til 1857,¹⁹ netop de første syv år efter at Oles fader havde købt sin gård.

Men selv om mange bønder tjente pænt, var fremtidsudsigterne ikke de bedste for landbougdommen. Det blev vanskeligere for unge mænd som Ole at »få foden under eget bord«. Tidligere kunne godserne gennem det gamle fæstesystem i et vist omfang regulere, at sognets unge fik deres egen bedrift. Sådan havde Ole Pyndts fader erhvervet sin gård.²⁰ Men efterhånden som fæstegårdene gik over til selveje, blev muligheden for jordfordeling mindre.²¹ Dertil kom, at de stigende kornpriser fik bønderne til at beholde deres jord. Den høje befolkningstilvækst gjorde hver årgang af bonde- og husmandsbørn større. Derfor havde godsejere og gårdmænd ingen problemer med at få billig arbejdskraft.

Om disse samfundstendenser mere eller mindre bevidst spillede ind på Ole Pyndts ulyst til at blive gårdmand som sin fader, ved vi ikke. I sine erindringer konstaterede han blot, at han ikke brød sig om landbrugsarbejdet.²² Men udviklingen bevirkede under alle omstændigheder, at mulighederne i landbruget for en ung mand som Ole Pyndt blev begrænset.

»Den studerende vej«

Selv om faderen gerne så sin søn beskæftiget i landbruget, var han trods alt åben overfor at lade Ole vælge en mere boglig næringsvej. Præst og skolelærer lå lige for, og såvel den lokale præst som skolelæreren kom jævnligt på besøg på gården i Stubberup. Her foreslog de begge at lade

ham fortsætte ad »den studerende vej« enten som præst eller skolelærer. Hans fader gik ikke imod forslagene, men gjorde heller ikke nogen stor indsats for at hjælpe sønnen på vej: »Han antog, at naar jeg først blev konfirmeret vilde min læselyst svinde bort og interessen for avlsvæsen komme i stedet.²³

Men Ole Pynnds læselyst svandt ikke bort. Tværtimod voksede lysten til at læse med alderen. Lektierne i skolen var ikke nok. Derfor gjorde det stor lykke, da han fik faderen til at låne bøger til sig i sognebiblioteket. Han læste tidens drengelitteratur: Ingemanns historiske romaner og hans roman *Landsbybørnene*.²⁴ Ole har sikkert kunnet spejle sig i bogens handling om den forældreløse Anton, der rejser til hovedstaden, hvor han møder en professor, der også er musiker. Professoren ser Antons talenter og tilbyder ham undervisning i musik.

Ole opsøgte i 11 års-alderen en skomager, Rasmus Christensen, der tillige var musiker. Som professoren i Ingemanns roman tilbød skomageren ham undervisning i violinspil. Ole øvede tidligt og sent fjernt fra alle i huset. Snart spillede han »Kragelunds Vals« og andre melodier. Den på dette tidspunkt 12-årige Ole fik endda overtalt sin fader til at købe sig en ny violin. Ikke en professor, men dog en »musikdirektør«, der boede på egnen, blev nu Oles violinlærer.²⁵ Han fortalte drengen, at han havde talent for musikken, og der var en kort tid tale om, at han måske skulle blive musiker.²⁶

Ole levede sig i det hele taget ind i historiernes univers og blev let berørt af litteraturens skæbner. Han nævner eksempelvis i sine erindringer en fortælling med titlen *Taterkvinden*. Han husker ikke forfatteren, men skriver, at historien bevægede ham meget, og at han »fældte mange taarer under læsningen af den«.²⁷ I 1865, da Ole var 11 år gammel, bragte den lokale avis, *Stubbekjøbing Avis*, som føljeton en roman netop med titlen *Taterkvinden*, skrevet af den norske forfatter Johan Storm Wang. Det kan meget vel tænkes, at Ole læste fortællingen i sin faders avis.

En drømmer

Ole var nok også det, nogen ville kalde en drømmer. En lille afsides beliggende skov nær gårdens marker var blandt hans yndlingssteder. Her tilbragte han ofte flere timer af dagen, liggende i blødt græs med sanserne rettet mod naturens dufte og lyde: »trærnes svajende grene« og

»kragernes skrig blandet med sangfuglenes melodiske toner«.28 Her var der plads til uforstyrret at drømme.

Også når Ole som dreng gik på marken bag hestene, hengav han sig ofte til drømmerier:

*Jeg maatte ofte kjøre hestene for min faders terskemaskine, og naar jeg da der gik bag efter hestene med tømmen kastet over armen og hænderne i lommen, kunde jeg ganske hengive mig til drømmerier. Jeg saa mig da i en smuk fremtid som en stor mand, kjendt i en vid kreds, undertiden synes det mig, som om jeg var i besiddelse af en stor prægtig landejendom, havde en kone, som jeg tilbad og smukke børn. Til andre tider var jeg en berømt mand, en stor videnskabsmand, hædret med titler og ordener. Jeg saa mig som rejsende i fremmede lande, hvor alle kappedes om, at bevise mig deres hyldest.*29

Barndommens luftkasteller, javist, men også i flere henseender på underfundig vis nær virkeligheden i en fremtid, der endnu lå som ukendt land foran den unge Ole Pyndt.

Beskrivelsen af moderens død, ordene om hendes omsorg for sognets fattige, overvejelserne om en boglig, humanistisk uddannelse, musikken, bøgerne og drømmene efterlader alt sammen et indtryk af en tænksom og følsom dreng.

Soldatertiden i Hald

Da tiden kom, og Ole Pyndt skulle vælge sin fremtidige beskæftigelse, blev det hverken som landmand eller skolelærer. I stedet valgte han at blive dyrlæge, en beskæftigelse, der havde noget fra begge verdener. Efter endt uddannelse i 1879 rejste han til Hald ved Viborg for at aftjene sin værnepligt som underdyrlæge i soldaterlejren ved Hald. Dyrlægekorpsets chef tildelte ham tilsynet med alle hestene i fodfolkslejren samt i ordonnansafdelingen. Det blev ikke noget anstrengende arbejde og drejede sig mest om småting som gnavesår efter sadeltryk og halte heste. Han fortæller i et senere tilbageblik, at han vistnok aldrig havde haft så lidt at lave som i sin lejrtilid i Hald. Heldigvis fandtes der i lejren et bibliotek, og her blev han en flittig gæst: »Aldrig har jeg læst saa mange romaner«.

I Haldlejren mødte Ole Pyndt dyrlæge Carstensen fra Viborg.³⁰ Et bekendtskab, der skulle få afgørende betydning for hans fremtidige virke og livsforløb.

I årene 1868 til 1880 samledes hver sommer omkring 10.000 soldater for i 45 dage at holde øvelser ved herregården Hald. De menige soldater fik middagsmad fra hærens feltkøkken, men de skulle selv sørge for de øvrige måltider. Derfor havde de lokale landbokoner en god afsætning af deres madvarer på lejrens markedspladser. Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Mødet med Louise

Efter aftjent værnepligt rejste Ole Pyndt til Sjælland, hvor han det næste halvandet år praktiserede på Kappelvegård nær Tåstrup. I sin fritid kom han ofte på visit hos ejeren af den nærliggende Thorslundegård, Peter Nielsen. Her mødte han gårdejerens søster, frøken Louise Augusta Angelica Nielsen, datter af justitsråd, landstingsmand og sognerådsformand i Gentofte Vilhelm Nielsen og hans hustru Karen Kirstine Hansen.³¹ Amors pil ramte Ole Pyndt lige midt i hjertet. I en række breve fra sommeren 1881 betroede han frøken Louise sin berusende forelskelse.

Brevene er blandt de første kilder, der viser, at valget af ægtefælle mere og mere var blevet et spørgsmål om kærlighed og forelskelse i gårdmandsstanden. Frem til slutningen af 1870'erne var valget af partner oftere forældrenes valg end de unges. Den unge piges evner i husholdningen var væsentligere end følelser, og det var vigtigt for gårdejeren, at ejendommen forblev intakt. Det kunne blandt andet sikres ved, at man fandt et passende parti til sine børn.³²

Brevene efterlader indtrykket af en ung mand, der formåede at sætte ord på sine stærke følelser, og som besad et mod til at risikere sig selv og

vide sin sårbarhed over for en ung og uden tvivl betagende kvinde. 11. juli 1881 skrev Ole Pyndt således til Louise:

Min Begejstring til Dem er maaske lidt paafuldende, men den er ærlig og sanddru. Gid vi havde lejlighed til at lære hinanden ret at kende... Overvej alvorligt... jeg skal stedse gjøre alt for at De ikke skal fortryde at have valgt mig til deres livsledsager... De er min første sande kærlighed.³³

De følgende dage ventede han med længsel og i spænding på Louises svar. Efter fem dage var svaret endnu ikke kommet. Han greb pennen og skrev igen til Louise:

Flere dage er nu hengaaende siden jeg vovede at lægge min fremtidskabne i Deres haand. Med stor længsel har jeg i de sidste dage ventet paa brev fra Dem, men min længsel staar endnu uopfyldt. Tilgiv mig, at jeg nu igjen skriver til Dem... første gang, jeg saa Dem, gjorde De et ejendommeligt indtryk paa mig, og dette indtryk blev stærkere og stærkere for hver gang, jeg senere var saa lykkelig at være sammen med Dem. Jeg vidste ikke at bestemme den følelse, der opfyldte mig, men da jeg under Deres sidste ophold hos deres broder i Thorslunde fik Lejlighed til hyppigt at se Dem og tale med Dem, gik det op for mig, at det var en dyb og ren kjærlighedstilbøjelighed, jeg havde for Dem.³⁴

Ole Pedersen Pyndt. Privat foto.

Louise Augusta Angelica Nielsen. Privat foto.

Han sluttede brevet med at gentage sit ønske om at ægte Louise: »I gode og onde dage vil jeg være lykkelig ved at være Deres tro ledsager og sande ven«³⁵.

Endelig kom svaret, som han så utålmodigt havde ventet på. Louise gengældte hans varme følelser. Han skrev straks tilbage, nu i du-form:

*Min Louise, Mit højeste ønske er opfyldt. Jeg er lykkelig, meget lykkelig. Jeg takker Gud derfor og Dig. Jeg tør nu kalde Dig min; altid vil jeg blive Din. modgang og gjenvordigheder vil jeg overvinde naar jeg har Dig ved min side.*³⁶

En fremtid i Viborg?

Nu meldte spørgsmålet om fremtiden sig. Efter at have udtrykt sin store lykke skrev Ole Pyndt i brevet: »Hvor kunde Du ønske at have Dit fremtidige hjem. Du vil maaske nok helst være i nærheden af Dine forældre og søskende. Det er meget rimeligt, at Du ønsker det saaledes«.³⁷

Men han var udmærket klar over, at det kunne blive vanskeligt at finde en dyrlægepraksis på egnen. Som dyrlæge måtte han være indstillet på at slå sig ned der, hvor muligheden bød sig til. I brevet til Louise lagde han uden omsvøb kortene på bordet:

*Hvis det nu ikke let kan lykkes mig at finde et saadant hjem for Dig, der tilfredsstillter mig, vil Du da have noget imod at rejse til en anden egn? Hvis jeg kunde finde et ret godt hjem f. ex. i Jylland, vilde Du da være afgjort imod at modtage det?*³⁸

Tre dage senere bragte Ole Pyndt igen emnet på bane i et brev til Louise: »Din broder synes, jeg skulde se at blive forpagter. Jeg er ganske vist ikke egentlig landmand, men man kunde vel nok sætte sig ind deri«.³⁹ Ord, der ikke må have været lette at få ned på papiret for ham, der hele sin opvækst havde søgt væk fra en levevej som landmand.

I det samme brev fortæller Ole Pyndt, at når Louise næste gang kommer på besøg hos sin broder på Thorslundegård, har han noget vigtigt, han vil fortælle hende. Tvivlen om, hvad der skal ske, er nu fraværende i formuleringerne: »Jeg vil i forening med dig træffe bestemmelse om mit fremtidige hjem, om jeg skal beholde mit gamle eller vælge et nyt. Gode hjem kunne findes mange steder«.⁴⁰ Forklaringen på, at han kun-

ne meddele, at de allerede ved næste møde skulle beslutte, hvor deres fremtidige hjem skulle ligge, kan være en henvendelse fra dyrlæge Carstensen i Viborg. Vi ved, at han tilbød Ole Pyndt at overtage sin praksis netop omkring dette tidspunkt i 1881. Så måske var dét den vigtige ting, som han ville fortælle – at han havde fået et tilbud om at overtage Carstensens dyrlægepraksis.

Dagliglivet i Viborg

Ole Pyndt og Louise giftede sig året efter og flyttede til Viborg, ind i dyrlæge Carstensen lejlighed på Hjultorvet i Viborg. Fem år senere flyttede familien ind i Gravene nr. 23, en ejendom, han havde købt for 8.500 kr.⁴¹ Huset var oprindeligt et lavt byhus, men han fik senere bygget en ekstra etage på.

Ole Pyndt bestred ved siden af sin praksis også en stilling som dyrlæge ved Viborg Andelslagteri, et arbejde, han havde frem til 1925. Desuden arbejdede han som kontrollør ved byens kommunale kødkon-

Gravene nr. 23. Fra 1909 naboejendom til Viborg Teater. Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

trol frem til 1907. Sideløbende bestred han gennem årene en række tilidshverv. Han blev formand for Tyendespareforeningen i Viborg, Viborg Soldaterhjem og Viborg Grundejerforening samt medlem af bestyrelsen for Viborg Bank.⁴²

I Viborg var der omkring år 1900 cirka 125 familier, hvor husstandsoverhovedet årligt tjente mere end 4.000 kr. Det var familier, hvor økonomiske restriktioner ikke var nødvendige i hverdagen. Man levede i vid udstrækning et behageligt liv, både boligmæssigt og selskabeligt.⁴³ Til dette borgerskab hørte familien Pyndt. Ole Pyndt havde ifølge skattebogen en anslået indtægt i 1901 på 5.800 kr. og lå dermed som nummer 35 af de personer, der havde den største anslåede indtjening i byen.⁴⁴

Louise og Ole Pyndt deltog aktivt i det borgerlige Viborgs selskabelige liv fra 1880'erne og frem til midten af 1930'erne. De halvvoxsne børn og deres forældre læste bøger, gik i teateret, på konditori og i biografen Fotorama. Familiefester blev gerne holdt på Preislers Hotel, der

*Børnene fra venstre:
Gudrun, Inger, Ellen og
Gerda i stadsøjlet før de
skal til bal på Preislers
Hotel. Privat foto.*

*Ole og Louise Pyndt
med børnene: Knud,
Holger og Karen Mar-
grethe, der døde 1 år
gammel af tuberkulose.
Privat foto.*

blev regnet for det mest fornemme hotel i byen. Det hændte også, at de kom i den selskabelige forening Viborg Klub, ofte bare kaldt for »klubben«, og Louise spillede jævnligt l'hombre med »damerne«, som hun kaldte dem. Til bekendtskabskredsen hørte borgerlige personer som apoteker Rahbek, kaptajn Danielsen, købmand Rosenstrand, købmand Schram og bagermester Kofoed. Med i kredsen hørte også hofjægermester Christopher Krabbe (1833-1913) på Hald Hovedgård og baron Petersdorf på herregården Sødal.⁴⁵

Mens Ole Pyndt havde travlt med sit udadvendte arbejde, tog Louise sig godt af hjemmet og børnene. I de mange breve, som Louise sendte til sine børn, efter at de var flyttet hjemmefra, fremstår hun som en kærlig og omsorgsfuld moder, der involverede sig aktivt i sine børns hverdag, deres glæder og problemer. Hun gav dem gode råd, opmuntrede dem og bekymrede sig, når de var syge. Der var også plads til skrivi om hverdagslivets mange gøremål som udveksling af kageop-

skrifter, indkøb af kjoler, juleforberedelser samt små beretninger om, hvordan det stod til i bekendtskabskredsen.

Louise Pyndt engagerede sig, som det var normalt blandt borgerskabets kvinder, også i filantropisk arbejde. Gennem årene lagde hun en stor arbejdsindsats som bestyrelsesmedlem for Viborg Børneasyls Damekomité samt som tilsynsførende for Plejehjemsforeningen.

Ole Pyndt og Louise fik seks børn: Knud, Holger, Gudrun, Inger, Ellen og Gerda. De mistede desuden i årene 1889 og 1890 to piger, der begge døde som spædbørn, den ene af tuberkulose.⁴⁶

Viborg Amts Landøkonomiske Forening

Ole Pyndt engagerede sig fra begyndelsen i det landbofaglige arbejde på sin nye hjemegn. Det medførte, at han inden længe deltog aktivt i arbejde for Viborg Amts Landøkonomiske Forening (V.A.L.F.).

En af landboforeningens aktiviteter var at arrangere dyrskuer. Foruden centralskuet i Viborg var der omkring år 1900 lokalskuer i Skals, Højslev, Løvskal og Bjerringbro. Ud over dyrskuerne tog foreningen sig af en række opgaver, der havde til hensigt at fremme den landbrugsfaglige udvikling hos medlemmerne. I V.A.L.F. handlede det omkring år 1900 primært om støtte til hedeopdyrkere, oprettelse af avlscentre for svin, får og geder, præmiering af husmandslodder, udgivelse af medlemsblad og foredrag dels ved generalforsamlingerne hvert forår og efterår, dels ude i kredsen, hvor Ole Pyndt var en hyppig gæst. Han fungerede desuden som foreningens konsulent i svine-, fåre- og gedeavl fra 1901 til 1914. Hans arbejde her satte sig spor i oprettelsen af flere svine- og fåreavlsforeninger samt i stambogsføring for får, der på Pyndts initiativ blev taget op i 1907 af Foreningen af Jyske Landboforeninger.⁴⁷ Han fik også tid til at skrive to landbrugsfaglige bøger: *Vore husdyrs fødselspleje* fra 1888 og *Hestens beslag og beskæring af kvægets klove* fra 1901.

I 1884 begyndte landboforeningen at udgive et medlemsblad, der med Ole Pyndt som redaktør blev trykt hos bogtrykker Backhausen i Viborg. Bladet udkom til medlemmerne en gang om ugen, hver gang med nye emner og perspektiver på aktuelle landbrugsfaglige problemstillinger. Ole Pyndt skrev sine bidrag til bladet, når der var en ledig stund i pauserne på slagteriet, og han sad jævnlige i hjemmet og arbejdede til langt ud på natten. I 1909 fik han den kendte forstander for

Landbrugsskolen Henrik Hauch som medredaktør. Først i 1913 stoppede Ole Pyndt det redaktionelle arbejde med bladet efter mere end 19 års virke.⁴⁸

Asmild Kloster Landbrugsskole

Da tankerne om at etablere en landbrugsskole ved Viborg opstod i slutningen af 1800-tallet, engagerede Ole Pyndt sig snart i arbejdet med at føre planerne ud i livet.⁴⁹ I V.A.L.F.s bestyrelse blev emnet sat på dagsordenen, særligt efter at Rigsdagen i 1902 havde stillet et favorabelt lån til rådighed til oprettelse af to husmandsskoler, en for øerne og en for Jylland.

Efter at Viborg Byråd i 1906 havde købt Asmildkloster Hovedgård, begyndte tankerne at få substans. 17. november samme år afholdt V.A.L.F.s bestyrelse et møde om sagen, hvor det blev besluttet at overlade det til jægermester Krabbe og dyrlæge Pyndt at undersøge mulighederne for opførelsen af en landbrugsskole ved Viborg. De to må have

Det var et flot syn, der mødte gæsterne, der den sidste dag i oktober 1908 strømmede op mod toppen af klosterbakken til indvielsen af Asmildkloster Landbrugsskole. Den knap færdiggjorte bygning lå med sine røde mure og hvidtede gesimser smukt tilpasset det kuperede terræn. Skolen var tegnet af Ulrik Plesner, der kom fra Vestjylland, hvor egnens enkle byggestil med tætte røde bygninger, bånd og hvidtede gesimser blev hans store inspirationskilde. Foto i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

arbejdet effektivt. Allerede ved landboforeningens generalforsamling en måned senere forelagde Krabbe sagen for medlemmerne. Planen gik ud på at bygge en landbrugsskole på Asmildklosters jord samt at oprette en forsøgsstation i forbindelse med skolen. Krabbe understregede, at det skulle være en skole for hele Midt- og Vestjylland. Generalforsamlingen gav sin fulde opbakning og nedsatte et landbrugsskoleudvalg for at fremme sagen. Udvalget bestod foruden af jægermester Krabbe af hofjægermester Lüttichau, ingeniør West, tre gårdejere samt dyrlæge Pyndt.⁵⁰ Udvalget fandt støtte til planerne hos den nystiftede interesseorganisation »Hedebruget«. Det fremmede også sagen, at Hedeselskabet i 1906 havde flyttet sit hovedkontor fra Århus til Viborg. Viborg Byråd gav skolen økonomisk støtte og dertil fik skolen midler via aktietegning.⁵¹

Indvielsen af Asmildkloster Landbrugsskole fandt sted 31. oktober 1908.

Skolen havde i de første år to faste lærere ud over forstanderen. Dertil kom tre fagkyndige fra Hedeselskabet. Desuden var der tilknyttet seks timelærere, herunder Ole Pyndt, som underviste i husdyrenes sund-

Dyrlægeparret Louise og Ole Pyndt (midt i billedet) tog i juni 1911 imod et større hold af russiske landbrugsforskere. Tre lokale kvinder virkede som tolke. Privat foto.

hedspleje.⁵² Under årlige besøg af russiske landbrugskandidater før og efter første verdenskrig stod han for planlægningen og organiseringen af deres ophold på Viborgegnen. Han blev, som en anerkendelse af indsatsen, dekoreret med den polsk-russiske Sankt Stanislaus-orden af 3. klasse.⁵³

En bedre trivsel, men hvordan?

I 1880'erne var der stadig langt mellem dyrlægerne i landdistrikterne. I Viborg havde Ole Pyndt en enkelt kollega, dyrlæge Lorentzen. Tilsammen dækkede de et stort opland. Ole Pyndt praktiserede for sit vedkommende i hele 27 sogne. Han spændte hesten foran sin gig og kørte af sted tidligt om morgenen og vendte først hjem om aftenen eller ud på natten. Når han sad der i sin vogn, havde han god tid til at tænke og filosofere som i sin barndom. Det var ikke mindst forholdene i de mange fattige hjem, der optog hans tanker. De elendige forhold, han dagligt så på sine køreture, gjorde indtryk, især mistrivslen blandt børn og unge: »Det er de mange smaa hjem i landet, der har mine tanker. Jeg tænker på hele familien og da navnlig på smaabørnenes sundhed og trivsel«. ⁵⁴ Han begyndte at spekulere på, hvad der kunne gøres for at fremme sundhed og trivsel hos den jævne befolkning og især blandt børnene.

Sundhedstilstanden hos almuen i 1880'erne⁵⁵

Danmark var i 1880'erne et land, hvor store befolkningsgrupper bar mærker af fattigdom og fejlnæring på deres kroppe. Sundhedstilstanden var i vidt omfang socialt betinget. I 1883-84 undersøgte en kommission 25.000 skolebørns højde og vægt. Undersøgelsen viste, at børn af gårdejere i gennemsnit var 2-3 cm højere og vejede 1-2,5 kg mere end børn af husmænd fra den samme skole. Undersøgelsen viste også, at børn i betalingskoler generelt var mindre syge end deres jævnaldrende i gratis-skoler.⁵⁶

Børnedødeligheden var høj. Drengene fra hovedstaden havde en dødelighed på næsten en tredjedel, inden for de første fem leveår i tiåret 1880-89. I købstæderne var det omtrent en fjerdedel og i landdistrikterne cirka en femtedel. Tallet for piger lå lidt lavere.⁵⁷

Spædbørnsdødeligheden var generelt højest i den fattige del af befolkningen, og svingede meget fra egn til egn. I landsognene omkring Viborg døde i midten af 1800-tallet næsten hvert niende spædbarn inden for det første leveår.⁵⁸

Tuberkulose i 1880'erne

De konstitutionelle sygdomme, det vil sige sygdomme, som var afhængige af legemets bygning og modstandskraft, ramte særligt børn og unge. Den farligste var tuberkulosen, som var den lidelse, der var årsag til flest dødsfald i midten af 1880'erne.⁵⁹ Mellem 1885 og 1889 var sygdommen skyld i cirka 13 procent af samtlige dødsfald på landsbasis. Dertil kom et ukendt antal dødsfald, forårsaget af lidelser, hvor tuberkulose må regnes som en medvirkende årsag. Medregnes disse lidelser, medvirkede sygdommen til mindst hvert ottende dødsfald blandt købstadsbefolkningerne i sidste halvdel af 1880'erne. I aldersgruppen 15-35 år var tuberkuloserelaterede lidelser skyld i over 40 procent af samtlige dødsfald.⁶⁰

Tuberkulosen blev ofte kaldt for fattigmandssyge, selv om den i princippet kunne ramme alle befolkningsgrupper. Men utilstrækkelig kost og trange boligforhold betød, at personer i den fattigere del af befolkningen generelt var mere udsat for smitten.

En variant af sygdommen, kirteltuberkulose, ofte kaldet »kirtelsyge«, ramte især under- og fejrlærerede børn i skolealderen. En sammenhæng, der gradvist gik op for lægerne i løbet af 1880'erne. Distriktslæge P. W. Heiberg i Viborg var blandt de første læger, der pegede på sammenhængen, da han i 1880 konstaterede, at kirtelsygen hyppigt optrådte i forbindelse med mangelfuld ernæring.

Tuberkulose i 1890'erne

I 1882 påviste den tyske læge og bakteriolog Robert Koch, at årsagen til tuberkulose, kvægtuberkulose såvel som til kirtelsyge og lungesvindst, var tuberkelbacillen, og at sygdommen intet havde med arv at gøre, men skyldtes smitte. En opdagelse, han modtog Nobelprisen i medicin for i 1905.

I 1890 lykkedes det for Robert Koch at fremstille et glycerinekstrakt

på basis af dræbte tuberkelbakterier. Stoffet, som han kaldte for tuberkulin, opfyldte ikke forventningerne som middel mod kvægtuberkulose, men viste sig derimod at være et effektivt middel til at afsløre, om dyr eller mennesker var smittet med tuberkulose.

Robert Kochs arbejde revolutionerede forståelsen for og bekæmpelsen af infektionssygdomme. Desværre mente han ikke, at mennesker kunne smittes af kvægtuberkulose. Derfor gik der nogle år, inden videnskaben indså, at inficeret komælk var en udbredt smittekilde. Æren for den opdagelse tilkommer den danske kræftforsker og nobelprismodtager Johannes Fibiger (1867-1928), der sammen med professor ved Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole C. O. Jensen (1864-1934) i 1890'erne forskede i forholdet mellem menneske- og kvægtuberkulose. De opdagede, at smitten kunne spredes via tuberkuløse dyr til mennesker, ofte gennem tuberkuløs yverbetændelse.⁶¹

Kvægtuberkulose

Kvægtuberkulose var i 1880'erne en sygdom, der spredte sig hastigt blandt landets kvægbesætninger. I 1886 udsendte professor i veterinærfag ved landbohøjskolen Bernhard Bang (1848-1932) en omfattende forespørgsel til landets cirka 380 praktiserende dyrlæger omhandlende deres erfaringer med kvægtuberkulose. Professoren konkluderede på baggrund af svarene, at kvægtuberkulose havde været en sjælden sygdom i første halvdel af 1800-tallet. Men sygdommen var kommet til landet med den store import af udenlandsk kvæg fra omkring 1850 og frem. I 1880'erne havde sygdommen spredt sig til besætninger over hele landet og var især udbredt i de dele af Jylland, hvor der blev handlet meget med kvæg.

En omfattende bekæmpelse af kvægtuberkulosen blev sat i værk. På grundlag af tuberkuloseloven fra 1898 bevilgede staten økonomisk støtte til tuberkulinprøver og dyrlægehjælp til kvægbønder, som indvilgede i en systematisk rensning af deres besætninger. Endvidere blev det påbudt, at køer med yvertuberkulose skulle aflives mod en delvis erstatning.⁶²

Indsprøjtningerne med tuberkulin gav anledning til bekymringer hos mange kvægbønder, der ikke bare risikerede at gå fallit, men også frygtede, at tuberkulosen skulle ramme dem selv og deres familie. På Viborgegnen var det ofte Ole Pyndt, der gav indsprøjtningerne, og han

havde i den forbindelse en stor opgave med at berolige familierne og forklare kvægejerne, at indsprøjtninger og afspærringer var nødvendige for at få bekæmpet tuberkulosen.⁶³

Komælk – en farlig smittekilde

Den udbredte kvægtuberkulose betød, at upasteuriseret komælk var blevet en farlig smittekilde i 1880'erne og 1890'ernes Danmark. På mejerierne blev mælk fra flere gårde blandet og solgt videre, ofte uden først at være blevet pasteuriseret. Sygdomme som tuberkulose og tyfus kunne derfor på kort tid brede sig til mange familier. Især de mindre børn var sårbare over for smitten.

Først med tuberkuloseloven fra 1898 blev det påbudt mejerierne at pasteurisere al mælk.⁶⁴ Dyrlæger som Ole Pyndt fik travlt med at oplyse om smittefaren især blandt den fattige del af landbefolkningen, og i slutningen af 1890'erne var kendskabet til risikoen ved indtagelse af upasteuriseret komælk almen viden i befolkningen.⁶⁵

I den samme periode kom på markedet en række produkter, der bevirkede, at kunstig ernæring efterhånden ikke længere behøvede at være det rene hasard. En mere udbredt brug af gummisutter til spædbørn uden giftige metalforbindelser begyndte sandsynligvis omkring 1870 i København. I 1878 sikrede Københavns Mælkeforsyning frisk, kontrolleret mælk til dem, der havde råd.

Den tyske kemiker Franz von Soxhlet påviste i midten af 1880'erne, at der var rester af kogødning i selv den bedste mælk. Han mente, at når børn, der fik brystmælk, generelt havde en bedre trivsel end børn, der fik komælk, så var årsagen den, at komælken indeholdt disse skadelige mikroorganismer. Soxhlet fremstillede derfor et apparat til sterilisering af mælk i patteflasker til spædbørn og satte det i produktion. I 1884 kunne *Tidsskrift for Jordemødre* konstatere, at Soxhlets apparat var kommet stærkt i brug i overklassen, mens den ubemidlede befolkning hverken havde tid eller råd til at anvende det. Lægerne anbefalede i stedet lange kogetider af mælken til dem, der ikke havde penge nok til at købe apparatet. Et råd, der førte til en stigning i forekomsten af rachitis og skørbug blandt børn, da kogningen ødelagde mælkens vitaminer.⁶⁶

Det voksende kendskab til faren ved indtagelse af upasteuriseret komælk kombineret med nye produkter til brug ved kunstig ernæring og spædbørnspleje resulterede i et drastisk fald i spædbørnsdødeligheden

blandt de velstillede københavnere fra cirka 19 procent i 1870'erne til omkring 4 procent 1911-15.⁶⁷

Hos den jævne befolkning var situationen en helt anden. Landarbejderen havde hverken råd til Soxhlets apparat eller til at købe den pasteuriserede komælk.⁶⁸

Sundhed og trivsel i den fattige landbefolkning

Ole Pyndt var i perioden næsten dagligt i kontakt med bekymrede kvægbønder, der frygtede tuberkulosen. På sine ture rundt i landsog- og nævne mødte han fattige landarbejderfamilier, der engang havde hentet mælken hos den nærliggende gårdmand gratis eller for en beskedent betaling. Nu leverede gårdmændene ofte al mælken til fælles- og andelsmejerierne. Dertil kom, at risikoen for at blive smittet med tuberkulose gennem upasteuriseret mælk var blevet markant større i takt med at kvægtuberkulosen havde bredt sig ud over landet. Det gjorde alt sammen indtryk på Ole Pyndt, og han gjorde opmærksom på problemerne i talrige artikler og foredrag:

Hvad der var nødvendigt til husholdningen kunde småfolk ofte hente gratis eller i hvert fald for en meget lille betaling. Saa kom imidlertid fælles- og andelsmejerierne, og de forandrede forholdet helt. Man økonomiserede med mælken, og de fleste landmænd forpligtede sig til at levere deres produktion til mejeriet.⁶⁹

Samtidig indså Ole Pyndt dét, ingen før ham rigtig havde fået øje på: at geden kunne gøre meget for at højne sundhed og trivsel i den fattige landbefolkning:

Det er ikke let at få frisk kontrolleret komælk. Derfor er det ofte af enorm betydning, at husmoderen selv kan bjerge dette værdifulde næringsmiddel billigt og friskt ude hos egen ged. Her ligger egentlig kernepunktet i gedeholdet, eller det, der her særligt har betydning for staten og samfundet: omsorgen eller rettere interessen for befolkningens, særlig børnenes ernæringsforhold.⁷⁰

Geden – et middel i kampen mod tuberkulose

Ole Pyndt begyndte at indsamle viden om gedehold og opdagede snart, at der i Danmark ikke fandtes nogen landbrugsfaglig litteratur om emnet. I 1906 mødtes han med Det Kongelige Danske Landhusholdnings-selskabs statskonsulent i husdyrbrug Axel Appel (1858-1926), som i 1890'erne havde haft stor indflydelse på den jyske kvægavl. Appel var netop hjemvendt fra den tyske delstat Sachsen og fortalte Pyndt, at han dér havde set mange fine geder. Det vækkede naturligvis Ole Pyndts interesse. Appel sendte efterfølgende et katalog over dyrene på et stort skue i München til ham. I kataloget fandt han adresserne på to gedea-vlere fra Hessen. Han skrev til tyskerne og spurgte ind til deres viden om gedea-vl. Den ene tysker inviterede ham til gedemarked 2. september 1906 i den lille by Alzey i Rhein Hessen. Han tog imod tilbuddet. På markedet gik han rundt blandt 600 udstillede geder og fik mange brug-bare samtaler med garvede gedehandlere.

I den efterfølgende tid arbejdede Ole Pyndt ihærdigt på at indsamle mere viden om fordele ved gedehold.⁷¹ Han var overbevist om, at frisk mælk fra egen ged kunne få stor betydning for ernæringsforholdene blandt landarbejdere, men det hele afhang af, hvor stor risikoen var for at blive smittet af tuberkulose via den ubehandlede gedemælk.

Tuberkulose via gedemælk?

Igen måtte Ole Pyndt søge efter viden syd for grænsen. I Tyskland blev de fleste geder slagtet på slagtehus, hvor der var kontrol med dyrene. Tallene fra Preussen viste, at der i 1899 var konstateret tuberkulose hos blot 0,41 procent af de slagtede geder. I Sachsen var sygdommen fundet hos 1,2 procent af de slagtede geder i 1907. I en tysk artikel med den senere danske titel *Bidrag til kendskab af tuberkulose hos geden* læste Ole Pyndt, at der var konstateret tuberkulose hos gennemsnitlig 0,7 procent af gederne i Tyskland i 1910, mens sygdommen blev fundet hos cirka 20 procent af de slagtede køer. Han konkluderede, at der ingen grund var til at antage, at procenten for smittede geder skulle være væsentligt højere i Danmark. Yderligere studier i emnet overbeviste ham om, at en ged skulle være alvorligt angrebet af tuberkulose, før mælken kunne smitte, og at det måtte forventes, at dyret i så fald ville blive afivet. Det var derfor, sluttede han, ikke nødvendigt at gøde gedemælk. Derved

blev mælkens gode ernæringsmæssige egenskaber bevaret.⁷² Konsekvensen var svimlende: Indtagelse af gedemælk frem for komælk kunne nedbringe antallet af tuberkulosetilfælde.

Sammenhæng mellem børnedødelighed og mængden af gedemælk

For at underbygge sine undersøgelser begyndte Ole Pyndt at studere sammenhængen mellem børnedødelighed og mængden af tuberkulosefri gedemælk. Han var sikker på, at der var en klar sammenhæng. »Det er en kendsgerning, at børnedødelighed er stor paa steder, hvor man kun har lidt (gede)mælk«, skrev han i sin bog om gedeavl og gedehold fra 1912 og fortsatte herefter med at redegøre for, hvordan børnedødeligheden i Bayern faldt til det halve, efter at myndighederne havde skaffet geder til de uheldigst stillede egne. I bogen fremlagde Ole Pyndt tilsvarende tal for en række andre tyske provinser. Alle steder viste det samme billede sig: Spædbørnsdødeligheden var mindre, jo flere geder der var til stede.

I provinsen Ober-Bayern, hvor der er 11.800 geder, dør der i det første leveår 36 børn af hver 1.000. I provinsen Pfals, hvor der er 52.500 geder, dør der derimod kun 17 børn af hver tusinde i det første leveår. Tallet er noget lignende for de enkelte tyske staters vedkommende. I Sachsen, hvor der kun findes tre geder for hver 100 indbyggere, er der 22 procents dødelighed blandt de spæde Børn. I Hessen, hvor der holdes 11 geder for hver 100 indbyggere, er dødelighedsprocenten 15 procent.

På baggrund af tallene konkluderede Ole Pyndt, at det

overalt i Tyskland er en kendsgerning, at hvor man er fattig på gedemælk, er dødeligheden blandt børn stor. Noget lignende er naturligvis tilfældet her i landet.⁷³

Gedesagen i Danmark

I tiden fra 1880'erne frem til 1914 fandt en udvikling sted i dansk landbrug med hensyn til omlægning, forøgelse og effektivisering af produktionen, som intet sidestykke havde i andre lande i perioden. Den politiske

velvilje over for landbruget var anseelig. Staten støttede udviklingen af plante- og husdyravl, og et større forsøgs- og avlsarbejde omfattende heste, kvæg, svin, får og fjerkræ blev sat i værk i den pågældende periode.⁷⁴

Imens dansk landbrug arbejdede energisk på at fremme kvaliteten af de nævnte husdyrracer, tænkte ingen på geden. De sølle dyr fandt man ofte om sommeren tøjret i grøften og om vinteren stående i en mørk krog i kostalden eller i et udhus. Avlen var planløs, og foderet havde ofte en ringe ernæringsmæssig kvalitet.⁷⁵

Den første gedeavlerforening

Den første, der viste interesse for gederne, var stiftsgartner A.P. Larsen, der i 1883 tog initiativ til oprettelse af landets første gedeavlerforening, Vallø Stifts Gedeavlerforening. Fra Norge og Harzen indførte A.P. Larsen godt hundrede geder, som efterfølgende blev fordelt ud over landet. Året efter blev det første danske gedeskue afholdt i Herfølge. Sammen med lægen B.A. Duurloo udgav gartneren et lille skrift *Om gedehold i Danmark*, 1892, som var den eneste faglitteratur, der eksisterede på dansk, indtil Ole Pyndt udgav sin bog *Gedeavl og gedehold* i 1912. Foreningens aktiviteter blev finansieret af Vallø Stift ved pengebidrag, men omkring år 1900 stoppede bidragene, A.P. Larsen mistede interessen og trak sig tilbage.⁷⁶

En pionerindsats for gedeavlen

Efter Ole Pyndts rejse til gedemarked i Tyskland i 1906 kom der for alvor gang i gedesagen. Gennem V.A.L.F. fik han bevilliget midler fra Landbrugslotteriets overskud samt fra Landbrugsministeriet til indkøb af geder fra Hessen af den såkaldte Saanen-race. Gederne blev efterfølgende solgt til en lav pris til avlscentre og gedeavlere spredt ud over landet. I de følgende år rejste Pyndt flere gange til Tyskland, Schweiz og Norge for at studere gedeavl.⁷⁷

På dyrskuerne begyndte geden nu at dukke op. På Pyndts initiativ indførte V.A.L.F. præmiering af bukke på egnens dyrskuer i 1908. Da De Jyske Landboforeningers populære ungskue kom til Viborg i 1911, lykkedes det for Pyndt at få optaget geden på skuet.⁷⁸ Samtidig begyndte han at rejse rundt til dyrskuer, hvor han ofte var dommer og samtidig benyttede lejligheden til at tale godt for gedesagen.

Kære Pyndt jeg er en Dreng
paa 10 Aar jeg takker dem
dem for deres udmærkede artikel
i Dansk Landbrug om Geder
Kerlig Hilsen
Niels Bang Nikolaisen
Salsnede pr Adelsø

Niels Bang Nikolaisen. 6 år gammel. Sendte dette lille brev og foto til Ole Pyndt i sommeren 1911. Ole Pyndts privatarkiv.

Til medlemmerne i V.A.L.F., på sine besøg hos landmændene, i dagblade og tidsskrifter, i foredrag og fra 1920'erne i radio oplyste Pyndt nu energisk om gedesagen. Han dokumenterede med belæg fra tyske undersøgelser, at gedemælken som ernæringskilde var en fuldgod erstatning for komælken. Gedemælken kunne ikke alene nedbringe antallet af tuberkulosestilfælde, men også bidrage til en forbedret ernæringstilstand hos den fattigste del af landbefolkningen: Gedehold kunne også betale sig rent økonomisk.⁷⁹ Han fremlagde en lang række regnskaber for gedeavlere på Viborgeggen, der alle viste et pænt overskud, og han redegjorde for, hvordan store gedebesætninger i Tyskland og Frankrig var en overskudsforretning. Endelig understregede han det, han kaldte for »Den moralske betydning af gedehold«. At en ged i hjem, hvor man ellers ikke ejede et dyr, kunne blive et lyspunkt i tilværelsen og en kilde til glæde. For mange kunne det højne selvstændighedsfølelsen at have sit eget dyr og ikke være afhængig af andre.⁸⁰

Ole Pyndt var ikke blot en ildsjæl, han var også en fremragende organisator og udviklede konkrete planer for, hvorledes han havde tænkt sig at fremme gedeseagen via oplysende skrifter fordelt ud til alle danske husmandshjem. Geden skulle på dyrskuer, gedeavlsforeninger skulle stiftes, og avlsstationer med stambogsføring skulle oprettes. Som grundlag for arbejdet måtte der opbygges en organisation til gedeavlens fremme omfattende hele landet.⁸¹

Landsudvalget til fremme af gedeavl

Pyndt henvendte sig derfor i 1912 til Landhusholdningsselskabet for at høre, om man var interesseret i at støtte udviklingen af en rationel gedeavl på landsbasis. Selskabets ledelse meddelte, at man gerne ville støtte sagen med selskabets anseelse og et mindre beløb. Endvidere bad man Ole Pyndt foreslå, hvordan avlsarbejdet bedst kunne sættes i værk. Han foreslog, at selskabet i første omgang nedsatte et landsudvalg til fremme af gedeavl. Udvalgets medlemmer skulle udpeges fra »forskellige stæn-

*Ole Pedersen Pyndt.
Privat foto.*

der«, for det var vigtigt for ham, at de mindre landbrugere også var repræsenteret.

Med Ole Pyndt som formand for udvalget oprettedes de følgende år en række avlscentre og gedeavlsforeninger. På foranledning af V.A.L.F. og efter forhandling med statskonsulent Axel Appel besluttede Landhusholdningsselskabet, at Ole Pyndt skulle skrive en bog om rationelt gedehold.⁸² Bogen *Gedeavl og gedehold* udkom i 1912 og kunne købes for et beskedent beløb. Den indeholdt ikke blot den nyeste viden om gedehold og -avl, men også konkrete udregninger af rentabiliteten ved gedehold, anvisninger på stambogsføring og retningslinjer for oprettelse af lokale gedeavlsforeninger. Bogen blev en succes. Den gav på én gang den enkelte gedeejer en solid, faglig viden om gedehold og praktiske anvisninger på alt fra foder, staldforhold, hud- og klovpøje, opdræt, avl og stambogsføring til tegn på sundhed og sygdomme.

Et rationelt avlsarbejde

De efterfølgende år blev geden i stigende grad anerkendt som husdyr, og mange gedeavlere tog fat på et rationelt avlsarbejde. Landboforeningerne begyndte, efter opfordring fra Landsudvalget til Fremme af Gedeavlen, at præmiere geder på dyrskuerne. Avlsforeninger indførte stambogsføring, indkøbte gode avlsdyr fra udlandet og kontrollerede udvalgte geders mælkeydelse med henblik på at udvælge de dyr, der gav den bedste ydelse. I 1916 var der oprettet seks avlscentre og stiftet over 30 gedeavlsforeninger.⁸³ I 1919 sluttede foreningerne sig sammen i De Samvirkende Danske Gedeavlsforeninger. Efter endnu et årti var antallet af gedeavlsforeninger steget til cirka 130, hvoraf godt halvdelen lå i Jylland.⁸⁴ Antallet af geder steg tilsvarende pænt i perioden, som det kan aflæses i nedenstående tabel.

År ⁸⁵	Antal geder i Viborg Amt	Antal geder i hele landet
1893	1.990	25.266
1898	2.040	31.822
1903	2.420	38.984
1914	3.202	40.670
1922	2.807	44.024

Titler og ordner

I 1920 blev arbejdet for gedesagen overgivet til De Samvirkende Danske Gedeavlsforeninger. Landbrugsministeriet udnævnte samtidig dyrlæge Pyndt til statens konsulent i gedeavl. 24. marts samme år blev han udnævnt til Ridder af Dannebrog. I begrundelsen hed det, at han havde gjort sig særligt fortjent ved gennem mange år at arbejde for geder og avlssagen og som konsulent for Danmarks gedeavlsforeninger.⁸⁶ Fire år senere i 1929 udnævnte De Samvirkende Danske Gedeavlsforeninger Pyndt til æresmedlem, alt sammen som en anerkendelse af hans store indsats for den danske gedeavl.⁸⁷

Dette minde rejstes i taknemmelighed

Kort efter Ole Pyndts død i 1935 indsamlede gedeholdere over hele landet midler til et mindesmærke. Mindesmærket blev afsløret ved en højtidelighed på Viborg Kirkegård. Formanden for de samvirkende Gedeavlsforeninger, gartner L. Larsen, holdt mindetalen. Han udtrykte på vegne af landets gedeholdere sin taknemmelighed for Ole Pyndts store indsats for den fattigste del af landbefolkningen:

Ole Pedersen Pyndts gravsted på Viborg Kirkegård. Foto Dan Ersted Møller.

Dyrlæge Ole Pyndt var idealist. Det mærkede vi, naar han kom omkring hos gedeholderne. Pyndt saa, hvilken uendelig stor betydning gedesagen kunde faa i de fattige hjem. Han satte sig denne sag som et livsværk, og han kæmpede for at skabe forstaaelse for den hos befolkningen. Derfor saa gedeholderne op til ham med stor glæde og tak; thi de forstod, hvad hans arbejde betød.

Sekretæren for De Samvirkende Gedeavlsforeninger fortsatte:

Dyrlæge Pyndt var en lykkelig mand. Han kæmpede for at skaffe gedesagen en plads i solen, og han fik held til at løse opgaven.

Blandt tilhørende var Louise Pyndt, hun var dårligt gående og blev derfor kørt hen til graven i en bil, hvorfra hun hørte de smukke minderord.

På underfundig vis gik mange af de drømme i opfyldelse, som Ole Pyndt havde haft, da han i sin barndom gik bag hestene på marken. Han blev en mand, man så op til, og han blev kendt i vide kredse. Han ægtede en kone, som han havde tilbedt i forelskelsens varme lys og fik dejlige børn. Han blev berømmet landet over af talrige gedeholdere for sin pionerindsats, hædret med titler og ordner; og han havde rejst til fremmede lande for at tage viden om gedehold og folkesundhed med sig hjem til gavn for den fattigste del af landbefolkningen og for sit hjemland.

Utrykte kilder

Ole Pedersen Pyndts arkiv i privateje

Pyndt-familien, fotoalbum.

Pyndt, Louise, breve skrevet i årene 1916-1943.

Pyndt, Ole Pedersens erindringer, december 1876, København H. C. Ørstedesvej 61.

Pyndt, Ole Pedersen, breve til Louise Augusta Angelica Nielsen, 11. juli, 16. juli, 19. juli, 23. juli 1881.

Pyndt, Ole Pedersen, scrapbog, en lang række artikler, billeder og breve fra årene 1910-1935.

Ordenskapitlet

Levnedberetningen, O.P. Pyndt, R. 24-3-1920.

Jensen, Ketty Lykke: Slægten-Pyndt og de deri indgiftede slægter, 2006.

Litteratur

Asmildkloster Landbrugsskole 1908-1933, Jubilæumsskrift, 1933.

Björn, Claus m.fl.: *Det danske landbrugs historie*, 3, 1988.

Boje, Per: Befolkningens levevilkår 1850-1940, *Viborgs historie*, 2, 1726-1940, 1999, s. 159-220.

Brorsen, Lisbeth, Kenneth Johansen og Eske Møller: *Landbrugets bygninger 1850-1940*, Kulturstyrelsen, 2002.

Christensen, Jens: Den nye landbokultur, *Det danske landbrugs historie*, 3, 1988.

Danmarks Statistik, Statistisk Aarbog, 1893, 1898, 1903, 1914 og 1922., Tabel: Kreaturholdet i det egentlige Danmarks overøvrighedskredse og paa Færøerne.

Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk, 4. rk., nr. 6., *Dødsårsagerne i Staden Kjøbenhavn, Frederiksberg og provins-kjøbstæderne med de saakaldte fem handelspladser*, 1890.

Duus, Lene Kathrine: *Fakta om gedemælk og gedekød i relation til human ernæring*, Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, Afdeling for råvarekvalitet, 2006.

Falbe-Hansen, V. og Will. Scharling: *Danmarks statistik*, 2, 1887.

Festskrift i anledning af Viborg Amts Landøkonomiske Forenings 75 aars jubileum, 1921.

Jensen, S.P.: Husdyrbruget 1860-1914, *Det danske landbrugs historie*, 3, 1988, s. 313-50.

Jensen, Tine: Det daglige brød var ikke nok. En undersøgelse af landarbejdernes ernæringsforhold og den fysiske påvirkning heraf i Danmark i årtierne omkring 1900, *Arbejderhistorie*, 3/2011.

Landbrugsavisen, Da jyderne tog magten, 21. september 2007.

Lauridsen, Henning Ringgaard m.fl. (red.): *Viborgs historie*, 2, 1726-1940, 1999.

Ligning efter formue og lejlighed i Viborg Kjøbstad for 1901.

Løkke, Anne: *Døden i barndommen – Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920*, 1998.

Milthers, Aksel: Pyndt, Ole Pedersen, *Dansk biografisk leksikon*, 2. udg., 18, 1940, s. 626-28.

Mørch, Søren: *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*, 1982.

Nielsen, Anita Kildebæk: Johannes Fibiger – blandt rotter og rundorme, *Aktuel Naturvidenskab*, 2001/4.

Nørskov, L.: Dyrslægt O. P. Pyndt, *Aarsskrift for Elevforeningen Asmildkloster*, 1935, s. 66-67.

Opffer, Frederik: *Gedesagen i Danmark*, nr. 38, 1930,
 Palleesen, H.J.: Gedeavlens udvikling i Danmark, *Tidsskrift for Gedeavl*, 16. årg.,
 10, oktober 1935.
 Pyndt, Ole Pedersen: *Gedeavl og gedehold*, 1912, anden omarbejdede udgave,
 1919.
 Pyndt, O. P.: Gedeavl og gedehold i Danmark, *Politikens Kronik*, 10. juli 1916.
 Pyndt, Ole Pedersen: Fra min Soldatertid, *Aarskrift for Eleveforeningen Asmild-
 kloster*, 1929.
 Pyndt, O.P., Gedeavlen, i *V.A.L.F.s Medlemsblad*, 11. oktober 1933.
 Skovgaard-Petersen, Vagn: *Danmarks historie*, 5, *Tiden 1814-1864*, 1985.
Statistisk Tabelværk, 4. rk. 7, Vielser, fødsler og dødsfald i aarene 1885-89.
Statistisk Tabelværk, Ny rk. 17, Vielser, fødsler og dødsfald i aarene 1850-1854.
Viborg Amts Landøkonomiske Forenings Medlemsblad, 11. oktober 1933.
Viborg Amts landøkonomiske Forening 1846-1946, 1946.
Viborg Stiftstidende, 7. oktober 1881 og 31. maj, 1886.
 Wulff, H.: *Landbrugslove 1897 og 1898*.
Aarskrift for Eleveforeningen Asmildkloster, 1924, 1925, 1926, 1929 og 1935.

Noter

1. Mørch 1982, s. 20.
2. Pyndt: Erindringer, 9. december 1876, s. 1. Upubliceret.
3. Samme, s. 2.
4. Ketty Lykke Jensen 2006, s. 8.
5. Pyndt: Erindringer, 9. december 1876, s. 3.
6. Pyndt: Erindringer, 9. december 1876, s. 4-5. Fotoalbum, s. 2. samt Ketty Lykke Jensen 2006, s. 8.
7. Pyndt: Erindringer, 9. december 1876, s. 3.
8. Pyndt: Erindringer, 16. december 1876, s. 13.
9. Samme, s. 14.
10. Samme.
11. Pyndt: Erindringer, 9. december 1876, s. 4.
12. Samme, s. 14-15.
13. Christensen 1988, s. 397.
14. Pyndt: Erindringer, 16. december 1876, s.14.
15. Pyndt: Erindringer, 16. december 1876, s. 11.
16. Samme.
17. Skovgaard-Petersen 1985, s. 117.
18. Bjørn 1988, s. 78-80, samt s. Skovgaard-Petersen 1985, s. 68-72 og 265.
19. Brorsen, Johansen og Møller 2002, s. 11.
20. Ketty Lykke Jensen 2006, s. 8.
21. Skovgaard-Petersen 1985, s. 118-119. Se også Falbe-Hansen og Scharling 1887.
 s. 22. Pyndt: Erindringer, 16. december 1876, s. 12.
23. Samme.
24. Pyndt: Erindringer, 10. december 1876, s. 9.
25. Omtales i Pyndt: Erindringer som: »Musikdirektør, nu fuldmægtig Hansen«, sam-
 mesteds.
26. Pyndt: Erindringer, 16. december 1876, s. 12.

27. Pyndt: Erindringer, 10. december 1876, s. 10.
28. Pyndt: Erindringer, 10. december 1876, s. 8-9.
29. Samme, s. 8.
30. Pyndt 1929, s. 64-65.
31. Fotoalbum, s. 1.
32. Christensen 1988, s. 398-99.
33. Brev fra Ole Pyndt til Louise, 11. juli 1881.
34. Brev fra Ole Pyndt til Louise, 16. juli 1881.
35. Samme.
36. Brev, fra Ole Pyndt til Louise, 19. juli, 1881.
37. Brev, fra Ole Pyndt til Louise, 19. juli, 1881.
38. Samme.
39. Brev, fra Ole Pyndt til Louise, 23. juli 1881.
40. Samme.
41. *Viborg Stiftstidende*, 7. oktober 1881, s. 3, og samme, 31. maj 1886, s. 2.
42. Levnedberetningen, Ordenskapitlet, R. 24-3-1920.
43. Boje 1999, s. 174.
44. *Ligning efter formue og lejlighed i Viborg Kjøbstad for 1901*.
45. Familiens dagligliv fremgår af de mange breve skrevet af Louise Pyndt især til den voksne datter lærerinde Ellen Pyndt. Eks. brev, Viborg, 7. februar 1916.
46. Ketty Lykke Jensen 2006. Fotoalbum, s. 2.
47. *Viborg Amts landøkonomiske Forening 1846-1946*, s. 32-51. Milthers 1940.
48. *Festskrift i anledning af V.A.L.F.s 75 aars jubileum*, s. 54.
49. Nørskov 1935, s. 66-67.
50. *Asmildkloster Landbrugsskole 1908-1933. Jubilæumsskrift*, 1933, s. 18.
51. Lauridsen 1999, s. 277.
52. *Asmildkloster Landbrugsskole 1908-1933. Jubilæumsskrift*, s. 41.
53. Levnedberetningen, Ordenskapitlet, R.24-3-1920.
54. Avisudklip i Pyndts udklipssamling, dateret maj 1930.
55. Begrebet *almue* anvendes her i en kulturel todeling: *Almuen* forstået som den jævne befolkning modsat *overklassen* defineret som den bedst uddannede og/eller mest velhavende del af befolkningen. Opdelingen svarer til den, Anne Løkke anvender i *Døden i barndommen*, 1998, s. 328.
56. Mørch 1982, s. 20.
57. Ifølge *Danmarks statistik, Statistisk Tabelværk*, 4. rk., nr. 7, *Vielser, fødsler og dødsfald i årene 1885-89*, s. 24. Tallene er behæftet med en vis usikkerhed.
58. Ifølge *Statistisk Tabelværk*, Ny rk., nr. 17, *Vielser, fødsler og dødsfald i årene 1850-1854*, s. 36-38.
59. Ifølge Falbe-Hansen og Scharling 1885.
60. Ifølge *Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk*, 4. rk., nr. 6., *Dødsårsagerne i Staden Kjøbenhavn, Frederiksberg og provins-kjøbstæderne med de saakaldte fem handelspladser*, 1890.
61. Nielsen 2001, s. 35.
62. Jensen 1988, s. 331.
63. *Festskrift i anledning af V.A.L.F. 75 års jubileum*, 1921, s. 20.
64. Wulff 1897 og 1898. *Tidskrift for Landøkonomi 1899*, s. 525 og 535. Jensen 1988, s. 332. Nielsen 2001, s. 36-37 og Mørch 1982, s. 20.
65. Løkke 1998, s. 288-89.
66. Løkke 1998, s. 288 og 344.
67. Løkke 1998, s. 289 og 458.
68. Løkke 1998, s. 290.

69. Pyndt 1916. Pyndt fremfører problematikken i en række artikler.
70. Pyndt 1912, s. 58.
71. Korrespondance og artikler i Pyndts scrapbog fra dette tidspunkt viser, at han var optaget af at finde belæg for fordele ved gedehold.
72. Samme, s. 51.
73. Pyndt 1912, s. 47.
74. Jensen 1988, s. 326-50.
75. Pallesen 1935.
76. Opffer 1930, s. 30, samt Pyndt 1912, s. 1.
77. Levnedbeskrivelsen, Ordenskapitlet, R. 24-3-1920.
78. *Landbrugsavisen*, Da jyderne tog magten, 21. september 2007, og Milthers 1940.
79. Pyndt 1912, s. 48-49.
80. Pyndt 1912, s. 63.
81. Se eksempelvis en række artikler i O.P. Pyndts scrapbog.
82. Brev til O.P. Pyndt fra Landhusholdningsselskabet, 25. november 1910.
83. Pyndt 1916.
84. *V.A.L.F.s Medlemsblad*, 4. juni 1930, nr. 23.
85. *Danmarks Statistik, Statistisk Aarbog*, 1883, 1898, 1903, 1914 og 1922., Tabel: Kreaturholdet i det egentlige Danmarks overøvrighedskredse og paa Færøerne.
86. Levnedbeskrivelsen, Ordenskapitlet, R. 24-3-1920.
87. Pyndt stod bag oplysning om gedesagen i talrige aviser, blade og i radioen også i sine sidste år. Ref. er et repræsentativt eksempel på kernen i hans budskab. Pyndt 1933, s. 6-7.

Dan Ersted Møller. Født 1967 i Ålborg. Cand. mag. i historie og religionsvidenskab. Museumsinspektør på Viborg Museum, herunder daglig leder af Viborg Lokalhistorisk Arkiv. Fra 1997 til 2000 underviser på en daghøjskole i Århus. Har formidlet Viborgs og egnens historie i artikler, bøger og udstillinger siden 2000. Adresse: Kildevænget 18 B, 8800 Viborg.

Heden som den var og blev – gennem Hedeselskabets mænd

Daniel Bruuns erindringer om den jyske hede og om de venner, der stiftede Hedeselskabet

Det er ikke for de døde jorders skyld, vi er optraadt, men for de levende mennesker, der ogsaa har noget at fordre. Enrico Dalgas.

Det er i år 150 år siden, at Hedeselskabet blev stiftet. I den anledning har Hedeselskabet været genstand for offentlig hyldest, men der har også været stillet spørgsmål til bevæggrundene hos de personer, der fremmede plantningssagen på heden, og været ytret kritik af nogle af selskabets senere projekter (således i citater i *Weekendavisen* 24.-30. juni 2016). Tiden er en anden i dag end for 150 år siden, så for bedre at forstå, hvad der drev udviklingen dengang i midten af og sidst i 1800-tallet, vil denne artikel blandt andet bringe forfatteren Daniel Bruuns barndoms- og ungdoms erindringer om heden og plantningssagen, sådan, som han oplevede den.

Daniel Bruun (1856-1931) var søn af en af Hedeselskabets stiftere, etatsråd Gottlieb Bruun (1825-1901), Asmildkloster, der var formand for selskabets repræsentantskab fra starten i 1866 og til sin død i 1901. Dertil kommer oplysninger om starten på Hedeselskabet, som det fremgår af breve, der blev vekslet mellem de involverede parter, og som Daniel Bruun kom i besiddelse af og kunne anvende som kilde til sin belysning af disse begivenheder i sit erindringsværk fra 1925, *Slægts- og Barndoms minder fra Viborg-egnen*. Disse faktuelle oplysninger vil blive suppleret med fortællingen om familien Bruun og det kulturelle miljø og den kreds af venner, der stod bag oprettelsen af og var medskabere af Hedeselskabet.

Daniel Bruun erindrer:

Hald II. Fra Daniel Bruuns skitsebog. Privateje.

Hvor husker jeg Alheden, som den var engang, og hvor mindes jeg den 13. juni 1867, da jeg, som der står i min tegnebog fra den tid, fik lov at følge min far og hans gode ven Georg Morville ud paa Alheden til Karup. De var begge lige interesserede i hedernes beplantning, og de havde et par aar forinden været med til at stifte »Hedeselskabet« under Dalgas auspecier. De var begge »hjemmefødinge«, men naar det gjaldt heden og hedesagen, havde de et vidt udsyn, ligesom de levende interesserede sig for at frede de historiske minder i Viborgeggen.

Det var en søndag. Lejrtiden var ved at begynde, vi mødte ingeniører, som var i færd med at sætte felttelegrafene op. Vi agede langs Viborg Plantage mod Hald Egeskov, saa gik det ind gennem skoven med rytterlejren til højre og lidt senere forbi fodfolkslejren paa agrene mellem skoven og Hald Hovedgaard, bag hvilken vi saa Hald Sø, bøgeskoven og hedebackerne paa den modsatte Side. Fra egeskoven kørte vi ud paa hederne og passerede Stanghede By. Daubjerg Daas laa som en ensom bakkeø i nordvest, og bag egeskoven skimtedes Finderup. Efter at have passeret Fallesgaarde og siden Frederiks Kirke og Præstegaard var vi paa den aabne hede. Stendalgaard Plantage laa i horisonten til venstre og de gamle tyske kolonisters huse saa vi til højre. Vi passerede Firhuse og kom ind paa Karup Hede. Saa langt øjet rakte, laa Alhedens vidtstrakte, brune, bølgeformede tæppe for os. Forude tegnede Karup Kirke sig som en skinnende hvid plet. Det var vor rejses maal. Endnu en stund, og Karupaaens brede, grønne, frugtbare dal aabnede sig for os. Det var de storartede engvandingsanlæg, som under engmester Feddersens ledelse her blev foretagne af »Hedeselskabet«, som besøget gjaldt.

Asmildkloster 1901.

Hedens mænd

Det var i Daniel Bruuns barneår, at samtalerne på Asmildkloster imellem Enrico Dalgas, Georg Morville og Gottlieb Bruun førte til tanken om at stifte Det Danske Hedeselskab. Hvem var disse venner, hvad førte dem sammen og hvad havde de til fælles?

Førstemanden blandt dem var Enrico Dalgas (1828-1894), der var søn af den reformerte præst i Fredericia. Som premierløjnant, ansat under ingeniørkorpsets vejdirektion, blev han i 1855 vejingeniør i Viborg Vejdistrikt. Han var 2. januar 1852 blevet forlovet med Marie, født Købke (1832-1916), datter af oberstløjtnant N. C. Købke og Mette Marie Bruun. Den smukke Marie Købke, som var kusine til Gottlieb Bruun, opholdt sig ofte på længerevarende besøg hos sin morbror Mads Pagh Bruun på Bruunshaab Klædefabrik. Dalgas skriver til sin søster Susette: »Om Søndagen er jeg oftest paa Bruunshaab, undertiden er jeg der ogsaa enkelte Eftermiddage«. Den 13. juni 1855 blev Enrico og Marie gift i København, og de bosatte sig i Viborg. Deres førstefødte, en lille pige ved navn Susette, blev født i Viborg, men døde allerede som toårig 29. februar 1858 i Holstebro og blev begravet i Den Bruunske Familiebegravelse på Asmild Kirkegård.

*Gottlieb Bruun.
Foto i privateje.*

Den nogle år ældre Georg Morville var født i 1817 i København, men var allerede som dreng kommet til Viborg, hvor hans far var amtsforvalter og en god ven af familien Bruun på Asmildkloster. Georg Morville blev cand. jur. i 1841 og overretsprokurator i Viborg 1852. Han var et friluftsmenneske, som i sin ungdom gennemstrefede den blicherske hedeegn omkring Viborg med sin sneppehund, sin bøsse i hånden og med øjet åbent for hedens ejendommelige skønhed. Han var en af de første hedeplantere i større stil, den, der i praksis først viste, hvad der kunne udrettes på heden ved Viborg. Han havde erhvervet sig grundig viden ved botaniske og geologiske studier og var grebet af dyb sorg over den skånselløshed, hvorved man havde ødelagt de gamle skove, så der kun stod krat tilbage. Hans trang til at genrejse, hvad fortiden havde lagt øde, førte til, at han allerede i 1852 begyndte en tilplantning af Margrethelund ved Viborg.

Gottlieb Bruun (1825–1901) var søn af juristen Peter Daniel Bruun (1796–1864), ejer af Asmildkloster. P.D. Bruun var formand for Stænderforsamlingen i Viborg, medlem af Grundlovsudvalget i den Grundlovgivende Rigsforsamling og formand for Landstinget. Gottlieb Bruun var født på Asmildkloster og havde tilbragt sine barneår der. Ved faderens udnævnelse til højesteretsdommer i 1839 flyttede hele familien

til København med bopæl på Kultorvet og tilbragte derefter kun somrene på Asmildkloster. I København blev Gottlieb privat undervist som forberedelse til Universitetet. Han havde talent for tegning og modtog vejledning i tegning og akvarelmaling af maleren J. Th. Lundbye (1818-48). Året 1845-46 tilbragte han på Hoffmannsgave Landvæseninstitut på Nordfyn. Vinteren 1846-47 gik han på Veterinærskolen i København. Han tog desuden den teoretiske landmålereksamen.

I foråret 1847 kom Gottlieb Bruun til Asmildkloster, i første omgang som elev, men da gårdens bestyrer, August Schönheyder, i 1848 gik i felten med de jyske herregårdsskytter, måtte Gottlieb kun 23 år gammel overtage gårdens bestyrelse. Efter Første Slesvigske Krig 1848-50 oprandt der roligere tider, og landbruget fremmedes på den smukke ejendom. Asmildklosters agerjorder var gode, skov var der næsten ingen af, men der blev plantet lidt på hedebakkerne, som hørte til gården. Engene lå ½ mil fra denne i Nørreådal, nær Bruunshaab. Asmildkloster var i 1809 blevet købt af Gottlieb Bruuns farfar Bertel Bruun fra Fredericia med henblik på at udnytte vandkraften fra møllerne ved afløbet fra Viborg Sø til anlægget af Bruunshaab Klædefabrik 1822. Dette vanskeliggjorde i nogen grad engenes vanding, da hensynet til fabriksdriften ved Søndermølle og Bruunshaab gik forud for landbrugsbedriften. Asmildklosters jordegods øgedes ved tilkøb i 1859 af Rindsholm med kro, skov, jorder og noget eng samt store hedearealer. Da der i halvtredserne blev opmuntret til hedeopdyrkning ved fritagelse for skatter af den opdyrkede jord, blev en stor del hede omkring Viborg lagt under plov. Det var også tilfældet på Rindsholm, men rentable blev disse hedeopdyrknings ikke. Af breve, udvekslet mellem Gottlieb og faderen P.D. Bruun i København, fremgår det, hvor brydsomt livet i virkeligheden til tider kunne være for Gottlieb til trods for hans anerkendte dygtighed og utrættelige arbejde.

Gottlieb Bruun blev 20. april 1855 gift med Nicoline Buchwaldt (1831-1908), datter af S.A.M. Buchwaldt (1799-1881), købmand i Viborg, grosserer i København og politiker. De var begge beskedne og tilbageholdende af natur, pligtopfyldende og hjertevarme, og de gav deres syv børn en lykkelig barndom, som sønnen Daniel erindrer:

Fra mit barndomshjem på Asmildkloster havde man den skønneste udsigt gennem udhugninger i haven til Viborg, hinsides søen, eller endnu bedre, når jeg kravlede op på det store loft over den gamle kirke – gaardens fjerde fløj – kunne jeg over æbletræerne i haven skimte skovene ved Hald ude i

Erindring fra kjøretourene til Hald. Tegning af Daniel Bruun. Privateje.

horisonten mod sydvest, da blev jeg draget af længsel. Længere mod syd øjnede jeg den berømte Lyshøj og egnen for Blichers fortællinger – alt sammen steder, der, saa langt jeg kan huske tilbage, havde en uendelig dragende magt over mig. Og saa vidste jeg, at endnu længere borte, bag skovene ved Hald, laa Alheden, hvor endnu i mine drengenaar færdedes tattere eller natmandsfolk. I lang tid drømte jeg om det frie, herlige liv, jeg forestillede mig, at disse mennesker maatte føre, derude paa heden.

Mine søskendes og mit hjem på Asmildkloster gjorde overmåde meget for at forfriske og glæde os. Når vognene holdt for døren, madkurvene blev båret ud og vi, gamle og unge, ofte med venner og bekendte, strømmede til for at komme afsted, var der feststemning, vi var glade for at vise vores herligheder, som vi aldrig blev skuffede over. En af de nærmeste ture var over Søndermølle til Bruunshaab, hvor slægten boede og videre langs Nørreådalene med brede enge, hedebacker, skove og dyrkede enge til Vejrumbro og tilbage over Tapdrup og Skovsgaard. Nord for landsbyen Tapdrup og halvanden mil øst for Viborg lå Tapheden, hvor prins Otto d. 7. oktober 1334 blev fanget i det bekendte slag af grev Gert. En gammel bonde i Tapdrup, Christen Melgaard, fortalte mig, at grev Gert var gået over Nørreå på et vadested vest for Vejrumbro, og derfra i en stor bue gennem Spangsdal var faldet modstanderen i ryggen.

Omtrent to mil vest for Viborg ligger Mønsted og Daugbjerg. Noget af det mest interessante, man kunne opleve som dreng, var at besøge kalkgruberne.

Mønsted kalkværk, 1884. Tegning af Daniel Bruun. Privateje.

Kalkovn i Daubjerg 1876. Tegning af Daniel Bruun. Privateje.

Gennem mørke minegange steg man med lys i haanden ned til »kloverne«, hvor kalken blev hugget løs og hvorfra kvinder bar kalkstenene op i dagslyset, for at de kunne blive brændt i ovnene. Siden kørte tungt lassedede vogne med studespand den færdige kalk bort ad vejene, som var hvide af kalkstøv. Sammesteds lå det mægtige bakkeparti Daubjerg Daas, fra hvis top der var den videste udsigt ud over Alheden. Ogsaa Harrestrup Høj, hvor drost Peter Hessel, som vi kendte fra Ingemanns roman, havde haft sin borg, nu en lille isoleret bakkeknude i en dal, var maalet for en udflugt. Ja, længere og læn-

Voldstedet Drost Peders Høj ved Harrestruplund i Daugbjerg Sogn.. Tegning af Daniel Bruun 1884. Privateje.

gere ud paa den dengang øde Alhede gik fodturene i sommervarmen, naar luftspejlingerne stod i horisonten og lyng og gyvel stod i blomst, medens bierne summede – og menneskenes boliger laa spredte med vældige afstande. Men først og sidst var Hald og Alheden vore ønskers maal.

I Hjermind Præstegård tre mil øst for Viborg var Gottlieb Bruuns ældste søster Magdalene (1827-1909) præstekone, gift med præsten Jørgen Swane (1821-1903), den senere biskop i Viborg. Den foregående præst var den gamle foregangsmand for plantesagen, konsistorialråd Hans Bjerregaard (1766-1860). Han var blevet præst i Hjermind i 1798 og var 92 år, da han i 1857 tog sin afsked. Han havde udbedt sig tilladelse til at tilbringe sine sidste dage i præstegården. Det var ministeriet gået ind på efter at have forhørt sig om, hvem den nye præstekone var, for der skulle sørges for hans forplejning i stedet for at betale ham pension. Jørgen Swane byggede en ny præstegård, hvor der blev indrettet et værelse til Hans Bjerregaard, men han insisterede på at blive boende i det gamle stuehus med lerstampet gulv og todelte døre som på udhuse. Han var en elskværdig gammel mand, mild og tilfreds, som en gang imellem kom gående i haven med en tyk stok, lange støvler og med sit lange hvide hår. En gammel pige, Kjesten, blev fæstet til at passe ham og var god imod ham. Hun var i rigtig bondedragt og gik omkring og strikkede på lange kulørte strømpebånd. Hans Bjerregaard havde oprettet skoler for egen regning og udbredt kendskab til plantning af træer, så der ved hvert hus på egnen var træer. Han var kendt for allerede i 1828 at have fået udbredt skriftet *Træplantningens Fremme*, hvor han formulerer på

*Lorenz Frølich's (1820-1908)
tegning af Freja.*

skrift, at man bør oprette planteskoler, hvor man kan tiltrække de planter, der kan gro i den jord, der skal anvendes. Og at man skal undervise landboerne i, hvordan de kan plante og vedligeholde plantningerne. Han havde sin egen planteskole, hvor Georg Morville havde fået planter til anlægget af plantagen Margrethelund. Hans Bjerregaard, havde i det hele været ham til stor inspiration.

Livet som præstefolk midt inde på den jyske hede var en ny og uvant opgave for ægteparret. Jørgen Swane havde som nybagt teolog været otte år i Rom, hvor han var huslærer for Thorvaldsens dattersøn. Magdalene, datter af P.D. Bruun, var opvokset i København og havde kun opholdt sig på Asmildkloster om sommeren. Hun var nærmest forkælet i hjemmet og meget beundret for sin fine, sarte skønhed. Til et bal, hvor hun dansede med maleren Lorenz Frølich iført en lyseblå kjole og med blomsterkrans om håret, blev han så betaget, at han bad om at måtte bruge hende som model til sin tegning af Freja. Den var en del af serien »De nordiske Guder«, der som store bannere udsmykkede festsalen ved Det Nordiske Studentermøde i 1848. Magdalene havde måttet kæmpe

hårdt for at få sin lærde teolog, men var nu en lykkelig gift præstekone i Hjermind, hvor hun engagerede sig i menigheden.

Efter giftermålet havde Svane nogle år været lærer ved Sorø Akademi, hvor deres første børn, to sønner, blev født. Svane var en god ven af H.C. Andersen, som på sin Jyllandsrejse i 1859 besøgte dem i Hjermind. Han var fadder til deres lille søn Daniel født 1852. som han sendte kærlige breve med tegninger. Under besøget i Hjermind spadserede H.C. Andersen tur i haven og plantagen med Jørgen Svane og børnene, og han aflagde besøg hos Hans Bjerregaard. Denne havde i præstegårdshaven opsat en gammel runesten. Som bekendt skrev H.C. Andersen på rejsen digtet »Jylland mellem tvende have, som en runesten er lagt.» med verset ”Skynd dig kom om føje år, Jylland som en kornmark står«.

Både i Hjermind og under det efterfølgende besøg på Asmildkloster holdt digteren i øvrigt værterne vågne om natterne med sin angst for kolera og sin nervøse mave, som først blev beroliget, da digteren fik serveret en skål salep, en drik fremstillet af rodknoldene fra forskellige orkidéarter, anvendt blandt andet som stoppemiddel ved diarréer. I et brev fra 19. september 1859 til Jørgen Svane takker H.C. Andersen for besøget i Hjermind.

Jeg følte, at jeg ret var i et lykkeligt hjem, forstod hvor rigt livet kan være hos en »fortræffeligt« (sic!) hustru og søde børn... i præstegaarden ved lyngbakkerne kan man leve lykkeligen i et hjem, som det Gud har givet Dem! Hils kjærligst Deres kone og alle børnene... Mageløse gode var man mod mig paa Asmild Kloster, jeg ærgrer mig derfor over at jeg havde min sygeliggjørende colerafrygt, der viste mig fra min hele pjankede side... Når de nu uddeler mine hilsener, da hils ogsaa den gamle pastor Bjerregaard og tilføj en hilsen fra hans ven geheimeraaad Collin, der glædede sig meget ved, gennem mig at høre om ham.

Hedeselskabet

Gottlieb Bruun og Georg Morville havde tidligt været interesserede i engvanding og hedens opdyrkning og beplantning. Enrico Dalgas blev også hurtigt fyr og flamme for sagen. Han var med sit sydlandske blod, sit livlige, fantasifulde, lidt iltre temperament og sine evner som agitator for den gode sag den, der satte fart i tingene. Det fremgår af et brev fra

Dalgas til Gottlieb Bruun 25.december 1863, afsendt fra Århus, at planen for et sådant selskab var gennemtænkt til bunds allerede dengang: »Jeg har sendt vort lovudkast til Thygesen,« skriver Dalgas.

Arbejdet med hedesagen blev imidlertid afbrudt af udbruddet af Anden Slesvigske Krig 1864. Der går hen ved to år, hvor Dalgas gør tjeneste ved ingeniørkorpset. Han erfarer om Dannevirkes elendige tilstand og om krigens gang og rapporterer om dette til Mads Pagh Bruun, der er formand for Landstinget, hvor han i 1862 har afløst sin ældre bror P.D. Bruun, da denne trak sig tilbage. Mads Pagh Bruun (1809-84) havde i 1859 erhvervet »Jærggården« i udkanten af Århus efter at have overdraget Bruunshaab Klædefabrik til brodersønnen Bertel Bruun. Af M.P. Bruuns dagbog fremgår det, at han 12. april 1864 har en lang samtale med Enrico Dalgas.

Tirsdag: Om eftermiddagen kom Dalgas. Han forsvarede i det hele Hegermann[-Lindencrone]s forhold navnlig m.h.t. retraiten indtil Skive. Af infanteriet vare kun 900 brugelige og hele cavalleriets beste ødelagte... Samtalede med Dalgas om krigen til kl. 1½.

Og 16. april, lørdag:

Skrev til Lehmann med en udførlig fremstilling af Dalgas' opfattelse af Hegermanns forhold til forsvar for denne. (Lehmann leverede brevet til Monrad).

Også på Asmildkloster har Gottlieb under krigen andet at se til. I lange perioder har gården indkvartering af de fjendtlige dragoner og fodfolk. Midt under våbenhvilen i 1864 dør Gottlieb Bruuns far, P.D. Bruun, og Asmildkloster går derefter i arv til Gottlieb Bruun.

Efter krigen genoptager Dalgas arbejdet med at oprette Hedeselskabet. 1. december 1865 skriver han til Gottlieb Bruun: »Man ønsker Dem som en af medindbyderne.« Samtidig sendes programmet for selskabet i udkast. 10. december samme år skriver Dalgas igen: »Udarbejdelsen af love og organisation for selskabet bør udføres af saa faa som muligt.« 20. december mødtes etatsråd Regnar Westenholz (-1866) til Matstrup, fabriksejer M. Drewsen (1804-74), kaptajn Dalgas, Georg Morville og G. Bruun i Silkeborg og udarbejdede de foreløbige love for Det Danske Hedeselskab. De besluttede desuden at indbyde en stor del mænd i Jylland til at underskrive en opfordring til selskabets dannelse.

20. januar 1866 omtaler Dalgas i et brev til G. Bruun, at han vil skrive til indenrigsminister Estrup angående hedesagen og søge audiens hos ham.

Der udgik nu en opfordring til indbyderne om at møde i Århus 28. marts 1866 på Larsens Hotel, og på dette møde blev Hedeselskabet dannet. Love og forretningsorden blev vedtaget, E. Dalgas, Georg Morville og F. Mourier-Petersen (1825-98), Rugaard, kom til at danne bestyrelsen, hvor F. Mourier-Petersen blev formand. På selskabets 1. repræsentantmøde på Katedralskolen i Århus 28. juni blev »landvæsenskommissær G. Bruun til Asmildkloster enstemmigt valgt til repræsentantskabets formand«.

Hvorledes Dalgas opfattede hedesagen fremgår af hans svar til J.C. la Cour, der havde ytret, at det ville betale sig bedre at udvikle agerbruget i intensiv retning, hvor det allerede fandtes. Dertil svarede Dalgas:

Danmark bestaar ikke af Sjælland, Fyn og Østjylland alene. Der er ogsaa noget, som hedder Vestjylland, hvor der bor mange mennesker; de har ogsaa agerbrug, som skal udvikles i intensiv retning.

Dalgas udfoldede til stadighed stor energi for at fremme hedesagen. Han skrev således 27. januar 1867 til Gottlieb Bruun:

Hedesagen er afsaa stor betydning og har et saa stort omraade, at man ikke kan behandle det med smaa midler. Det hele maa gives et stort sving, thi ellers bliver arbejdet forsvindende ligeoverfor (sic!) sagen. I ffor havde vi organiseret og prøvet os frem. I aar skulle vi begynde saa smaat for at vise publikum den vej, der bør slaas ind paa.

Fra 3. december 1868:

Jeg finder det fuldkommen rigtigt, at hedesagen debatteres i bladene. Det, det for øjeblikket mest gælder om, er at faa publikum til at tro paa heden.

Gottlieb Bruun bøjede sig fuldt ud for Dalgas' overlegenhed og for hans førerskab i hedesagen, men mente dog som formand for repræsentantskabet, at han burde søge at holde igen ved visse lejligheder, hvor Dalgas efter Bruuns mening gik lidt hidsigere på, end Bruun mente var gavnligt. Der kunne da blive lidt spænding mellem de to, men Morville gød olie på vandene.

Gottlieb Bruun havde fra første færd helst set, at Hedeselskabets hovedsæde blev Viborg, men dette skete først efter hans død. Andre forhold kom til at gøre sig gældende, idet Dalgas modtog stillingen som overvejiinspektørens assistent og da måtte bo i Århus. 10. december 1867 skriver han således til Gottlieb:

Krigsministeriet har givet sit samtykke til min ansættelse i vejkorpsset. – Vi skulle bygge til foraaet i nærheden af Aarhus – udsigterne til at bo paa det smukke Asmildkloster er derved svundne til intet –

Villaen fik navnet »Montana« og var i de første mange år kontor for Hedeselskabet, og i den tilhørende store have anlagde Dalgas en plante-skole. »Montana« lå ikke langt fra Mads P. Bruuns bolig »Jærgergården«, lidt syd for Århus. Onkel Bruun, som Dalgas' børn kaldte ham, deres mor var jo Mads Bruuns niece, fik ofte besøg af hele familien Dalgas. Så blev de hentet af landaueren fra »Jærgergården«, og den ældste datter, Mette Marie Dalgas, mindes i sine erindringer det smukke hjem med empiremøbler, hvor stuen var fuld af malerier af P.C. Skovgaard og Constantin Hansen, og hvor tante Magdalene akkompagnerede børnene til Ingemanns aften- og morgensange.

Dalgas satte meget stor pris på M.P. Bruun, der var en saglig og dygtig mand med begge ben på jorden. Han havde været medstifter af Viborg Amts Landøkonomiske Forening og formand for De Jyske Kreditforeninger og var således godt inde i jyske landboforhold. Han og Dalgas havde ofte meget saglige og langstrakte diskussioner, M.P. Bruun var ikke en mand, der lod sig rive med af en øjeblikkets stemning, så de var ikke altid enige, men de forblev gode venner. M.P. Bruun og F. Mourier-Petersen mødtes desuden jævnligt med Thorkild Christian Dahl (1807-72) fra Moesgaard og L.N. Bregendahl (1811-72) i Dalgas' hjem.

Årene gik, Hedeselskabet trivedes, men i 1872 viste der sig skyer på himmelen. 22. marts skrev F. Mourier-Petersen, dateret Rugaard, til Gottlieb Bruun:

Der forestaar en stor fare, som vi absolut maa afværge – Sagen er nemlig, at Dalgas til 1. maj skal enten tilbage til choret eller tage sin afsked. – Krigsministeriet er ubøieligt. Der maa en kraftig udtalelse fra jyderne.

Hvis Dalgas måtte vende tilbage til ingeniørkorpsset, betød det, at hans virksomhed i Hedeselskabet måtte ophøre. 21. juli 1872 indgik der nu

en adresse til Indenrigsministeriet fra Det Danske Hedeselskabs repræsentantskab, anbefalet af en række amtsråd om: »At foranledige, at captain Dalgas fremdeles kan sættes istand til at virke i hedesagens interesse!«

Det virkede, og Dalgas blev sat uden for nummer i ingeniørkorpset, og hans gage blev overtaget af Indenrigsministeriet. I 1881, ved sin afsked, ordnedes hans forhold ved, at han kom på finansloven, et tillæg fra staten svarende til forskellen mellem kaptajns pension og kaptajns gage, så han til sin død vedblev at være Hedeselskabets førstemand.

I sine erindringer skriver Dalgas:

Min vejttjeneste har siden 1867 heldigvis kun i ringe grad kunnet udfylde min tid, men det er dog den, som jeg med familie har levet af; thi hedesagen har ikke alene bragt mig indtægter, men har endog bragt mig udgifter, idet jeg har troet at burde anvende min smule sparepenge til fremme af hede-føretagender, fordi tale og skrift kunde være gode nok, men først faa betydning, naar de ledsages af handling. Ved disse foretagender er jeg bleven ejer af Høllund Søgaard Plantage og en fjerdedel af Skovbjerg Plantage. Jeg ønsker, at mine børn skulde vide, at jeg intet som helst har tjent ved hedesagen, og at jeg har betalt de to nævnte ejendomme med mine sparepenge.

Enrico Dalgas havde en evne til at holde sig fri for egoisme, fri for søgen efter egen fordel, egen ære og magt, det var der ingen i hans samtid, der var i tvivl om. Det var plantningsagen, der var hans stadige tanke, men endnu tydeligere tegnede det sig for ham, at det var midlet ikke målet. Han sagde i sin takketale ved 25-årsjubilæet, at »hvad der var sket i hedesagen, var sket i kærlighed til fædrelandet og næsten; der tilkom ikke ham nogen ære herfor.«

Dalgas' død i april 1894 berørte Gottlieb Bruun dybt. Han skrev til højskoleforstander Ludvig Schrøder (1836-1908) og takkede for de smukke ord ved Dalgas' grav og anmodede Schrøder om at skrive en indbydelse til indsamling af et monument for Dalgas. Statuen blev rejst i Århus og ikke i Viborg, hvilket Gottlieb Bruun helst havde set.

Gottlieb Bruun døde i 1901. Et arbejdsomt og ansvarstynget liv var forbi. Det var meget symbolsk året for »Systemskiftet«, og med hans død var også en epoke forbi. I tidens løb havde »etatsråden«, som han blev kaldt, med sin samfundsfølelse og gode administrative evner bestridt en lang række offentlige hverv. Han var formand for sognerådet for Asmild og Tapdrup Sogne, og Daniel Bruun husker fra sine drengeår disse sognerådsmøder, der blev holdt i hjemmet på Asmildkloster:

hvor mange prægtige bønder som Chr. Melgaard, Niels Korre, Chr. Rasmussen, sognefoged Anders Møller osv. mødte op, naar der holdes møde inde i faders kontor. Naar forretningerne var forbi, hændte det ikke saa sjældent, at de blev bedt ind til kaffe eller for at spise. Det traf sig en gang, at et par af disse sogneraadmedlemmer var mødt i træsko, men med pæne, hvide, strikkede uldsokker paa fødderne. Træskoene stillede de i gangen og gik ind til mødet »paa strømpefødder«. I disse blev de da af fader ført ind i spisestuen, da der skulde nydes noget. Moder syntes jo ikke rigtig om, at ikke alle mødte i støvler, og kom, da de var gaaet, med en spagfærdig bemærkning om – at »det duftede ikke godt i en spisestue«

hvortil min Fader stilfærdigt svarede: »De kunde jo ikke vide, at de vilde blive bedt ind, og det er pæne folk.«

Daniel Bruun nævner, at særlig én mands udtalelser ved Gottlieb Bruuns begravelse 17. januar 1901 rørte ham. Det var folketingsmand – siden minister – Anders Nielsen (1862-1914) fra Tapdrup, som hans far ofte havde bekæmpet, fordi han var glødende venstremand, mens Gottlieb Bruun var konservativ højremand. Anders Nielsen kom hen, bukkede og udtalte: ”Jeg har altid været politisk modstander af deres hr. fader, men jeg har altid højagtet ham.« »Saa trykkede han vore hænder, bøjede sig og gik.«

Efter Gottlieb Bruuns død blev Asmildkloster overtaget af kammerherre Christian D. Lüttichau (1832-1915) til Tjele. Denne tilbød sønnen Daniel Bruun at føre gården videre, men han havde da for længst valgt en anden livsbane. Efter en mellemhandel blev gården derefter solgt til Viborg Kommune. Gårdens længer brændte få år efter, og tilbage står nu kun den gamle kirke. Det Bruunske familiegravsted på kirkegården ud for kirkens våbenhus er det tilbageblevne vidne om det rige kulturliv, der udfoldede sig igennem hele 1800-tallet og slægtens virke for Viborgegnen.

Georg Morville døde som den sidste af de tre venner i 1904. Daniel Bruun, der var Georg Morvilles gudsøn, besøgte ham mange gange og altid, når han vendte hjem fra sine rejser til fjerne lande. Han husker, at han altid blev modtaget med varme og hjertelighed og hvordan »Gamle Morvilles kærnesunde, nøgterne og fornøjelig syn på alle livets forhold kunne gøre godt.«

Fyrre år efter

I 1906, i fyrråret for Hedeselskabets stiftelse, genser Daniel Bruun Viborgeggen og noterer sig, at plantningssagen på heden forbavsende hurtigt har ændret landskabet og livsbetingelserne. Endnu for en menneskealder siden havde Alheden i hovedsagen sit gamle præg, men nu er meget forandret.

I en artikel med titlen Alheden, udgivet i 1909, skriver Daniel Bruun:

Det hændte mig i Saharas ørken, hvor, som araberer siger »horisonten ingen grænser har«. Det er hændt mig paa højsletterne i Islands indre, naar jeg ved aftenstid efter det lange ridt over øderne sad i teltaabningen og saa ud over de let bølgeformede sletter mod jøklernes hvide kupler – men navnlig er det ofte passeret, naar jeg færdedes til hest paa de flade sander med de forræderiske jøkeelve nedenfor Vatnajökul – at tankerne uvilkaarligt er ilede hjem til de herlige hedestrækninger i Viborgeggen, til Alheden, hvor jeg elskede at færdes som dreng, hvor mine udlængsler fødtes, naar lyngen blomstrede, og bakkeøer og kæmpehøje svømmede i horisonten – dengang, da heden endnu var ren og skær jomfruelig...

En dag i august: Det er tidlig morgen, lige før solen er staaet op. Der høres ikke en lyd. Taagen ligger klam og kold hen over de bølgende lyngflader. Pors, stargræs og lyng drypper af væde, og »tørveskruerne« eller »tørverøjlerne«, som tørvestakkene kaldes, tegner sig utydeligt og mørkt mod den graa luft. Vandpytterne ligger blanke og hvide mellem de sorte lyngtotter, mellem tyttebærbuske, revlinger og stargræs, som bønderne bruger til strøelse. Gamle forjaskede urfuglefljer hænger på lyngtoppene eller ligger i hulvejens sand, hvor fuglene holder af at boltre sig, naar solen skinner, og det er varmt, og hvor de søger biller og insekter i studenes og hestenes gødning. Solen er ved at staa op. Det mærker man paa lysningen i taagen.

En hedelerke flyver pludselig forskræmt op og basker med vingerne, saa vanddraaberne sprøjter til alle sider. Lidt efter høres andre fuglestemmer, først pippende og svage, saa stærkere – alt som lysningen tiltager i øst. Skønt taagen ikke er helt svunden, er det dog blændende lyst, og solen ses som en stor rød skive, forbi hvilken taageskyerne driver. Spindelvævene mellem lyngbuskene begynder at glimte. Naturen drager paany aande. Livet begynder at pulsere, og lidenskabernes glød tændes med solen; urhanerne eller »urkøkkene«, som bønderne kalder dem, er allerede i bevægelse. Man hører dem flyve rundt og »kogge«. Det maa være en gammel hane, thi parringstiden er forbi. De dage er endte, da hannerne med deres kalden hidlokkede de flyg-

Daniel Bruun.
Privateje.

tige hunner, som i den aarle morgen drømte om elskov. Nu er hanner og hunner gaaet hver for sig – ja, de allerældste og stærkeste hanner har maaske emanciperet sig fra de unge – akkurat ligesom de gamle bukke har for vane. Nu er kyllingerne udrugede og allerede saa store, at deres lange halse titter op af lyngen. Det er ved tiden, da flokkene spredes i nærheden af rugepladserne. taagen letter, og solen begynder at brænde; lys og venlig ligger den vidtstrakte hede, hvor kæmpehøjene og de ensomme boliger tegner sig skarpt over fladen, mens granplantagerne i horisonten kun ses som en utydelig blaagraa stribe. Moserne med hængesæk og kviksand ligger nede i lavningerne, hvor alfarvet, rødt vand ses i sumpene, men gennem dalen løber aen muntert mellem grønne enge, der er overrislede ved kunstige anlæg. Ørreden boltrer sig i vandet og bekkasiner og tredækkere ligger gemte ved bredderne. De flagrer op paa langt hold, forjagede som de allerede er. Men ude fra heden, maaske en halv mil borte, høres hjejls langtrukne fløjt

Ved aær og kær er der ganske tæt bebygget, men ude paa den flade, endeløse hede ligger huse og gaarde endnu langt fra hinanden, dog det varer næppe længe ved, nu skal det hele jo dyrkes eller plantes, og med tiden forsvinder al den gamle herlighed. Steen Blichers hede er for længst ikke mere til, og der, hvor taterne i fortiden førte deres herlige omflakkende nomadeliv, der puster lokomotivet nu fremad. Heden som saadan er profaneret. Det

Hans Smidth: Studebefordring på heden, 1906. I det fjerne ses røgfanen fra et tog, der puster over heden. Olie på lærred. 72,5 x 127,5 cm. Tilhører Ribe Kunstmuseum.

finder alle vi, som elskede at færdes derude i den højtidelige ensomhed, naar sommersolen skinnede paa de violette hedesletter, som flimrede i solvarmen. Da kunde øjet fryde sig, naar gyvel stod i blomst, og revling og tyttebær bar frugt – da kunde man traske afsted, fri og glad, saa langt horisonten rakte, uden at nogen mors sjæl antastede en. Da sang hedelærken ørkenens glæder og sorger ud i Guds frie natur, nu slaar den sine triller i alt for stor nærhed af menneskelige boliger, og nu fløjter cyklisten der, hvor fordem zigøjnere drev om. Nu er der kommet jagtlove og forbud, og en stakkels djævel, der med bøsse og hund er kommet uforvarende langt ud fra sin vej, bliver nappet og mulkeret.

Nej, i gamle dage – da kunde man endnu vandre hele eller halve mil uden at træffe paa menneskelige boliger eller opdyrkede agre – den gang, da kun »kartoffeltyskerne« drev agerbrug derude efter primitive former. Nu er der kommet mange andre til – ikke blot jyder, men ogsaa enkelte folk fra øerne. En sjællender f. eks., hvem de vældige arealer havde stukket i øjnene, købte sig et lille hus. Det indeholdt to værelser og et køkken. Til huset hørte to små lyngklædte skure, en ko, et par stude, en gris, selvfølgelig en lille koter – og ét tusinde tønder land. Men hans rigdom var ikke hans jord, hans hus eller hans kreaturer alene, det var fuldt saa meget hans børn – og dem havde han et mylder af. Overhovedet forbauses man ved overalt at se halve, ja hele

duzin af dem opmarcherede foran de gaarde og huse, man passerer. Heden maa ikke være saa gold endda – den giver føden til mange munde.

Gaardene, særlig ved karene, er vel byggede, tækkede med lyng eller halm og rummelige, med store møddingspladser til det »lækre møg«, en halv snes køer, foruden stude, grise, gæs og høns, om hvergaard er der, takket være »Hedeselskabet«s bestræbelser altid en lille have, omgivet af et fyrretræs-løbælte. Der ses maaske et enligt frugttræ og mange blomster; reseda, asters, evighedsblomster samt lavendler og kamilleblomster. Hist og her øjner man en lille plantage i opvækst. ...

Saadan var heden endnu for en menneskealder siden. Saa kom Viborg-Herningbanen – og skar tværs gennem Alheden. Idyllen var komplet ødelagt. Da jeg i 1906 færdedes ad den, saa jeg med sorg, hvor alt var forandret. Nu laa der stationsbyer med hvide, cementerede huse, kirker, gaarde osv. og plantningerne var tiltaget – horisonten var næsten lukket. Siden er råbet kommet op, om dog at frede et stykke hede, inden det er for sent. Det bedste udtryk for, at det arbejde som hedesagens mænd har sat saa meget ind paa, endog er lykkes over al forventning. »Hedeselskabet« har sat kulturpræg paa heden. ...

Nu er Blichers hede ikke mere. Ak! hvor forandret. Men stemninger bør ikke tage magten over ens sind! Jeg tager, til trods for at de har ødelagt mig min barndoms- og ungdoms hedeland, i tanken hatten af for de mænd, der fremmede hedesagen, som sørgede for, at der blev plantet og dyrket, og som anlagde enge og mergelbaner osv. til gavn for vort land kulturelt og økonomisk.

Daniel Bruuns opfordring til dog at frede noget af den gamle hede, blev først realiseret mange år efter. Daniel kom ikke mere tilbage til Viborg-egnen, havde nok at gøre de efterfølgende år med rejser og arkæologiske udgravninger i Island. Men han forblev bundet til heden og til sin slægt, og havde stor veneration for den foregående generation og hvad de efterlod af kulturarv. De var talentfulde, havde rige evner og var blandt de bedst uddannede i deres samtid. Men de var også tyngede af det store ansvar, som blev lagt på dem i en ung alder. De var opdraget ud fra den tankegang, at når de havde fået så gode muligheder, så havde de også så meget større forpligtelser til at bruge deres evner til gavn for landet og deres medmennesker. De havde et enestående sammenhold og var pligt-opfyldende, trofaste og hjælpsomme over for hinanden og dem, de havde ansvar for. Når vi i dag ser på, hvad de udrettede, og hvad det førte til, skal deres virksomheder vurderes ud fra den tids vilkår.

Litteratur:

H.C. Andersens dagbøger, IV, 1974.

Daniel Bruun: *Slægts-og barndoms minder fra Viborgegnen*, 1925.

Daniel Bruun: Alheden, *Hedebogen. Minder fra Viborgegnen*, 1909.

Daniel Bruun: *Danmark land og folk*, I-V, 1919-23.

Daniel Bruun: *Gennem afsides egne paa Island*, 1903.

Bertel Bruun og Magdalene B. Brøchmers samlede decendens, 7. udgave, 1994.

Jul. Clausen: *Biskop Jørgen Swane og hans hustru Magdalene f. Bruun*, 1925.

M. P. Bruuns dagbog. Udgivet af Vagn Dybdahl, 1961.

Har. Skodshøj: *E. M. Dalgas*. Udgivet af Det danske Hedeselskab, 1966.

F. Skrubbeltrang: *Det indvundne Danmark*, 1966.

Jens Vellev: *Asmild Klosterkirke i 900 år*, 1990.

Jens Vellev: *Bruunshaab Gamle Papfabrik*, 1994.

Vækst. 150 års jubilæum, *Hedeselskabets Tidsskrift*, 2016, 2.

Daniel Bruuns arkiv i Rigsarkivet, København. (Korrespondance vedrørende Hedeselskabet).

H.C. Andersen-Centret. Institut for Kulturvidenskaber ved SDU. (Breve til Jørgen Swane.)

H.C. Andersens Museum. Odense. Daniel Swanes billedbog, tegnet af H.C.A. (ikke offentliggjort).

Illustrationer: Daniel Bruuns skitsebøger i privateje.

Mette Elisabeth Bruun. Født 1939 i Odense. Klassisk sproglig student Odense Katedralsskole 1959. Ergoterapeut 1962. Juridiske studier. Mangeårig ansættelse som lærer ved social- og sundhedsuddannelser. Sideløbende hermed studier i kultur- og kunsthistorie. Har gennem årene formidlet materiale om slægten Bruun og forfatteren Daniel Bruun, herunder medvirket ved udstillinger på Viborg Stiftsmuseum 1997 og 1999, Johannes Larsen Museet, Kerteminde 2004 og Nordisk Informationskontor, Flensborg bibliotek 2010. Bopæl: Møllegårdsvej 17, 5800 Nyborg.

Beretning til generalforsamling 2016

I 2015 har Samfundet bestyrelse holdt syv bestyrelsesmøder, og der har været afholdt otte medlemsmøder.

På generalforsamlingen afholdt i Sortebrødre hus i februar 2015 afgik formanden Jørgen Østergaard, mens Karen Elisabeth Stub, Lars Ager-snap Larsen og Stefen Elmer Jørgensen genopstillede og blev genvalgt, og tidligere kommunikationskonsulent i Viborg Kommune Finn Høj-bjerg og kirkeværge ved Domkirken Roar Ploug blev nyvalgt. Revisor Henning Ringgaard Lauridsen blev genvalgt.

Jørgen Østergaard havde været medlem af Samfundets bestyrelse i 15 år og fungeret både som menigt medlem, kasserer og formand. Han har indvilliget i at fortsætte som ekstern konsulent i sagen med den såkaldte Hallumsten, stenen, der har stået ved Hallumgårde ved Holstebrovej og mindet om Frederik 7.s besøg i 1861 og regnes for Viborg Museums »dåbsattest« og derfor påtænkes genopstillet ved museet.

Et af bestyrelsesmøderne var en temadag, holdt på Sønder Mølle i maj. Her var et vigtigt punkt en henvendelse fra museumschef Brian Wiborg vedrørende et samarbejde mellem Samfundet og Viborg Museumsforening. Der var enighed om, at et samarbejde ville være værdifuldt, og det blev diskuteret på et senere møde mellem Brian Wiborg og nogle bestyrelsesmedlemmer, hvor man nåede frem til, at foreningerne kunne samarbejde om blandt andet udflugter.

På flere bestyrelsesmøder har også været diskuteret mulighederne for at få øget Samfundets medlemstal. Heldigvis ligger det fortsat på godt 300, men eksempelvis i 1970 var det på 600, og det ville være værdifuldt, om vi igen kunne blive flere. Vi har forsøgt os med at fremlægge ældre årgange af årbogen på kommunens mange biblioteker med en indlagt oplysningsseddel om medlemskab, men det har blot resulteret i få nye medlemmer. En forøgelse af medlemstallet er højst ønskelig, også af hensyn til, at vi kan opretholde årbogens omfang. Vi har dog igen i år fået nogle beløb ind fra en særlig kilde, idet royalty for brug af nogle af vores artikler har kastet nogle tusinde kroner af sig. Det vil kassereren komme nærmere ind på.

Vi vil dog kunne fortsætte med at fremlægge ældre årgange for at vække interesse for Samfundet og dermed finde anvendelse for det ganske pæne lager, vi har af ældre årbøger.

Af andre aktiviteter i bestyrelsen kan blandt andet nævnes, at vi følger arbejdet i Foreningen De Fem Halder, vi har kontakt til projektet Naturpark Viborg, et større areal sydøst for Sønder sø, der tænkes udpeget som naturpark, og vi har inspireret af Teknisk Forvaltnings projekt med skiltning af byens historie haft rettet henvendelse til forvaltningen med forslag om nye historiske gadeskilte i stil med dem, man ser i eksempelvis Ålborg, Randers og Næstved. Det kunne eksempelvis være

Domkirkepladsen eller Gammeltorv

Byens middelalderlige torv. Her blev bondeføreren Skipper Clement halshugget i september 1536 efter borgerkrigen Grevens Fejde.

Store Sankt Hans Gade

Opkaldt efter Sankt Hans Kirke ved Nytorv, hvor Hans Tausen med sine prædikener i 1527 indledte begyndelsen til Reformationen i Danmark.

Gravene

Opkaldt efter den middelalderlige fæstningsgrav ved byens vestgrænse.

Det har imidlertid vist sig, at bystyret i hvert fald foreløbig foretrækker nogle større skilte placeret enkelte steder i den gamle bymidte, blandt andet på Nytorv, og man synes ikke at have Borgvoldområdet og vikingetidens område ved Sønder sø med i planerne.

Efter at vores hjemmeside sidste år ændrede udseende og navn, kan vi konstatere, at adskillige dagligt besøger den. Den hedder stadig www.historisksamfundviborg.dk.

Årets første medlemsmøde var i januar med lektor emeritus Hans Krongaard Kristensens foredrag om Klostre i det middelalderlige Danmark. Foredraget var arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet i Viborg og blev holdt i Sortebrødrehus. Det blev fremhævet, at klostrene har fyldt meget mere end almindeligt antaget, og de specielle forhold for tiggerordenene og nonneklostrene blev gennemgået.

I forbindelse med generalforsamlingen i februar holdt tidligere skoleinspektør Jørgen Dalager foredrag om livet i Sønderjylland med særligt blik for Peter Mærskes liv 1911-18, fortalt gennem billeder og klip fra ca. 700 breve til forældre og kæreste fra højskole, soldatertid og Første Verdenskrig.

I marts holdt professor emeritus, dr. pæd. Ove Korsgaard på Asmild

Landbrugsskole et foredrag med titlen »Solskin for den sorte muld. Om slægt og folk«. Hans udgangspunkt var hans bog med denne titel om den danske landbokultur, dens »fødsel«, dens udvikling og afvikling. Foredraget var arrangeret i samarbejde med Asmildkloster Landbrugsskole, Grundtvigsk Forening for Viborg og Omegn og Folkeuniversitetet i Viborg.

Mødet i april var forlagt til Forstbotanisk Have ved Viborg, hvor forstkandidat Carsten Funch Madsen under en gåtur fortalte om Jyllands ældste forstbotaniske haves over 100 årige historie helt tilbage til 1907 og herunder fortalte om udvalgte træer. Der var mødt 30 deltagere op trods bidende kulde.

I juni afholdtes et ganske særligt medlemsarrangement, en historisk grundlovsmiddag i Stenladen på Dollerup Mølle, Dollerupvej 184, med underholdning med små fortællinger fra egnens jyske forfattere ved Leif Nielsen fra Dollerup og folkemusik ved Bent Melvej Nielsen efterfulgt af et foredrag ved museumsinspektør Marianne Bro-Jørgensen: Hvad ved kvinder om politik. Kvinders indflydelse i politik blev her set fra Viborg, deres politiske indflydelse før og efter indførelsen af kvinders valgret og valgbarhed med grundlovsændringen i 1915.

I september fortalte mag. art. i kunsthistorie Mogens Bencard, museumsdirektør ved Den Antikvariske Samling i Ribe 1961-77 og overinspektør ved Rosenborg Slot 1980-98 om museumsmanden og kulturhistorikeren Peter Seeberg (1925-1999). Baggrunden var, at Peter Seeberg, Stiftsmuseets leder 1960-93, ville være fyldt 90 år. Mogens Bencard havde i mange år været Peter Seebergs samarbejdskollega, blandt andet i Kulturhistorisk Museumsforening.

I oktober holdt tidligere seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, dr. phil. Ole Degn foredrag om Stiftslensmænd på Hald og stiftamtmand i Viborg 1536-1950 på Hald Hovedgård, Ravnsbjergvej 76, Dollerup. Det tredje Hald, nu ruinerne på halvøen i Hald Sø, var som kongeligt slot sæde for stiftslensmanden 1536-1660. Først i 1662 blev Viborg amtsby med en stiftamtmand. Den lange række af stiftslensmænd og stiftamtmand og deres rolle og betydning for byen blev gennemgået. Foredraget var arrangeret i samarbejde med Hald Hovedgård, De Fem Halder og Folkeuniversitetet i Viborg.

Ligesom tidligere har vi kunnet glæde os over, at vi i gennemsnit til foredragene normalt har ca. 50 tilhørere. I grundlovsfesten deltog næsten 150 personer, det maksimale mulige antal.

I november fandt præsentation af Samfundets årbog *Fra Viborg-egnen*

2015 sted. Vi kunne igen glæde os over, at et stort antal medlemmer møder frem til årbogens præsentation, denne gang i Sortebrødrehus. Mere end 70 personer var med, så mange, at der ikke blev siddeplads til alle, idet vi ikke kunne skaffe adgang til magasinet med ekstra stole i kælderen. Vi finder, at udgivelsen af årbogen er en vigtig del af Samfundets aktivitet. Bogen føjer sig år efter år til den efterhånden lange række af årbøger, og med de senere års tekniske udvikling og de faldende bogtrykspriser er det blevet muligt at bringe alle illustrationerne i farve. Takket være bogpræsentationen kan mange medlemmer selv få deres bog med hjem og spare porto, og for fjerde år har vi med velvilje fra museets side kunnet tilbyde, at medlemmer har kunnet afhente bogen der. Et samarbejde og en service fra museets side, vi gerne vil sige tak for.

Tidligere årbøger har vi som nævnt i et ret betydeligt omfang liggende i vores boglager i kælderen i villaen ved Viborg Bibliotekernes hovedafdeling. Lokalet er lille og overfyldt, men der synes at være mulighed for, at vi vil kunne få et nyt større i kommunens bygning Cecilielund, Lundvej 8. Blot vil der skulle anskaffes bogreoler og indsættes en branddør.

Til sidst retter jeg en tak til revisionen og til bestyrelsen for deltagelse, arbejde og gode diskussioner i årets løb.

Ole Degn

Resultatopgørelse

1. januar – 31. december 2016

Indtægter	2015	2014
Kontingenter 2015, modtaget 2014	20.600	49.430
Kontingenter 2015, modtaget i 2015	34.200	
Tilskud, Kulturelt Samråd	12.750	10.200
Tilskud, Viborg Kommune	0	
Tilskud, grundlovsfest	3.047	
Bogsalg	993	4.365
Copydan	3.120	5.245
Renteindtægter	23	155
I alt	74.733	69.395
Grundlovsfest, entrè*	43.368	
I alt	118.101	
 Udgifter		
Trykning, red. Af årbog	31.619	35.330
Trykning af program	4.059	5.088
Annoncering	1.800	2.250
Porto	4.497	3.107
Foredrag, inkl. Leje af lokaler	15.565	12.855
Bestyrelsesmøder og administration	5.681	5.766
Kontingent DHF	2.080	1.800
Uforudsete udgifter	1.369	531
Gebyrer	80	70
I alt	66.750	66.796
Grundlovsfest	54.081	
I alt	120.831	
 Årets resultatoverføres til status		
Årets indtægter	118.101	118.000
Årets udgifter	-120.831	-120.968
	-2.730	-2.968

Aktiver**Bankkonti ultimo:**

Jyske Bank, kto. 7831 1462325	21.197
Jyske Bank, kto. 7831 11706681	58.626
Pengekasse	1.483
	81.306
Modtaget kontingent 2016	-27.800
	53.506

Passiver

Bankkonti, primo	56.236
Årets resultat	-2.730
	53.506

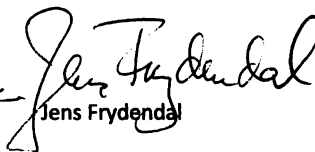

Karen Elisabeth Stub

kasserer

Viborg, den 18. februar 2016

Undertegnede har dags dato revideret regnskabet for året 2015. Kassebeholdningen var tilstede og bilag.

Henning Ringgaard Lauridsen
revisor
Jens Frydendal